ברטנורא על מסכת אבות

פירוש רבי עובדיה מברטנורא

geulaquiz.com

פרק א

א **מֹשֶׁה קִבֵּל תּוֹרָה מִסִּינַי.** אוֹמֵר אֲנִי, לְפִי שֶׁמַּסֶּכֶת זוֹ אֵינָהּ מְיֻסֶּדֶת עַל פֵּרוּשׁ מִצְוָה מִמִּצְוֹת הַתּוֹרָה כְּשְׁאָר מַסֶּכְתּוֹת שֶׁבַּמִּשְׁנָה, אֶלָּא כֻּלָּהּ מוּסָרִים וּמְדוֹת, וְחֻכְמֵי אֻמּוֹת הָעוֹלָם גַּם כֵּן חִבְּרוּ סְפָרִים כְּמוֹ שֶׁבָּדוּ מִלִּבָּם בְּדַרְכֵי הַמּוּסָר כֵּיצַד יִתְנַהֵג הָאָדָם עִם חֲבֵרוֹ, לְפִיכָךְ הִתְחִיל הַתַּנָּא בְּמַסֶּכֶת זוֹ מֹשֶׁה קִבֵּל תּוֹרָה מִסִּינַי, לוֹמַר לְךָ שֶׁהַמְּדוֹת וְהַמּוּסָרִים שֶׁבְּזוֹ הַמַּסֶּכְתָּא לֹא בָּדוּ אוֹתָם חֲכְמֵי הַמִּשְׁנָה מִלִּבָּם, אֶלָּא אַף אֵלּוּ נֶאֶמְרוּ בְּסִינַי:

מִסִּינַי. מִמִּי שֶׁנִּגְלָה בְּסִינַי:

לִזְקֵנִים. שֶׁהֶאֱרִיכוּ יָמִים אַחֲרֵי יְהוֹשֻׁעַ. וְאוֹתָם הַזְּקֵנִים לְזְקֵנִים אֲחֵרִים עַד שֶׁהִגִּיעוּ לִתְחִלָּתָם שֶׁל נְבִיאִים שֶׁהֵן עֵלִי הַכֹּהֵן וּשְׁמוּאֵל הָרָמָתִי:

לְאַנְשֵׁי כְנֶסֶת הַגְּדוֹלָה. מֵאָה וְעֶשְׂרִים זְקֵנִים הָיוּ. זְרֻבָּבֶל שְׁרָיָה רְעַלְיָה מָרְדְּכַי בִּלְשָׁן, שֶׁהָיוּ בִּימֵי עֶזְרָא כְּשֶׁעָלוּ מִן הַגּוֹלָה בְּבֵית שֵׁנִי. וּמִכֻּלָּם, חַגַּי זְכַרְיָה וּמַלְאָכִי וּנְחֶמְיָה בֶּן חֲכַלְיָה וְחַבְרֵיהֶם. וְנִקְרְאוּ כְּנֶסֶת הַגְּדוֹלָה לְפִי שֶׁהֶחֱזִירוּ הָעֲטָרָה לְיָשְׁנָהּ (יומא סט:) שֶׁמֹּשֶׁה אָמַר (דברים י) הָאֵל הַגָּדוֹל הַגִּבּוֹר וְהַנּוֹרָא, בָּאוּ יִרְמְיָה וְדָנִיֵּאל וְלֹא אָמְרוּ גִּבּוֹר וְנוֹרָא, וְהֵם הֶחֱזִירוּם כְּבִתְחִלָּה, לְפִי שֶׁאָמְרוּ הֵן הֵן גְּבוּרוֹתָיו הֵן הֵן נוֹרְאוֹתָיו, שֶׁאִלְמָלֵא כֵּן הֵיאַךְ אֱמָּה כָּזוֹ יְכוֹלָה לְהִתְקַיֵּם בְּפָנֵי כַּמָּה אֻמּוֹת:

הֵם אָמְרוּ שְׁלֹשָׁה דְבָרִים. הַרְבֵּה דְּבָרִים אָמְרוּ, אֶלָּא שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים הַלָּלוּ אָמְרוּ [הֵן] שֶׁיֵּשׁ בָּהֶם קִיּוּם הַתּוֹרָה:

הֱווּ מְתוּנִים בַּדִּין. שֶׁאִם בָּא דִּין לְפָנֶיךָ פַּעַם וּשְׁתַּיִם וְשָׁלֹשׁ, לֹא תֹּאמַר דִּין זֶה כְּבָר בָּא לְפָנַי וְשָׁנִיתִי וְשִׁלַּשְׁתִּי בּוֹ, אֶלָּא הֱוֵי מְתוּנִים, כְּלוֹמַר מַמְתִּינִים קֹדֶם שֶׁתִּפְסְקוּ הַדִּין:

וְהַעֲמִידוּ תַּלְמִידִים הַרְבֵּה. לַאֲפוֹקֵי מֵרַבָּן גַּמְלִיאֵל דְּאָמַר (ברכות כח.) כָּל תַּלְמִיד שֶׁאֵין תּוֹכוֹ כְּבָרוֹ אַל יִכָּנֵס לְבֵית הַמִּדְרָשׁ, קָא מַשְׁמַע לָן שֶׁמִּלַּמְּדִין תּוֹרָה לְכָל אָדָם וְאֵין צָרִיךְ לִבְדֹּק אַחֲרָיו, וּבִלְבַד שֶׁלֹּא יִהְיֶה יָדוּעַ מֵעִנְיָנוֹ שֶׁמַּעֲשָׂיו מְקֻלְקָלִים וְסָאנִי שׁוּמְעָנִיהּ. אִי נַמִּי אַשְׁמוּעִינַן (יבמות סב:) שֶׁאִם הֶעֱמִיד תַּלְמִידִים בְּבַחֲרוּתוֹ יַעֲמִיד תַּלְמִידִים בְּזִקְנוּתוֹ, דִּכְתִיב (קהלת יא) בַּבֹּקֶר זְרַע זַרְעֶךָ וְלָעֶרֶב אַל תַּנַּח יָדֶךָ:

וַעֲשׂוּ סְיָג לַתּוֹרָה. גָּדֵר שֶׁלֹּא יָבֹא לִגְעֹ בְּאִסּוּר תּוֹרָה, כְּגוֹן שְׁנִיּוֹת לָעֲרָיוֹת, וּשְׁבוּת לְשַׁבָּת. דִּכְתִיב (ויקרא יח) וּשְׁמַרְתֶּם אֶת מִשְׁמַרְתִּי, עֲשׂוּ מִשְׁמֶרֶת לְמִשְׁמַרְתִּי:

ב **מְשָׁיָרֵי.** מִשִּׁיּוּרֵי. שֶׁלְּאַחַר שֶׁמֵּתוּ כָּלָּן נִשְׁתַּיְּרָה הַקַּבָּלָה בְּיָדוֹ. וְהוּא הָיָה כֹּהֵן גָּדוֹל אַחַר עֶזְרָא:

הוּא הָיָה אוֹמֵר. כְּלוֹמַר כָּךְ הָיָה מְרֻגָּלָא בְּפוּמֵיהּ תָּמִיד. וְכֵן כָּל רַבֵּי פְּלוֹנִי אוֹמֵר, הוּא הָיָה אוֹמֵר, שֶׁבְּמַסֶּכְתָּא זוֹ, פֵּרוּשָׁן הָיָה רָגִיל לוֹמַר כֵּן תָּמִיד:

הָעוֹלָם עוֹמֵד. לֹא נִבְרָא הָעוֹלָם אֶלָּא בִּשְׁבִיל שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים הַלָּלוּ:

עַל הַתּוֹרָה. שֶׁאִלְמָלֵי לֹא קִבְּלוּ יִשְׂרָאֵל אֶת הַתּוֹרָה לֹא נִבְרְאוּ שָׁמַיִם וָאָרֶץ, דִּכְתִיב (ירמיה לג) אִם לֹא בְּרִיתִי יוֹמָם וָלָיְלָה חֻקּוֹת שָׁמַיִם וָאָרֶץ לֹא שַׂמְתִּי (שבת פח.):

וְעַל הָעֲבוֹדָה. עֲבוֹדַת הַקָּרְבָּנוֹת. שֶׁכָּךְ שָׁנִינוּ בְּמַסֶּכֶת תַּעֲנִית (כז:), שֶׁאִלְמָלֵא מַעֲמָדוֹת לֹא נִתְקַיְּמוּ שָׁמַיִם וָאָרֶץ. וּמְצִינוּ שֶׁבִּשְׁבִיל הַקָּרְבָּנוֹת שֶׁהִקְרִיב נַחְשׁוֹן בֶּן עַמִּינָדָב [הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא] שֶׁלֹּא יָבִיא מַבּוּל לָעוֹלָם. חֲרֵי שֶׁהָעוֹלָם עוֹמֵד עַל הַקָּרְבָּנוֹת:

וְעַל גְּמִילוּת חֲסָדִים. דִּכְתִיב (תהלים פט) עוֹלָם חֶסֶד יִבָּנֶה. וּגְמִילוּת חֲסָדִים, הוּא לְשַׁמֵּחַ חֲתָנִים, וּלְנַחֵם אֲבֵלִים, וּלְבַקֵּר חוֹלִים, וְלִקְבֹּר מֵתִים, וְכֵיוֹצֵא בָּזֶה:

ג **פְּרֹס.** לְשׁוֹן עֶרֶךְ. בְּעֶרְכָּךְ, מְתַרְגְּמִינַן פּוֹרְסָנֵיהּ. וְהוּא מַה שֶּׁאָדָם נוֹתֵן לְמִי שֶׁעָבַד אוֹתוֹ וְהוּא אֵינוֹ חַיָּב בַּדִּין לִתֵּן לוֹ כְּלוּם, כְּמוֹ מַה שֶּׁיִּתֵּן אָדָם לִבְנוֹ קָטָן אוֹ לְאִשְׁתּוֹ אוֹ לְעַבְדּוֹ מִפְּנֵי קוֹרַת רוּחַ שֶׁעָשׂוּ לוֹ. וַאֲפִלּוּ לְתִקְוֹת פְּרֹס כָּזֶה לֹא יַעֲבֹד אָדָם אֶת בּוֹרְאוֹ, אֶלָּא מֵאַהֲבָה בִּלְבַד:

וִיהִי מוֹרָא שָׁמַיִם עֲלֵיכֶם. אַף עַל פִּי שֶׁאַתָּה עוֹבֵד מֵאַהֲבָה עֲבֹד גַּם כֵּן מִיִּרְאָה. שֶׁהָעוֹבֵד מֵאַהֲבָה זָרִיז בְּמִצְוֹת עֲשֵׂה, וְהָעוֹבֵד מִיִּרְאָה נִזְהָר מִמִּצְוֹת לֹא תַעֲשֶׂה, וְנִמְצֵאת דַּעֲבוֹדָתוֹ שְׁלֵמָה. וְכֵן אָמְרוּ חֲז״ל, עֲבֹד מֵאַהֲבָה עֲבֹד מִיִּרְאָה. עֲבֹד מֵאַהֲבָה, שֶׁאַתָּה אוֹהֵב וְאֵין אוֹהֵב שׂוֹנֵא. עֲבֹד מִיִּרְאָה, שֶׁאַתָּה יָרֵא וְאֵין יָרֵא בּוֹעֵט:

ד **יוֹסֵי בֶן יוֹעֶזֶר אִישׁ צְרֵדָה וְיוֹסֵי בֶן יוֹחָנָן אִישׁ יְרוּשָׁלַיִם.** כָּל הַתַּנָּאִים הַנִּזְכָּרִים בְּפֶרֶק זֶה זוּג זוּג פְּלוֹנִי וּפְלוֹנִי קִבְּלוּ מִפְּלוֹנִי וּפְלוֹנִי, הָרִאשׁוֹן מֵהֶם נָשִׂיא וְהַשֵּׁנִי אַב בֵּית דִּין:

יְהִי בֵיתְךָ בֵית וַעַד לַחֲכָמִים. כְּשֶׁיִּרְצוּ הַחֲכָמִים לְהִתְקַבֵּץ וּלְהִוָּעֵד, יִהְיֶה בֵּיתְךָ מוּכָן לָדָבָר זֶה, שֶׁיִּהְיוּ רְגִילִים לוֹמַר נִתְקַבֵּץ בְּבֵית שֶׁל פְּלוֹנִי. שֶׁאִי אֶפְשָׁר שֶׁלֹּא תִלְמֹד מֵהֶם אֵיזֶה דָּבָר חָכְמָה. מָשָׁלוּ מָשָׁל לְמָה הַדָּבָר דּוֹמֶה, לְנַכְנָס לַחֲנוּתוֹ שֶׁל בַּשָּׂם, אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא לָקַח כְּלוּם, מִכָּל מָקוֹם רֵיחַ טוֹב קָלַט וְהוֹצִיא עִמּוֹ:

וֶהֱוֵי מִתְאַבֵּק בַּעֲפַר רַגְלֵיהֶם. כְּלוֹמַר שֶׁתִּלְךְ אַחֲרֵיהֶם. שֶׁהַמְהַלֵּךְ מַעֲלֶה אָבָק בְּרַגְלָיו, וְהַהוֹלֵךְ אַחֲרָיו מִתְמַלֵּא מֵאָבָק שֶׁהוּא מַעֲלֶה בְּרַגְלָיו. פֵּרוּשׁ אַחֵר,

שֶׁתִּשֵּׁב לְרַגְלֵיהֶם עַל הָאָרֶץ. שֶׁכָּךְ הָיוּ נוֹהֲגִים, שֶׁהָרַב יוֹשֵׁב עַל הַסַּפְסָל וְהַתַּלְמִידִים יוֹשְׁבִים לְרַגְלָיו עַל גַּבֵּי קַרְקַע:

וְהֵנָּה שׁוֹתֶה בְּצָמָא אֶת דִּבְרֵיהֶם. כְּאָדָם צָמֵא שֶׁשּׁוֹתֶה לְתֹאֲבוֹן, וְלֹא כְּאָדָם שָׂבֵעַ שֶׁקֵּץ בְּמִזּוֹנוֹ שֶׁמּוֹאֵס אֲפִלּוּ בִּדְבָרִים הָעֲרֵבִים וְטוֹבִים:

ה **יְהִי בֵיתְךָ פָּתוּחַ לְרֶוָחָה.** כְּבֵיתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם אָבִינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם שֶׁהָיָה פָּתוּחַ לְאַרְבַּע רוּחוֹת הָעוֹלָם, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִצְטָרְכוּ הָאוֹרְחִים לְהַקִּיף לְמִצֹּא הַפֶּתַח:

וְיִהְיוּ עֲנִיִּים בְּנֵי בֵיתֶךָ. וְלֹא יִקְנֶה עֲבָדִים לְשַׁמְּשׁוֹ. מוּטָב שֶׁיֵּהָנוּ יִשְׂרָאֵל מִנְּכָסָיו וְלֹא זֶרַע כְּנַעַן הָאָרוּר:

בְּאִשְׁתּוֹ אָמְרוּ. מִדְּקָאָמַר עִם הָאִשָּׁה וְלֹא אָמַר עִם אִשָּׁה, לָמַדְנוּ שֶׁבְּאִשְׁתּוֹ אָמְרוּ. אִית דְּמָפָרְשֵׁי, בְּאִשְׁתּוֹ נִדָּה בִּלְבַד, שֶׁלֹּא יָבֹא לִידֵי הֶרְגֵּל עֲבֵרָה. וּמִדִּבְרֵי הַמִּשְׁנָה נִרְאֶה, דַּאֲפִלּוּ בְּאִשְׁתּוֹ טְהוֹרָה. וְכֵן אָמְרוּ חֲזַ״ל (חגיגה ה׳) מַגִּיד לְאָדָם מַה שִּׂחוֹ, אֲפִלּוּ שִׂיחָה קַלָּה שֶׁבֵּין אִישׁ לְאִשְׁתּוֹ מַגִּידִין לוֹ בִּשְׁעַת הַדִּין. אֶלָּא אִם כֵּן צָרִיךְ לְפַיְּסָהּ לְדָבָר מִצְוָה, כְּגוֹן רַב דְּשָׁח וְעָשָׂה צָרְכָיו:

מִכָּאן אָמְרוּ חֲכָמִים. רַבֵּנוּ הַקָּדוֹשׁ שִׁסְּדֵר הַמִּשְׁנָיוֹת כְּתָבָהּ, מִדְּבְרֵי חָכָם זֶה שֶׁאָמַר וְאַל תַּרְבֶּה שִׂיחָה עִם הָאִשָּׁה לָמְדוּ חֲכָמִים לוֹמַר, כָּל זְמַן שֶׁאָדָם מַרְבֶּה שִׂיחָה עִם הָאִשָּׁה גּוֹרֵם רָעָה לְעַצְמוֹ. מָצָאתִי כָּתוּב, כְּשֶׁאָדָם מְסַפֵּר לְאִשְׁתּוֹ קוֹרוֹתָיו כָּךְ וְכָךְ אֵרַע לִי עִם פְּלוֹנִי, הִיא מְלַמֶּדְתּוֹ לְחַרְחֵר רִיב, כְּגוֹן קֹרַח שֶׁסִּפֵּר לְאִשְׁתּוֹ מַה שֶּׁעָשָׂה מֹשֶׁה שֶׁהֵנִיף אֶת הַלְוִיִּים תְּנוּפָה, וֶהֱבִיאַתּוּ בִּדְבָרֶיהָ לִידֵי מַחְלֹקֶת. אִי נַמִּי, מִתּוֹךְ שֶׁהוּא מְסַפֵּר לָהּ שֶׁחִבְּרָיו גִּנּוּהוּ וּבִיְּשׁוּהוּ אַף הִיא מְבַזָּה אוֹתוֹ בְּלִבָּהּ, וְזֶה גּוֹרֵם רָעָה לְעַצְמוֹ:

וּבוֹטֵל מִדִּבְרֵי תוֹרָה. שֶׁנִּמְשָׁךְ אַחַר דְּבָרִים בְּטֵלִים וְאֵינוֹ עוֹסֵק בַּתּוֹרָה:

ו **עֲשֵׂה לְךָ רַב.** רַמְבַּ״ם פֵּרֵשׁ, אַף עַל פִּי שֶׁאֵינוֹ רָאוּי לִהְיוֹת לְךָ רַב, עֲשֵׂה אוֹתוֹ רַב עָלֶיךָ וְלֹא תִּלְמֹד בֵּינְךָ לְבֵין עַצְמְךָ. וַאֲנִי שָׁמַעְתִּי, עֲשֵׂה לְךָ רַב, שֶׁיְּקַבֵּל לוֹ רַב אֶחָד שֶׁיִּלְמֹד מִמֶּנּוּ תָּמִיד, וְלֹא יִלְמֹד הַיּוֹם מֵאֶחָד וּלְמָחָר מִן הָאַחֵר. וְאַף עַל גַּב דִּבְמַסֶּכֶת עֲבוֹדָה זָרָה (דף י״ט) אָמְרוּ הַלּוֹמֵד תּוֹרָה מֵרַב אֶחָד אֵינוֹ רוֹאֶה סִימָן בְּרָכָה, כְּבָר פֵּרְשׁוּ וְאָמְרוּ הָנֵי מִלֵּי בִּסְבָרָא, שֶׁטּוֹב לוֹ לִשְׁמֹעַ סְבָרַת הָרַבִּים, אֲבָל לְעִנְיַן גְּמָרָא, מֵחַד רַב מְעַלֵּי, כִּי הֵיכִי דְּלֹא לְפָגֹם לִשָּׁנֵיהּ:

וּקְנֵה לְךָ חָבֵר. וַאֲפִלּוּ אַתָּה צָרִיךְ לְקָנוֹתוֹ בְּדָמִים יְקָרִים וּלְפַזֵּר עָלָיו מָמוֹן כְּדֵי שֶׁתְּקָנֶה אַהֲבָתוֹ. אֲבָל בְּרֵב לֹא שַׁיָּךְ לוֹמַר קְנֵה לְךָ רַב, שֶׁהָרַב צָרִיךְ לְלַמֵּד בְּחִנָּם:

וְהֵנָּה דָן אֶת כָּל הָאָדָם לְכַף זְכוּת. כְּשֶׁהַדָּבָר בְּכַף מֹאזְנַיִם וְאֵין לוֹ הֶכְרֵעַ לְכָאן וּלְכָאן, כְּגוֹן אָדָם שֶׁאֵין אָנוּ יוֹדְעִים מִמַּעֲשָׂיו אִם צַדִּיק אִם רָשָׁע וְעָשָׂה מַעֲשֶׂה שֶׁאֶפְשָׁר לְדוּנוֹ לִזְכוּת וְאֶפְשָׁר לְדוּנוֹ לְחוֹבָה, מִדַּת חֲסִידוּת הִיא לְדוּנוֹ לְכַף זְכוּת. אֲבָל אָדָם שֶׁהֶחְזִיק בְּרָשָׁע, מֵתָר לְדוּנוֹ לְחוֹבָה, שֶׁלֹּא אָמְרוּ אֶלָּא הַחוֹשֵׁד בְּכְשֵׁרִים לוֹקֶה בְּגוּפוֹ (שבת צז.), מִכְּלָל שֶׁהַחוֹשֵׁד בְּרְשָׁעִים אֵינוֹ לוֹקֶה:

ז **הַרְחֵק מִשָּׁכֵן רָע.** שֶׁלֹּא תִּלְמֹד מִמַּעֲשָׂיו. וְעוֹד, שֶׁלֹּא תִּלָּקֶה עִמּוֹ בְּמַפַּלְתּוֹ, דְּאוֹי לָרָשָׁע וְאוֹי לִשְׁכֵנוֹ:

וְאַל תִּתְחַבֵּר לָרָשָׁע. שֶׁכָּךְ אָמְרוּ חֲכָמִים, כָּל הַמִּתְדַּבֵּק לָרְשָׁעִים אַף עַל פִּי שֶׁאֵינוֹ עוֹשֶׂה כְּמַעֲשֵׂיהֶם נוֹטֵל שָׂכָר כֵּיוֹצֵא בָּהֶם. לְמָה הַדָּבָר דּוֹמֶה, לְנִכְנָס לְבֵיתוֹ שֶׁל בּוּרְסִי, אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא לָקַח מִמֶּנּוּ כְּלוּם, מִכָּל מָקוֹם רֵיחַ רַע קָלַט וְהוֹצִיא עִמּוֹ:

וְאַל תִּתְיָאֵשׁ מִן הַפֻּרְעָנוּת. שֶׁלֹּא תֹּאמַר רָשָׁע זֶה מַעֲשָׂיו מַצְלִיחִין אֵלֶךְ וְאֶדְבַּק עִמּוֹ הוֹאִיל וְהַשָּׁעָה מְשַׂחֶקֶת לוֹ, לְכָךְ אָמַר וְאַל תִּתְיָאֵשׁ מִן הַפֻּרְעָנוּת, כְּלוֹמַר דַּע שֶׁמְּהֵרָה תָּבֹא עָלָיו פֻּרְעָנוּת כִּי פִּתְאֹם יָבֹא אֵידוֹ:

ח **אַל תַּעַשׂ עַצְמְךָ כְעוֹרְכֵי הַדַּיָּנִין.** כְּאוֹתָן אֲנָשִׁים שֶׁעוֹרְכִים וּמְסַדְּרִים טַעֲנוֹת בַּעֲלֵי הַדִּין לִפְנֵי הַדַּיָּנִים. שֶׁאָסוּר לָאָדָם לְגַלּוֹת דִּינוֹ לְאֶחָד מִבַּעֲלֵי הַדִּין וְלוֹמַר לוֹ עֲשֵׂה כָּךְ בִּשְׁבִיל שֶׁתִּזְכֶּה בְּדִינְךָ, וְאַף עַל פִּי שֶׁיּוֹדֵעַ שֶׁהַדִּין עִמּוֹ. פֵּרוּשׁ אַחֵר, כְּעוֹרְכֵי הַדַּיָּנִין, כִּגְדוֹלֵי הַדַּיָּנִין. וּבְתַלְמִיד הַיּוֹשֵׁב לִפְנֵי רַבּוֹ מְדַבֵּר, שֶׁלֹּא יַעֲשֶׂה עַצְמוֹ כִּגְדוֹלֵי הַדַּיָּנִים לְדַבֵּר לִפְנֵי רַבּוֹ כְּפוֹסֵק אֶת הַדִּין. עוֹרְכֵי, לְשׁוֹן עַרְכָאוֹת שֶׁל נָכְרִים (גיטין ט:), עַרְכָאוֹת שֶׁל בֵּית דָּוִד. וּמִפִּי אֲחֵרִים שָׁמַעְתִּי, אַל תַּעַשׂ עַצְמְךָ כִּגְדוֹלֵי הַדַּיָּנִים לָכוֹף בַּעֲלֵי דִינִים שֶׁיְּבֹאוּ לַדִּין לְפָנֶיךָ:

יִהְיוּ בְעֵינֶיךָ כְּרְשָׁעִים. שֶׁלֹּא יַסֶּה לִבְּךָ לְאֶחָד מֵהֶם לוֹמַר אִישׁ פְּלוֹנִי חָשׁוּב הוּא וְלֹא יִטְעֹן טַעֲנַת שֶׁקֶר. שֶׁאִם אַתָּה אוֹמֵר כֵּן, אֵין אַתָּה רוֹאֶה לוֹ חוֹבָה:

כְּשֶׁקִּבְּלוּ עֲלֵיהֶם אֶת הַדִּין. שֶׁלֹּא תַּחְשֹׁד הַחַיָּב לוֹמַר גַּזְלָן הָיָה זֶה, אֶלָּא תֹּאמַר שֶׁמָּא טוֹעֶה הָיָה וְלֹא נִתְכַּוֵּן לִגְזֹל. אִי נַמִּי, נִתְחַיֵּב אֶחָד מֵהֶם שְׁבוּעָה וְנִשְׁבַּע, לֹא תֹּאמַר לַשֶּׁקֶר נִשְׁבַּע:

ט **וְהֵנָּה זְהִיר בִּדְבָרֶיךָ.** שֶׁלֹּא יֹאמַר הַדַּיָּן שֶׁמָּא כָּךְ וְכָךְ הָיָה מַעֲשֶׂה, אוֹ אִם הָיָה הַדָּבָר כָּךְ הָיָה פְּלוֹנִי זַכַּאי, וּמִתּוֹךְ דְּבָרִים הַלָּלוּ לוֹמֵד בַּעַל הַדִּין אוֹ הָעֵדִים לוֹמַר דָּבָר שֶׁלֹּא הָיָה:

י **שִׁמְעָיָה וְאַבְטַלְיוֹן.** גֵּרֵי צֶדֶק הָיוּ, וּמִבְּנֵי בָּנָיו שֶׁל סַנְחֵרִיב הֵם. וְשָׁמַעְתִּי שֶׁמִּפְּנֵי שֶׁהָיָה אַבְטַלְיוֹן אַב בֵּית דִּין נִקְרָא בְּשֵׁם זֶה, שֶׁפֵּרוּשׁוֹ אַב לַקַּטָנִים. כִּי טַלְיָא בִּלְשׁוֹן אֲרַמִּי, קָטָן, כְּמוֹ (מגילה ה:) אָמַר רַב יוֹחָנָן כַּד חֲוִינָא טַלְיָא, כְּשֶׁהָיִיתִי קָטָן. לֵיתוּ טַלְיָא וְטַלְיָתָא (יבמות קיד.) יְבִיאוּ קָטָן וּקְטַנָּה. אַף כָּאן אַבְטַלְיוֹן אֲבִיהֶן שֶׁל יְתוֹמִים קְטַנִּים:

אֲהֹב אֶת הַמְּלָאכָה. אֲפִלּוּ יֵשׁ לוֹ בְּמַה לְהִתְפַּרְנֵס, חַיָּב לַעֲסֹק בִּמְלָאכָה. שֶׁהַבַּטָּלָה מְבִיאָה לִידֵי שִׁעֲמוּם (כתובות נט:).

וּשְׂנָא אֶת הָרַבָּנוּת. וְלֹא תֹּאמַר אָדָם גָּדוֹל אֲנִי וּגְנַאי לִי לַעֲסֹק בִּמְלָאכָה, דְּאָמַר לֵיהּ רַב לְרַב כַּהֲנָא (פסחים קיג.), פְּשׁוֹט נְבִלְתָּא בַּשּׁוּק וְטֹל אַגְרָא, וְלֹא תֵּימָא כַּהֲנָא אֲנָא גַּבְרָא רַבָּא אֲנָא וְסָנֵיְא בִּי מִלְּתָא. פֵּרוּשׁ אַחֵר, וּשְׂנָא אֶת הָרַבָּנוּת, הִתְרַחֵק מִלְּנָהֹג שְׁרָרָה עַל צִבּוּר, שֶׁהָרַבָּנוּת מְקַבֶּרֶת אֶת בְּעָלֶיהָ:

וְאַל תִּתְוַדַּע לָרָשׁוּת. כְּדֵי לִטֹּל רַבָּנוּת עַל יָדֶיהָ. אִי נַמִּי, אַל תִּתְוַדַּע לָרָשׁוּת, שֶׁלֹּא יַעֲבִירוּךָ עַל דַּעַת קוֹנְךָ, כְּמוֹ שֶׁאֵרַע לְדוֹאֵג הָאֲדוֹמִי. לָרָשׁוּת, הַשְּׁרָרָה קְרוּיָה רָשׁוּת, מִפְּנֵי שֶׁהָרְשׁוּת בְּיָדָהּ לַעֲשׂוֹת כִּרְצוֹנָהּ:

יא הִזָּהֲרוּ בְדִבְרֵיכֶם. שֶׁלֹּא תַּנִּיחוּ מָקוֹם לַמִּינִים לִטְעוֹת בְּדִבְרֵיכֶם:

שֶׁמָּא תָּחוּבוּ חוֹבַת גָּלוּת. כְּלוֹמַר, אַף עַל פִּי שֶׁבַּמָּקוֹם שֶׁאַתֶּם בּוֹ אֵין שָׁם מִינִים, יֵשׁ לָחוּשׁ שֶׁמָּא יִגְרֹם הַחֵטְא וְתִתְחַיְּבוּ גָּלוּת, וְתִגְלוּ לְמָקוֹם שֶׁיֵּשׁ שָׁם אֲנָשִׁים שֶׁמַּרְאִים פָּנִים בַּתּוֹרָה שֶׁלֹּא כַּהֲלָכָה, וְהֵם כְּנוּיִי לַמַּיִם הָרָעִים, וְיָבִינוּ מִתּוֹךְ דִּבְרֵיכֶם דְּבָרִים שֶׁאֵינָם הֲגוּנִים, וְיִשְׁתּוּ הַתַּלְמִידִים הַבָּאִים אַחֲרֵיכֶם מֵאוֹתָם דְּבָרִים דִּבְרֵי מִינוּת וְיָמוּתוּ בַּעֲוֹנָם:

וְנִמְצָא שֵׁם שָׁמַיִם מִתְחַלֵּל. שֶׁיִּשְׁאֲרוּ אוֹתָן דֵּעוֹת בְּטֵלוֹת בָּעוֹלָם. כְּמוֹ שֶׁקָּרָה לְאַנְטִיגְנוֹס אִישׁ סוֹכוֹ עִם צָדוֹק וּבַיְתוֹס תַּלְמִידָיו, שֶׁאָמַר לָהֶם אַל תִּהְיוּ כַּעֲבָדִים הַמְשַׁמְּשִׁים אֶת הָרַב עַל מְנָת לְקַבֵּל פְּרָס, וְאָמְרוּ הֵם, אֶפְשָׁר פּוֹעֵל עוֹשֶׂה מְלָאכָה כָּל הַיּוֹם וְטוֹרֵחַ וְלָעֶרֶב אֵינוֹ מְקַבֵּל פְּרָס. וְיָצְאוּ לְמִינוּת הֵם וְתַלְמִידֵיהֶם, וְנִקְרָאִים צְדוֹקִים וּבַיְתוֹסִים עַד הַיּוֹם:

יב הֱוֵי מִתַּלְמִידָיו שֶׁל אַהֲרֹן אוֹהֵב שָׁלוֹם וְרוֹדֵף שָׁלוֹם. פֵּרְשׁוּ בְּאֲבוֹת דְּרַבִּי נָתָן, כֵּיצַד הָיָה אַהֲרֹן אוֹהֵב שָׁלוֹם, כְּשֶׁהָיָה רוֹאֶה שְׁנֵי בְּנֵי אָדָם מִתְקוֹטְטִים הָיָה הוֹלֵךְ לְכָל אֶחָד מֵהֶם שֶׁלֹּא מִדַּעַת חֲבֵרוֹ, וְאוֹמֵר לוֹ רְאֵה חֲבֵרְךָ אֵיךְ הוּא מִתְחָרֵט וּמַכֶּה אֶת עַצְמוֹ עַל שֶׁחָטָא לְךָ, וְהוּא אָמַר לִי שֶׁאָבֹא אֵלֶיךָ שֶׁתִּמְחַל לוֹ, וּמִתּוֹךְ כָּךְ כְּשֶׁהָיוּ פּוֹגְעִים זֶה בָּזֶה הָיוּ מְנַשְּׁקִים זֶה אֶת זֶה. וְכֵיצַד הָיָה מְקָרֵב אֶת הַבְּרִיּוֹת לַתּוֹרָה, כְּשֶׁהָיָה יוֹדֵעַ בְּאָדָם שֶׁעָבַר עֲבֵרָה הָיָה מִתְחַבֵּר עִמּוֹ וּמַרְאֶה לוֹ פָּנִים צְהֻבּוֹת, וְהָיָה אוֹתוֹ אָדָם מִתְבַּיֵּשׁ וְאוֹמֵר אִלּוּ הָיָה יוֹדֵעַ צַדִּיק זֶה מַעֲשַׂי הָרָעִים כַּמָּה הָיָה מִתְרַחֵק מִמֶּנִּי, וּמִתּוֹךְ כָּךְ הָיָה חוֹזֵר לַמּוּטָב. הוּא שֶׁהִנָּבִיא מֵעִיד עָלָיו (מלאכי ב׳:ו׳) בְּשָׁלוֹם וּבְמִישׁוֹר הָלַךְ אִתִּי וְרַבִּים הֵשִׁיב מֵעָוֹן:

יג נֶגֶד שְׁמָא אָבֵד שְׁמֵהּ. מִי שֶׁנִּמְשַׁךְ שְׁמוֹ לְמֵרָחוֹק מִתּוֹךְ שְׁרָרָה וְרַבָּנוּת, מְהֵרָה יֹאבֵד שְׁמוֹ, שֶׁהָרַבָּנוּת מְקַבֶּרֶת אֶת בְּעָלֶיהָ. נֶגֶד לְשׁוֹן מְשִׁיכָה. תִּרְגּוּם מִשְׁכוּ, נְגִידוּ:

וּדְלָא מוֹסִיף. מִי שֶׁאֵינוֹ מוֹסִיף עַל לִמּוּדוֹ:

יָסַף. יָסוּף מִפִּיו מַה שֶּׁכָּבָר לָמַד וְיִשְׁכַּח תַּלְמוּדוֹ. וְיֵשׁ שֶׁגּוֹרְסִין יֹאסֵף, כְּלוֹמַר יֹאסֵף אֶל עַמָּיו וְיָמוּת בְּלֹא עִתּוֹ:

וּדְלָא יָלִיף. קָשֶׁה מִדְּלֹא מוֹסִיף, הִלְכָּךְ קְטָלָא חַיָּב, כְּלוֹמַר רָאוּי הוּא שֶׁיַּהַרְגוּהוּ, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ (פסחים מט) עַם הָאָרֶץ מֻתָּר לְקָרְעוֹ כְּדָג, וּמִגַּבּוֹ:

וּדְאִשְׁתַּמֵּשׁ בְּתָגָא. הַמִּשְׁתַּמֵּשׁ בְּכִתְרָהּ שֶׁל תּוֹרָה כְּאָדָם הַמִּשְׁתַּמֵּשׁ בְּכֵלָיו, חָלַף וְעָבַר מִן הָעוֹלָם. תָּגָא בִּלְשׁוֹן יִשְׁמָעֵאל כֶּתֶר. וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים, תג״א רָאשֵׁי תֵּבוֹת תַּ׳לְמִיד גַּ׳בְרָא אַ׳חֲרִינָא. שֶׁאָסוּר לָאָדָם לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בְּתַלְמִידִים שֶׁאֵינָן תַּלְמִידָיו. וַאֲנִי שָׁמַעְתִּי, וּדְיִשְׁתַּמֵּשׁ בְּתָגָא, הַמִּשְׁתַּמֵּשׁ בַּשֵּׁם הַמְפֹרָשׁ, חָלַף וְאָבַד, שֶׁאֵין לוֹ חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא:

יד אִם אֵין אֲנִי לִי. אִם אֵין אֲנִי זוֹכֶה לְעַצְמִי, מִי יִזְכֶּה בִּשְׁבִילִי:

וּכְשֶׁאֲנִי לְעַצְמִי. וַאֲפִלּוּ זָכִיתִי לְעַצְמִי, מַה הוּא הַזְּכוּת הַזֶּה וּבַמֶּה נֶחְשָׁב הוּא כְּנֶגֶד מַה שֶּׁאֲנִי חַיָּב לַעֲשׂוֹת:

וְאִם לֹא עַכְשָׁיו. בָּעוֹלָם הַזֶּה:

אֵימָתַי. כִּי אַחַר הַמָּוֶת אִי אֶפְשָׁר לִזְכוֹת עוֹד. פֵּרוּשׁ אַחֵר, אִם לֹא עַכְשָׁיו בִּימֵי הַבַּחֲרוּת, אֵימָתַי, שֶׁמָּא בִּימֵי הַזִּקְנָה לֹא יַעֲלֶה לְיָדִי:

טו עֲשֵׂה תּוֹרָתְךָ קָבַע. שֶׁיִּהְיֶה עִקַּר עִסְקְךָ בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה בַּתּוֹרָה, וּכְשֶׁתִּהְיֶה יָגֵעַ מִן הַלִּמּוּד תַּעֲשֶׂה מְלָאכָה. וְלֹא שֶׁיִּהְיֶה עִקַּר עִסְקְךָ בַּמְּלָאכָה וּכְשֶׁתִּפְנֶה מִן הַמְּלָאכָה תַּעֲסֹק בַּתּוֹרָה. וּמָצָאתִי כָּתוּב, עֲשֵׂה תּוֹרָתְךָ קֶבַע, שֶׁלֹּא תַּחְמִיר לְעַצְמְךָ וְתָקֵל לָאֲחֵרִים, אוֹ תַּחְמִיר לַאֲחֵרִים וְתָקֵל לְעַצְמְךָ, אֶלָּא תְּהֵא תּוֹרָתְךָ קֶבַע לְךָ כְּמוֹ לַאֲחֵרִים, וְכֵן הוּא אוֹמֵר בְּעֶזְרָא (ז) כִּי עֶזְרָא הֵכִין לְבָבוֹ לִדְרֹשׁ אֶת תּוֹרַת ה׳ וְלַעֲשׂוֹת וּלְלַמֵּד לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל, כְּמוֹ שֶׁהֵכִין לִבּוֹ לַעֲשׂוֹת כָּךְ הָיָה מְלַמֵּד לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל:

אֱמֹר מְעַט וַעֲשֵׂה הַרְבֵּה. כְּמוֹ שֶׁמְּצִינוּ בְּאַבְרָהָם אָבִינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם, שֶׁאָמַר תְּחִלָּה (בראשית יד) וְאֶקְּחָה פַּת לֶחֶם, וּבַסּוֹף וַיִּקַּח בֶּן בָּקָר רַךְ וָטוֹב:

וְהֱוֵי מְקַבֵּל אֶת כָּל הָאָדָם. כְּשֶׁאַתָּה מַכְנִיס אוֹרְחִים לְבֵיתְךָ לֹא תִּתֵּן לָהֶם וּפָנֶיךָ כְּבוּשׁוֹת בַּקַּרְקַע, שֶׁכָּל הַנּוֹתֵן וּפָנָיו כְּבוּשׁוֹת בַּקַּרְקַע אֲפִלּוּ נָתַן כָּל מַתָּנוֹת שֶׁבָּעוֹלָם מַעֲלִין עָלָיו כְּאִלּוּ לֹא נָתַן כְּלוּם. שֶׁלֹּשׁ אַזְהָרוֹת הִזְהִיר שַׁמַּאי, כְּנֶגֶד שֶׁלֹּשׁ מַעֲלוֹת שֶׁהִזְכִּיר יִרְמְיָה, חָכָם גִּבּוֹר וְעָשִׁיר. כְּנֶגֶד חָכָם אָמַר עֲשֵׂה תּוֹרָתְךָ

קֵבַע, כְּנֶגֶד עָשִׁיר אָמַר אֱמֹר מְעַט וַעֲשֵׂה הַרְבֵּה, כְּנֶגֶד גִּבּוֹר אָמַר הֱוֵי מְקַבֵּל אֶת כָּל הָאָדָם בְּסֵבֶר פָּנִים יָפוֹת, שֶׁיִּכְבֹּשׁ יִצְרוֹ וְיִלָּחֵם כְּנֶגֶד לִבּוֹ הָרַע, וְשָׁנִינוּ (לקמן פ״ד מ״א) אֵיזֶהוּ גִּבּוֹר הַכּוֹבֵשׁ אֶת יִצְרוֹ׃

טז עֲשֵׂה לְךָ רַב. לְעִנְיַן הוֹרָאָה מְדַבֵּר עַכְשָׁיו, אִם בָּא דִּין לְפָנֶיךָ וְנִסְתַּפֵּקְתָּ בּוֹ, עֲשֵׂה לְךָ רַב, וְהִסְתַּלֵּק מִן הַסָּפֵק. וְלֹא תִּפְסֹק עָלָיו אַתָּה לְבַדְּךָ. כִּי הָא דְּרָבָא כִּי הֲוֵי אָתֵי טְרֵפְתָּא לְגַבֵּיהּ הֲוֵי מְכַנֵּיף לְכֻלְּהוּ טַבָּחֵי דְּמָתָא מַחְסֵיָא, אָמַר, כִּי הֵיכִי דְּלִמְטַיַּן שִׁיבָא מִכְּשׁוּרָא׃

וְאַל תַּרְבֶּה לְעַשֵּׂר אֲמָדוֹת. שֶׁהַמַּפְרִישׁ מַעֲשְׂרוֹת מֵאֲמָד אֵינוֹ נִצּוֹל מִן הַקַּלְקָלָה. אִם פּוֹחֵת מִמַּה שֶּׁרָאוּי לִתֵּן מַעֲשְׂרוֹתָיו מְתֻקָּנִים וּפֵרוֹתָיו מְקֻלְקָלִים. וְאִם הֶעֱדִיף עַל שֶׁהָיָה רָאוּי לִתֵּן, פֵּרוֹתָיו מְתֻקָּנִים וּמַעֲשְׂרוֹתָיו מְקֻלְקָלִים׃

יז וְלֹא מָצָאתִי לַגּוּף טוֹב אֶלָּא שְׁתִיקָה. מִי שֶׁשּׁוֹמֵעַ חֶרְפָּתוֹ וְשׁוֹתֵק׃

וְלֹא הַמִּדְרָשׁ הוּא הָעִקָּר אֶלָּא הַמַּעֲשֶׂה. וְתֵדַע לְךָ שֶׁהַשְׁתִיקָה טוֹבָה, שֶׁאֲפִלּוּ הַמִּדְרָשׁ וְהַדְּרָשׁ וְהַדִּבּוּר בַּתּוֹרָה שֶׁאֵין לְךָ מִדָּה טוֹבָה הֵימֶנָּה, אֵין עִקַּר קִבּוּל הַשָּׂכָר אֶלָּא בְּשָׁבִיל הַמַּעֲשֶׂה, וְהַדּוֹרֵשׁ וְאֵינוֹ מְקַיֵּם, נוֹחַ לוֹ אִם הָיָה שׁוֹתֵק וְלֹא הָיָה דּוֹרֵשׁ׃

וְכָל הַמַּרְבֶּה דְּבָרִים מֵבִיא חֵטְא. שֶׁכֵּן מָצִינוּ בְּחַוָּה שֶׁהִרְבְּתָה דְּבָרִים, וְאָמְרָה, אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִמֶּנּוּ וְלֹא תִגְּעוּ בּוֹ, וְהוֹסִיפָה נְגִיעָה שֶׁלֹּא נֶאֶמְרָה בָּהּ, וּדְחָפָהּ נָחָשׁ עַד שֶׁנָּגְעָה בּוֹ, וְאָמַר לָהּ, כְּשֵׁם שֶׁאֵין מִיתָה בִּנְגִיעָה כָּךְ אֵין מִיתָה בָּאֲכִילָה, וּמִתּוֹךְ כָּךְ בָּאת לִידֵי חֵטְא, שֶׁאָכְלָה מִן הַפְּרִי. הוּא שֶׁשְּׁלֹמֹה אוֹמֵר (משלי ל) אַל תּוֹסֵף עַל דְּבָרָיו פֶּן יוֹכִיחַ בְּךָ וְנִכְזָבְתָּ׃

יח הָעוֹלָם עוֹמֵד. יְשׁוּבָן שֶׁל בְּנֵי אָדָם מִתְקַיֵּם. אֵין זֶה כְּמוֹ הָעוֹלָם עוֹמֵד דִּלְעֵיל׃

עַל הַדִּין. לְזַכּוֹת אֶת הַזַּכַּאי וּלְחַיֵּב אֶת הַחַיָּב׃

וְעַל הָאֱמֶת. שֶׁלֹּא יְשַׁקְּרוּ אִישׁ בַּעֲמִיתוֹ׃

וְעַל הַשָּׁלוֹם. בֵּין הַמַּלְכֻיּוֹת, וּבֵין אָדָם לַחֲבֵרוֹ׃

פרק ב

א רַבִּי אוֹמֵר. שֶׁיִּבֹּר. שֶׁיִּבְרֹר׃

כָּל שֶׁהִיא תִּפְאֶרֶת לְעוֹשֶׂיהָ וְתִפְאֶרֶת לוֹ מִן הָאָדָם. שֶׁיְּהֵא נוֹחַ לוֹ, וְיִהְיוּ נוֹחִין בְּנֵי אָדָם מִמֶּנּוּ. וְזֶה יִהְיֶה, כְּשֶׁיֵּלֵךְ בְּכָל הַמִּדּוֹת בַּדֶּרֶךְ הָאֶמְצָעִי וְלֹא יִטֶּה לְאֶחָד מִשְּׁנֵי הַקְּצָווֹת. שֶׁאִם הוּא כְּיַלְדֵי בְּיוֹתֵר, יֵשׁ תִּפְאֶרֶת לוֹ, שֶׁאוֹסֵף מָמוֹן הַרְבֵּה, אֲבָל אֵין בְּנֵי אָדָם מְפָאֲרִין אוֹתוֹ בְּמִדָּה זוֹ. וְאִם הוּא מְפֻזָּר יוֹתֵר מִן הָרָאוּי, בְּנֵי אָדָם הַמְקַבְּלִים מִמֶּנּוּ מְפָאֲרִים אוֹתוֹ, אֲבָל אֵינוֹ תִּפְאֶרֶת לְעוֹשֶׂיהָ וְאֵינוֹ נוֹחַ לוֹ, שֶׁהוּא בָּא לִידֵי עֲנִיּוּת בְּשָׁבִיל כָּךְ. אֲבָל מִדַּת הַנְּדִיבוּת שֶׁהִיא אֶמְצָעִית בֵּין הַכִּילוּת וְהַפִּזּוּר, הִיא תִּפְאֶרֶת לְעוֹשֶׂיהָ, שֶׁשּׁוֹמֵר אֶת מָמוֹנוֹ וְאֵינוֹ מְפֻזָּר יוֹתֵר מִן הָרָאוּי. וְתִפְאֶרֶת לוֹ מִן הָאָדָם, שֶׁבְּנֵי אָדָם מְפָאֲרִים אוֹתוֹ, שֶׁנּוֹתֵן כְּמוֹ שֶׁרָאוּי לוֹ לִתֵּן. וְכֵן הַדִּין בְּכָל שְׁאָר הַמִּדּוֹת׃

שֶׁאֵין אַתָּה יוֹדֵעַ מַתַּן שְׂכָרָן שֶׁל מִצְוֹת. לֹא נִתְפָּרֵשׁ בַּתּוֹרָה שְׂכַר הַמְקַיֵּם מִצְוֹת עֲשֵׂה, וְלֹא עֹנֶשׁ הַמְבַטֵּל מֵעֲשׂוֹתָן. דְּאִלּוּ עָנְשָׁן שֶׁל מִצְוֹת לֹא תַּעֲשֶׂה מְפֹרָשִׁין הֵן, סְקִילָה, שְׂרֵפָה, הֶרֶג, וְחֶנֶק, כָּרֵת, וּמִיתָה בִּידֵי שָׁמַיִם, וּמַלְקוּת. הָעֹנֶשׁ הַקַּל לַעֲבֵרָה קַלָּה וְהֶחְמוּר לַחֲמוּרָה׃

וְהֱוֵי מְחַשֵּׁב הֶפְסֵד מִצְוָה. מַה שֶּׁאַתָּה מַפְסִיד מִפְּחוּתָךְ וּמָמוֹנְךָ מִפְּנֵי עֹסֶק הַמִּצְוָה, כְּנֶגֶד הַשָּׂכָר שֶׁיַּעֲלֶה לְךָ מִמֶּנָּה בָּעוֹלָם הַזֶּה אוֹ בָּעוֹלָם הַבָּא, שֶׁיִּהְיֶה יוֹתֵר מֵאוֹתוֹ הֶפְסֵד׃

וּשְׂכַר עֲבֵרָה. הֲנָאָה שֶׁאַתָּה נֶהֱנֶה בַּעֲבֵרָה, כְּנֶגֶד הֶפְסֵד שֶׁעָתִיד לָבֹא לְךָ מִמֶּנָּה׃

ב דֶּרֶךְ אֶרֶץ. מְלָאכָה אוֹ סְחוֹרָה׃

שֶׁיְּגִיעַת שְׁנֵיהֶם מְשַׁכַּחַת עָוֹן. שֶׁהַתּוֹרָה מַתֶּשֶׁת כֹּחוֹ שֶׁל אָדָם, וְהַמְּלָאכָה מְפָרֶכֶת וּמְשַׁבֶּרֶת אֶת הַגּוּף, וּמִתּוֹךְ כָּךְ יֵצֵר הָרַע בָּטֵל מִמֶּנּוּ׃

וְכָל תּוֹרָה שֶׁאֵין עִמָּהּ מְלָאכָה. וְאִם תֹּאמַר יְהֵא עָמֵל בַּתּוֹרָה תָּמִיד וְיִגִיעָתָהּ תְּהֵא מְשַׁכַּחַת עָוֹן, וּמַה צֹּרֶךְ לַמְּלָאכָה, לָכֵךְ הֵזְקַק לוֹמַר וְכָל תּוֹרָה שֶׁאֵין עִמָּהּ מְלָאכָה סוֹפָהּ בְּטֵלָה, לְפִי שֶׁאִי אֶפְשָׁר לוֹ בְּלֹא מְזוֹנוֹת, וּמְלַסְטֵם אֶת הַבְּרִיּוֹת וּמְשַׁכֵּחַ תַּלְמוּדוֹ׃

יִהְיוּ עוֹסְקִין עִמָּהֶם לְשֵׁם שָׁמַיִם. וְלֹא כְּדֵי לִטֹּל עֲטָרָה לוֹמַר כָּךְ וְכָךְ עָשִׂיתִי בִּשְׁבִיל הַצִּבּוּר׃

שָׁזְכוּת אֲבוֹתָם מְסַיַּעְתָּן. שְׁזְכוּת אֲבוֹתָן שֶׁל צִבּוּר וְצִדְקָתָן הָעוֹמֶדֶת לָעַד הִיא הַמְסַיַּעַת אֶל הָעוֹסְקִין עִמָּהֶן לְהוֹצִיא לָאוֹר צְדָקָן, וְלֹא מִצַּד טוּב הִשְׁתַּדְּלוּתָן שֶׁל הָעוֹסְקִים׃

וְאַתֶּם מַעֲלֶה אֲנִי עֲלֵיכֶם שָׂכָר. אַף עַל פִּי שֶׁאֵין הַדָּבָר בָּא לִידֵי גְּמַר טוֹב מִצַּד מַעֲשֵׂיכֶם אֶלָּא בִּשְׁבִיל זְכוּת אֲבוֹתָם שֶׁל צִבּוּר, מַעֲלֶה אֲנִי עֲלֵיכֶם שָׂכָר כְּאִלּוּ

אַתֶּם עֲשִׂיתֶם הַיְשׁוּעָה הַזֹּאת בְּיִשְׂרָאֵל, הוֹאִיל וְאַתֶּם עוֹסְקִים לְשֵׁם שָׁמַיִם. פְּרוֹשׁ אַחֵר, כָּל הָעוֹסְקִים עִם הַצִּבּוּר לְהַכְרִיחַ וְלָכוֹף אֶת הַצִּבּוּר לִדְבַר מִצְוָה לְצָדָקָה אוֹ לְפִדְיוֹן שְׁבוּיִים, יִהְיוּ עוֹסְקִים עִמָּהֶם לְשֵׁם שָׁמַיִם, שֶׁזְּכוּת אָבוֹת שֶׁל צִבּוּר מְסַיַּעְתָּן לָהֶת מַה שֶּׁפָּסְקוּ עֲלֵיהֶם וַאֲפִלּוּ מָמוֹן הַרְבֵּה, וְהַצְּדָקָה שֶׁעֲשׂוּ תַּעֲמֹד לָהֶם לָעַד. וְאַתֶּם הַמִּתְעַסְּקִים לָכוֹף אֶת הַצִּבּוּר לְמִצְוָה זוֹ, מַעֲלֶה אֲנִי עֲלֵיכֶם שָׂכָר כְּאִלּוּ עֲשִׂיתֶם זֹאת הַמִּצְוָה מִמְּמוֹנְכֶם מַמָּשׁ. וְרַמְבַּ״ם פֵּרֵשׁ, וְאַתֶּם מַעֲלֶה אֲנִי עֲלֵיכֶם שָׂכָר כְּאִלּוּ עֲשִׂיתֶם, אִם בְּשָׁעָה שֶׁאַתֶּם עוֹסְקִים עִם הַצִּבּוּר נִתְבַּטַּלְתֶּם מֵעֲשֵׂית אֵיזוֹ מִצְוָה בִּשְׁבִיל עִסְקֵי הַצִּבּוּר, מַעֲלֶה אֲנִי עֲלֵיכֶם שָׂכָר כְּאִלּוּ עֲשִׂיתֶם אוֹתָהּ מִצְוָה שֶׁנִּתְבַּטַּלְתֶּם מִמֶּנָּה:

ג **וֶהֱוֵי זְהִירִים בָּרְשׁוּת.** אַתֶּם הַמִּתְעַסְּקִים בְּצָרְכֵי צִבּוּר, אַף עַל פִּי שֶׁאַתֶּם צְרִיכִים לְהִתְוַדַּע לָרְשׁוּת כְּדֵי לְפַקֵּחַ עַל עִסְקֵי רַבִּים, וֶהֱוֵי זְהִירִים וְכוּ׳:

ד **עֲשֵׂה רְצוֹנוֹ כִּרְצוֹנֶךָ.** פְּזֹר מָמוֹנְךָ בְּחֶפְצֵי שָׁמַיִם, כִּרְצוֹנְךָ, כְּאִלּוּ פִּזַּרְתָּ אוֹתָם בַּחֲפָצֶיךָ. שֶׁאִם עָשִׂיתָ כֵּן יַעֲשֶׂה רְצוֹנְךָ כִּרְצוֹנוֹ, כְּלוֹמַר יִתֵּן לְךָ טוֹבָה בְּעֵין יָפָה: **כְּדֵי שֶׁיְּבַטֵּל רְצוֹן אֲחֵרִים.** יָפֵר עֲצַת כָּל הַקָּמִים עָלֶיךָ לְרָעָה. וַאֲנִי שָׁמַעְתִּי, שֶׁאֵין זֶה אֶלָּא דֶּרֶךְ כָּבוֹד כְּלַפֵּי מַעְלָה, וַהֲרֵי הוּא כְּאִלּוּ כָּתוּב כְּדֵי שֶׁיְּבַטֵּל רְצוֹנוֹ מִפְּנֵי רְצוֹנְךָ. כְּאוֹתָהּ שֶׁאָמְרוּ בְּפֶרֶק בַּמֶּה אִשָּׁה (שבת סג.) כָּל הָעוֹשֶׂה מִצְוָה כְּתִקְּנָהּ אֲפִלּוּ גְּזַר דִּין שֶׁל שִׁבְעִים שָׁנָה מִתְבַּטֵּל מֵעָלָיו:

אַל תִּפְרֹשׁ מִן הַצִּבּוּר. אֶלָּא הִשְׁתַּתֵּף בְּצָרָתָם. שֶׁכָּל הַפּוֹרֵשׁ מִן הַצִּבּוּר אֵינוֹ רוֹאֶה בְּנֶחָמַת הַצִּבּוּר (תענית יא.):

וְאַל תַּאֲמִין בְּעַצְמְךָ עַד יוֹם מוֹתְךָ. שֶׁהֲרֵי יוֹחָנָן כֹּהֵן גָּדוֹל שִׁמֵּשׁ בִּכְהֻנָּה גְּדוֹלָה שְׁמֹנִים שָׁנָה וּלְבַסּוֹף נַעֲשָׂה צָדוֹקִי (ברכות כט.):

וְאַל תָּדִין אֶת חֲבֵרְךָ עַד שֶׁתַּגִּיעַ לִמְקוֹמוֹ. אִם רָאִיתָ חֲבֵרְךָ שֶׁבָּא לִידֵי נִסָּיוֹן וְנִכְשַׁל, אַל תְּדִינֵהוּ לְחוֹבָה עַד שֶׁתַּגִּיעַ לִידֵי נִסָּיוֹן כְּמוֹתוֹ וְתִנָּצֵל:

וְאַל תֹּאמַר דָּבָר שֶׁאִי אֶפְשָׁר לִשְׁמַע וְסוֹפוֹ לְהִשָּׁמַע. כְּלוֹמַר, לֹא יִהְיוּ דְּבָרֶיךָ מְסֻפָּקִים שֶׁאִי אֶפְשָׁר לְהָבִינָם בִּתְחִלָּה וּבְעִיּוּן רִאשׁוֹן, וְתִסְמֹךְ שֶׁאִם יַעֲמִיק הַשּׁוֹמֵעַ בָּהֶם לְבַסּוֹף יְבִינֵם. כִּי זֶה יָבִיא בְּנֵי אָדָם לִטְעוֹת בִּדְבָרֶיךָ, שֶׁמָּא יִטְעוּ וְיֵצְאוּ לְמִינוּת עַל יָדָךְ. פְּרוֹשׁ אַחֵר, לֹא תְּגַלֶּה סוֹדְךָ אֲפִלּוּ בֵּינְךָ לְבֵין עַצְמְךָ וְתֹאמַר שֶׁאֵין כָּאן מִי שֶׁיִּשְׁמָעֲךָ, לְפִי שֶׁסּוֹפוֹ לְהִשָּׁמַע, כִּי עוֹף הַשָּׁמַיִם יוֹלִיךְ אֶת הַקּוֹל. וְהַגְּרָסָא הִיא לְפִי פְּרוֹשׁ זֶה, שֶׁסּוֹפוֹ לְהִשָּׁמַע. אֲבָל רַשִׁ״י גּוֹרֵס, וְאַל תֹּאמַר דָּבָר שֶׁאֶפְשָׁר לִשְׁמֹעַ שֶׁסּוֹפוֹ לְהִשָּׁמַע. וּבְדִבְרֵי תּוֹרָה מְדַבֵּר, אַל תֹּאמַר עַל דָּבָר תּוֹרָה שֶׁאֶתָּה יָכוֹל לִשְׁמֹעַ עַכְשָׁיו שֶׁתִּשָּׁמַע אוֹתוֹ לְבַסּוֹף, אֶלָּא הַט אָזְנְךָ וּשְׁמַע מִיָּד:

לִכְשֶׁאֶפָּנֶה. מֵעֶסְקִי, אֶעֱסֹק בַּתּוֹרָה:

ה **בּוּר.** רֵיק מִכָּל דָּבָר, וַאֲפִלּוּ בְּטֵיב מַשָּׂא וּמַתָּן אֵינוֹ יוֹדֵעַ. וְהוּא גָּרוּעַ מֵעַם הָאָרֶץ. תַּרְגּוּם וְהָאֲדָמָה לֹא תֵשֶׁם (בראשית מז), וְאַרְעָא לֹא תְּבוּר:

וְלֹא עַם הָאָרֶץ חָסִיד. אֲבָל יֵרָא חֵטְא אֶפְשָׁר שֶׁיִּהְיֶה, שֶׁהֲרֵי הוּא בָּקִי בְּטֵיב מַשָּׂא וּמַתָּן:

וְלֹא הַבַּיְשָׁן לָמֵד. שֶׁהַמִּתְבַּיֵּשׁ לִשְׁאֹל שֶׁמָּא יַלְעִיגוּ עָלָיו, יִשָּׁאֵר תָּמִיד בִּסְפֵקוֹתָיו:

וְלֹא הַקַּפְדָּן. הָרַב שֶׁמַּקְפִּיד עַל הַתַּלְמִידִים כְּשֶׁשּׁוֹאֲלִים אוֹתוֹ, לֹא יִלְמַד כָּרָאוּי. אֶלָּא צָרִיךְ שֶׁיַּסְבִּיר פָּנִים בַּהֲלָכָה לְתַלְמִידָיו:

וְלֹא כָל הַמַּרְבֶּה בִּסְחוֹרָה מַחְכִּים. דִּכְתִיב (דברים ל) וְלֹא מֵעֵבֶר לַיָּם הִיא, אֵין הַתּוֹרָה מְצוּיָה בְּאוֹתָם שֶׁהוֹלְכִים מֵעֵבֶר לַיָּם (ערובין נה.):

וּבְמָקוֹם שֶׁאֵין אֲנָשִׁים. לִישֵׁב בְּרֹאשׁ וּלְהוֹרוֹת הוֹרָאוֹת:

ו **עַל דַּאֲטַפְתְּ אַטְפוּךָ.** רָשָׁע הָיִיתָ וּמְלַסְטֵם אֶת הַבְּרִיּוֹת וּמְצִיפָּן בַּנָּהָר, וּבְאוֹתָהּ מִדָּה מָדְדוּ לְךָ:

וְסוֹף מְטִיפַיִךְ יְטוּפוּן. שֶׁלֹּא הָיָה הַדָּבָר מָסוּר בְּיָדָן לְהָרְגָךְ, אֶלָּא לְבֵית דִּין, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְסָרָךְ בְּיָדָן, שֶׁמְּגַלְגְּלִים חוֹבָה עַל יְדֵי חַיָּב, וְעָתִיד הוּא אַחַר כָּךְ לִתְבֹּעַ מֵהֶן מִיתָתְךָ:

ז **מַרְבֶּה בָשָׂר מַרְבֶּה רִמָּה.** הַמַּרְבֶּה בַּאֲכִילָה וּשְׁתִיָּה עַד שֶׁנַּעֲשֶׂה שָׁמֵן וּבַעַל בָּשָׂר, מַרְבֶּה עָלָיו רִמָּה בַּקֶּבֶר, וְקָשָׁה רִמָּה לַמֵּת כְּמַחַט בִּבְשַׂר הַחַי. וְקַמַשְׁמַע לַן הַאי תַּנָּא, שֶׁכָּל רִבּוּיִין קָשִׁים לָאָדָם חוּץ מֵרִבּוּי תּוֹרָה וְחָכְמָה וּצְדָקָה:

מַרְבֶּה דְּאָגָה. שֶׁמָּא יִגְזְלוּהוּ מִבֵּית הַמֶּלֶךְ אוֹ שֶׁמָּא יָבֹאוּ עָלָיו לִסְטִים וְיַהַרְגוּהוּ. וְחָסִיד אֶחָד הָיָה מִתְפַּלֵּל, הַמָּקוֹם יַצִּילֵנִי מִפְּזִזוּר הַנֶּפֶשׁ. וְשָׁאֲלוּ מִמֶּנּוּ מַהוּ פְּזִזוּר הַנֶּפֶשׁ, אָמַר לָהֶם שֶׁיִּהְיוּ לוֹ נְכָסִים מְרֻבִּים מְפֻזָּרִים בִּמְקוֹמוֹת הַרְבֵּה וְצָרִיךְ לְפַזֵּר נַפְשׁוֹ לַחֲשֹׁב לְכָאן וּלְכָאן:

מַרְבֶּה נָשִׁים מַרְבֶּה כְּשָׁפִים. סִדְרָא נָקִיט וְאָזֵיל. בִּתְחִלָּה אָדָם מְקַשֵּׁט עַצְמוֹ וְאוֹכֵל וְשׁוֹתֶה וּמַרְבֶּה בָּשָׂר, וְאַחַר כָּךְ מְבַקֵּשׁ לְהַרְבּוֹת נְכָסִים, וּלְאַחַר שֶׁהִרְבָּה נְכָסִים וְרוֹאֶה שֶׁיֵּשׁ בְּיָדוֹ סִפּוּק לְפַרְנֵס נָשִׁים רַבּוֹת הוּא מַרְבֶּה לוֹ נָשִׁים, וּלְאַחַר שֶׁהִרְבָּה נָשִׁים כָּל אַחַת צְרִיכָה שִׁפְחָה שֶׁתְּשַׁמְּשֶׁנָּה, חֲבֵרֵי מַרְבֶּה שִׁפָּחוֹת, וְכֵינָן שֶׁיֵּשׁ לוֹ בְּנֵי בַּיִת מְרֻבִּין צָרִיךְ לְשָׂדוֹת וּכְרָמִים לְסַפֵּק יַיִן וּמָזוֹן לִבְנֵי בֵּיתוֹ, וּמַרְבֶּה עֲבָדִים לַעֲבֹד הַשָּׂדוֹת וְהַכְּרָמִים. לָכֵן הֵן שְׁנוּיִין בְּסֵדֶר זֶה:

מַרְבֶּה תּוֹרָה מַרְבֶּה חַיִּים. דִּכְתִיב (דברים ל) כִּי הִיא חַיֶּיךָ וְאֹרֶךְ יָמֶיךָ:

מַרְבֶּה חָכְמָה. שְׁנוּתֵן טַעַם לִדְבָרָיו וְהַסְּבָרוֹת שֶׁלּוֹ מִתְיַשְּׁבוֹת עַל לֵב הַשּׁוֹמְעִין:

מַרְבֶּה יְשִׁיבָה. הַרְבֵּה תַּלְמִידִים מִתְקַבְּצִים וּבָאִים לִשְׁמֹעַ סְבָרוֹתָיו. וְאִית דְּגַרְסִי, מַרְבֶּה יְשִׁיבָה מַרְבֶּה חָכְמָה, מִי שֶׁמַּרְבֶּה בְּתַלְמִידִים, הַתַּלְמִידִים מְחַדְּדִים

אוֹתוֹ וּמַרְבִּין וּמוֹסִיפִין עַל חָכְמָתוֹ׃

מַרְבֶּה עֵצָה. מִי שֶׁמַּרְבֶּה לִטֹּל עֵצָה **מַרְבֶּה תְּבוּנָה** מֵבִין דָּבָר מִתּוֹךְ דָּבָר מֵעֵצוֹת שֶׁיִּוָּעֲצָיו נוֹתְנִים לוֹ׃

מַרְבֶּה צְדָקָה מַרְבֶּה שָׁלוֹם. שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה לב) וְהָיָה מַעֲשֵׂה הַצְּדָקָה שָׁלוֹם׃

ח **אַל תַּחֲזִיק טוֹבָה לְעַצְמְךָ.** לוֹמַר הֲרִבֵּה תּוֹרָה לָמַדְתִּי. וּלְפִי שֶׁהוּא לֹא הִנִּיחַ לֹא מִקְרָא וְלֹא מִשְׁנָה הֲלָכָה וְאַגָּדָה שֶׁלֹּא לָמַד (סכה כח., בבא בתרא קלד.), הָיָה אוֹמֵר כֵּן׃

בּוֹר סוּד. גֶּרְסִינַן, וְלֹא בּוֹר סִיד. כְּלוֹמַר, כְּבוֹר טוּחַ בְּסִיד׃

שֶׁאֵינוֹ מְאַבֵּד טִפָּה. כָּךְ הוּא אֵינוֹ שׁוֹכֵחַ דָּבָר אֶחָד מִתַּלְמוּדוֹ׃

אַשְׁרֵי יוֹלַדְתּוֹ. מְאֻשָּׁר בְּמִדּוֹת טוֹבוֹת עַד שֶׁכָּל הָעוֹלָם אוֹמְרִים עָלָיו אַשְׁרֵי מִי שֶׁיְּלָדַתּוּ. וְיֵשׁ אוֹמְרִים, עַל שֵׁם שֶׁהִיא גָּרְמָה לוֹ שֶׁיִּהְא חָכָם, שֶׁהָיְתָה מְחַזֶּרֶת עַל כָּל בָּתֵּי מִדְרָשׁוֹת שֶׁבְּעִירָהּ וְאוֹמֶרֶת לָהֶם בְּבַקָּשָׁה מִכֶּם בַּקְּשׁוּ רַחֲמִים עַל הָעֲבָר הַזֶּה שֶׁבְּמֵעַי שֶׁיִּהְיֶה חָכָם, וּמִיּוֹם שֶׁנּוֹלַד לֹא הוֹצִיאָה עַרְשָׁתוֹ מִבֵּית הַמִּדְרָשׁ כְּדֵי שֶׁלֹּא יִכָּנְסוּ בְּאָזְנָיו אֶלָּא דִּבְרֵי תּוֹרָה׃

חָסִיד. שֶׁעוֹשֶׂה לִפְנִים מִשּׁוּרַת הַדִּין׃

יָרֵא חֶטְא. מַחְמִיר עַל עַצְמוֹ וְאוֹסֵר עָלָיו דְּבָרִים הַמֻּתָּרִים, מִירְאָתוֹ שֶׁמָּא יָבֹא לִידֵי חֵטְא. דְּאִם לֹא כֵּן מַאי רְבוּתֵיהּ, אֲפִלּוּ עַם הָאָרֶץ אֶפְשָׁר לִהְיוֹת יָרֵא חֵטְא׃

מַעֲיָן הַמִּתְגַּבֵּר. לִבּוֹ רָחָב וּמוֹסִיף פִּלְפּוּל וּסְבָרוֹת מִדַּעְתּוֹ׃

אַבָּא שָׁאוּל אוֹמֵר מִשְּׁמוֹ. שֶׁל רַבָּן יוֹחָנָן בֶּן זַכַּאי׃

וְאֶלְעָזָר בֶּן עֲרָךְ בְּכַף שְׁנֵיָה. מָצָאתִי כָּתוּב, דְּאַבָּא שָׁאוּל לֹא נָחְלַק עַל תַּנָּא קַמָּא, וּשְׁנֵי הַדְּבָרִים אֲמָרָם רַבָּן יוֹחָנָן בֶּן זַכַּאי, וּשְׁנֵיהֶם אֱמֶת, דְּלְעִנְיַן הַבְּקִיאוּת וְהַזְּכָרוֹן הָיָה רַבִּי אֱלִיעֶזֶר מַכְרִיעַ, וּלְעִנְיַן הַחֲרִיפוּת וְהַפִּלְפּוּל הָיָה רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲרָךְ מַכְרִיעַ׃

ט **עַיִן טוֹבָה.** מִסְתַּפֵּק בְּמַה שֶּׁיֵּשׁ לוֹ וְאֵינוֹ מְבַקֵּשׁ דְּבָרִים יְתֵרִים וְאֵינוֹ מְקַנֵּא כְּשֶׁרוֹאֶה שֶׁיֵּשׁ לַחֲבֵרָיו יוֹתֵר מִמֶּנּוּ׃

חָבֵר טוֹב. שֶׁמּוֹכִיחוֹ כְּשֶׁרוֹאֶה אוֹתוֹ עוֹשֶׂה דָּבָר שֶׁאֵינוֹ הָגוּן׃

שָׁכֵן טוֹב. מָצוּי אֶצְלוֹ בֵּין בַּיּוֹם בֵּין בַּלַּיְלָה, וְאִלּוּ חָבֵר טוֹב אֵינוֹ מָצוּי אֶצְלוֹ בְּכָל עֵת׃

הָרוֹאֶה אֶת הַנּוֹלָד. צוֹפֶה וּמַבִּיט בְּמַה שֶּׁעָתִיד לִהְיוֹת, וּמִתּוֹךְ כָּךְ נִמְצָא מְחַשֵּׁב הֶפְסֵד מִצְוָה כְּנֶגֶד שְׂכָרָהּ וּשְׂכַר עֲבֵרָה כְּנֶגֶד הֶפְסֵדָהּ׃

לֵב טוֹב. לְפִי שֶׁהַלֵּב הוּא הַמֵּנִיעַ לְכָל שְׁאָר הַכֹּחוֹת וְהוּא הַמָּקוֹר שֶׁמִּמֶּנּוּ נוֹבְעִים כָּל הַפְּעֻלּוֹת. וְאַף עַל פִּי שֶׁיֵּשׁ לַפְּעֻלּוֹת אֲבָרִים מְיֻחָדִים, מִכָּל מָקוֹם הַכֹּחַ הַמְעוֹרֵר לְכָל הַתְּנוּעוֹת הוּא בַּלֵּב, לְפִיכָךְ אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר לֵב טוֹב. וּמִפְּנֵי זֶה אָמַר רַבָּן יוֹחָנָן בֶּן זַכַּאי רוֹאֶה אֲנִי אֶת דִּבְרֵי אֶלְעָזָר בֶּן עֲרָךְ מִדִּבְרֵיכֶם׃

אֵיזוֹ הִיא דֶּרֶךְ רָעָה שֶׁיִּתְרַחֵק מִמֶּנָּה הָאָדָם. הֱצָרֵךְ לִשְׁאֹל מֵהֶם זֶה, וְלֹא הֵבִין מִתּוֹךְ דִּבְרֵיהֶם הָרִאשׁוֹנִים שֶׁהַדֶּרֶךְ הָרָעָה הִיא הַפֶּה הַדֶּרֶךְ הַטּוֹבָה, לְפִי שֶׁלֹּא כָּל מַה שֶּׁהוּא טוֹב יִהְיֶה הֶכְפֵּו רַע, כִּי מִדַּת הַחֲסִידוּת וְהוּא הָעוֹשֶׂה לִפְנִים מִשּׁוּרַת הַדִּין הִיא טוֹבָה, וּמִי שֶׁאֵינוֹ חָסִיד וּמַעֲמִיד דְּבָרָיו עַל דִּין תּוֹרָה אֵינוֹ רַע, וְאֶפְשָׁר הָיָה לוֹמַר, שֶׁאִם הַהִסְתַּפְּקוּת וְהִיא עַיִן טוֹבָה הִיא דֶּרֶךְ טוֹבָה, בַּקָּשַׁת הַיִּתְרוֹנוֹת אֵינוֹ דֶּרֶךְ רָעָה, לְפִי שֶׁאֵינוֹ מַזִּיק לְשׁוּם אָדָם בָּזֶה, וְכֵן בִּשְׁאָר הַמִּדּוֹת. לְפִיכָךְ הֵצָרֵךְ לִשְׁאֹל מֵהֶם אֵיזוֹ הִיא דֶּרֶךְ רָעָה שֶׁיִּתְרַחֵק מִמֶּנָּה הָאָדָם׃

הַלָּוֶה וְאֵינוֹ מְשַׁלֵּם. הוּא הֶפֶךְ הָרוֹאֶה אֶת הַנּוֹלָד, שֶׁאִם לֹא יְשַׁלֵּם לֹא יִמְצָא מִי שֶׁיַּלְוֶנּוּ וְיִהְיֶה מֻטָּל בָּרָעָב. וְלֹא אָמַר סְתָם מִי שֶׁאֵינוֹ רוֹאֶה אֶת הַנּוֹלָד, לְפִי שֶׁאֶפְשָׁר לָאָדָם שֶׁאֵינוֹ רוֹאֶה אֶת הַנּוֹלָד שֶׁלֹּא יָבֹא לִידֵי תַּקָּלָה, שֶׁיְּצִיל עַצְמוֹ בְּבֹא הַנּוֹלָד הַהוּא׃

וְצַדִּיק חוֹנֵן וְנוֹתֵן. הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁהוּא צַדִּיקוֹ שֶׁל עוֹלָם חוֹנֵן וְנוֹתֵן לַמַּלְוֶה מַה שֶּׁלָּוָה זֶה מִמֶּנּוּ וְלֹא פָּרַע לוֹ, נִמְצָא הַלּוֶה נִשְׁאַר חַיָּב לַמָּקוֹם׃

י **הֵם אָמְרוּ שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים.** בְּדֶרֶךְ אֶרֶץ וּבְמוּסָרִים וּבְמִדּוֹת. דְּאִלּוּ בְּעִנְיַן הָאָסוּר וְהַמֻּתָּר וְהַפְּטוּר וְהַחִיּוּב דְּבָרִים הַרְבֵּה אָמְרוּ. אִי נַמִּי, אִלּוּ הַשְּׁלֹשָׁה דְּבָרִים הֲוֵי מַרְגְּלָא בְּפוּמַיְהוּ תָּמִיד׃

יְהִי כְבוֹד חֲבֵרְךָ חָבִיב עָלֶיךָ כְּשֶׁלָּךְ. וְאֵימָתַי יְהֵא זֶה, כְּשֶׁלֹּא תְּהִי נוֹחַ לִכְעֹס, שֶׁאִם אַתָּה נוֹחַ לִכְעֹס אִי אֶפְשָׁר שֶׁלֹּא תְּזַלְזֵל בִּכְבוֹד חֲבֵרְךָ. חֲרֵי דִּבּוּר אֶחָד. וְשׁוּב יוֹם אֶחָד לְפָנֵי מִיתָתֶךָ, חֲרֵי שְׁנַיִם. וְהַשְׁלִישִׁי, הֲוֵי מִתְחַמֵּם כְּנֶגֶד אוּרָן שֶׁל חֲכָמִים וְכוּ׳׃

שׁוּב יוֹם אֶחָד לְפָנֵי מִיתָתֶךָ. וּלְפִי שֶׁאֵין אָדָם יוֹדֵעַ אֵימָתַי יָמוּת, יַעֲשֶׂה תְּשׁוּבָה הַיּוֹם שֶׁמָּא יָמוּת לְמָחָר׃

וַהֲוֵי זָהִיר בְּנַחֲלָתָן. שֶׁלֹּא תִּנְהֹג בָּהֶן קַלּוּת רֹאשׁ׃

שֶׁלֹּא תִּכָּוֶה. שֶׁלֹּא תִּעָנֵשׁ עַל יָדָן׃

נְשִׁיכַת שׁוּעָל. רְפוּאָתוֹ קָשָׁה, לְפִי שֶׁשִּׁנָּיו דַּקּוֹת עֲקֻמּוֹת וַעֲקִשּׁוֹת וְצָרִיךְ הָרוֹפֵא לַחְתֹּךְ הַבָּשָׂר בְּאִזְמֵל וּלְהַרְחִיב הַנְּשִׁיכָה׃

עֲקִיצַת עַקְרָב. קָשָׁה מִנְּשִׁיכַת נָחָשׁ׃

וּלְחִישָׁתָן. דִּבּוּרָן:

לְחִישַׁת שָׂרָךְ. כְּהֶבֶל הַיּוֹצֵא מִפִּי הַשָּׂרָךְ, שֶׁשּׁוֹרֵךְ בְּשָׂעָה שֶׁהוּא לוֹחֵשׁ. פֵּרוּשׁ אַחֵר, הַשָּׂרָךְ הַזֶּה אֵינוֹ מְקַבֵּל לַחַשׁ כִּשְׁאָר נְחָשִׁים, כְּדִכְתִיב (תהלים נח) אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמַע לְקוֹל מְלַחֲשִׁים, כָּךְ תַּלְמִיד חָכָם אִם תַּקְנִיטֶנּוּ וְתָבֹא לְפַיְסוֹ אֵינוֹ מְקַבֵּל פִּיּוּס:

יא עֵין הָרָע. כְּמוֹ עַיִן רָעָה, שֶׁאֵינוֹ מִסְתַּפֵּק בְּמַה שֶּׁיֵּשׁ לוֹ וּמְחַזֵּר אַחַר דְּבָרִים אֲחֵרִים. וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים עַיִן הָרַע, שֶׁמַּכְנִיס עַיִן הָרַע בְּמָמוֹן חֲבֵרוֹ אוֹ בְּבָנָיו וּמַזִּיק לוֹ:

וְשִׂנְאַת הַבְּרִיּוֹת. שִׂנְאַת חִנָּם. וְרַמְבַּ״ם פֵּרֵשׁ, שֶׁמּוֹאֵס חֶבְרַת הַבְּרִיּוֹת וְאוֹהֵב לֵישֵׁב יְחִידִי. וַאֲנִי שָׁמַעְתִּי, אָדָם קָשֶׁה שֶׁמְּבִיא עָלָיו שִׂנְאַת הַבְּרִיּוֹת וְגוֹרֵם שֶׁהַכֹּל שׂוֹנְאִים אוֹתוֹ:

יב הַתְקֵן עַצְמְךָ לִלְמֹד תּוֹרָה. שֶׁלֹּא תֹּאמַר הוֹאִיל וְאָבִי חָכָם וַאֲבִי אָבִי חָכָם, תּוֹרָה חוֹלֶרֶת לַאֲכְסַנְיָא שֶׁלָּהּ וְאֵינִי צָרִיךְ לְבַקֵּשׁ אַחֶרֶיהָ:

וְכָל מַעֲשֶׂיךָ יִהְיוּ לְשֵׁם שָׁמָיִם. אַף בְּשָׂעָה שֶׁאַתָּה עוֹסֵק בַּאֲכִילָה וּשְׁתִיָּה וּבְדֶרֶךְ אֶרֶץ לֹא תִּתְכַּוֵּן לְהַהֲנוֹת גּוּפְךָ, אֶלָּא שֶׁתִּהְיֶה בָּרִיא לַעֲשׂוֹת רְצוֹן קוֹנְךָ:

יג הֱוֵי זָהִיר בִּקְרִיאַת שְׁמַע. לִקְרוֹתוֹ בְּעוֹנָתוֹ. וְכֵן בַּתְּפִלָּה, לְהִתְפַּלֵּל כָּל תְּפִלָּה וּתְפִלָּה בְּעוֹנָתָהּ:

קָבַע. כְּאָדָם שֶׁיֵּשׁ עָלָיו חוֹבָה דָּבָר קָבוּעַ וְאוֹמֵר אֵימָתַי אֶפְרֹק מֵעָלַי חוֹב זֶה. אִי נַמִּי, קָבַע, כְּאָדָם שֶׁקָּבוּעַ לוֹ לִקְרוֹא פֶּרֶק אֶחָד פָּרָשָׁה אַחַת, שֶׁאוֹמֵר אוֹתָהּ בְּקִרְיאָה בְּעָלְמָא, וְאֵינוֹ אוֹמְרָהּ בִּלְשׁוֹן תַּחֲנוּנִים כְּאָדָם שֶׁמְּבַקֵּשׁ רַחֲמִים:

כִּי אֵל חַנּוּן וְרַחוּם הוּא. רוֹצֶה בְּתַחֲנוּנִים, וְעַל יְדֵי הַתַּחֲנוּנִים הוּא מְרַחֵם מִיָּד:

וְאַל תְּהִי רָשָׁע בְּפָנֵי עַצְמְךָ. אַל תַּעֲשֶׂה דָּבָר שֶׁהַיּוֹם וּלְמָחָר תַּרְשִׁיעַ אֶת עַצְמְךָ בּוֹ. וְהָרַמְבַּ״ם פֵּרֵשׁ, אַל תְּהִי רָשָׁע בְּעֵינֶיךָ כְּלוֹמַר לֹא תַּחֲזִיק עַצְמְךָ כְּרָשָׁע, שֶׁמִּתּוֹךְ כָּךְ אַתָּה יוֹצֵא לְתַרְבּוּת רָעָה לְגַמְרֵי. וַאֲנִי שָׁמַעְתִּי, אַל תְּהִי רָשָׁע בְּדָבָר זֶה שֶׁתִּפָּרֵשׁ מִן הַצִּבּוּר וְתַעֲמֹד בִּפְנֵי עַצְמְךָ:

יד לְאֶפִּיקוֹרוֹס. לְשׁוֹן הֶפְקֵר, שֶׁמְּבַזֶּה אֶת הַתּוֹרָה וּמַחְשִׁיבָהּ כְּאִלּוּ הִיא הֶפְקֵר. אִי נַמִּי, מֻשָּׂם עַצְמוֹ כְּהֶפְקֵר וְאֵינוֹ חָס עַל נַפְשׁוֹ לָחוּשׁ שֶׁמָּא תָּבֹא עָלָיו רָעָה עַל שֶׁמְּבַזֶּה אֶת הַתּוֹרָה אוֹ לוֹמְדֶיהָ:

וְדַע לִפְנֵי מִי אַתָּה עָמֵל. בִּתְשׁוּבָה זוֹ שֶׁאַתָּה מֵשִׁיב לְאֶפִּיקוֹרוֹס, שֶׁלֹּא יִפְתֶּה לִבְּךָ לִנְטוֹת לְדַעְתּוֹ:

טו הַיּוֹם קָצָר. חַיֵּי הָעוֹלָם הַזֶּה קְצָרִים הֵם:

וְהַמְּלָאכָה מְרֻבָּה. הַתּוֹרָה אֲרֻכָּה מֵאֶרֶץ מִדָּּה:

וּבַעַל הַבַּיִת דּוֹחֵק. שֶׁנֶּאֱמַר (יהושע א) וְהָגִיתָ בּוֹ יוֹמָם וָלָיְלָה:

טז לֹא עָלֶיךָ הַמְּלָאכָה לִגְמֹר. לֹא שִׁכְרְךָ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לִגְמֹר אֶת כֻּלָּהּ כְּדֵי שֶׁתַּפְסִיד שְׂכָרְךָ אִם לֹא תִּגְמְרֶנָּהּ. וְשֶׁמָּא תֹּאמַר אֵינִי לוֹמֵד וְאֵינִי נוֹטֵל שָׂכָר, וְלֹא אַתָּה בֶּן חוֹרִין לְבָטֵל. עַל כָּרְחֲךָ הָעֵל, מֻטָּל עָלֶיךָ לַעֲבֹד:

וְלָעָתִיד לָבֹא. לָעוֹלָם הַבָּא:

פרק ג

א עֲקַבְיָא. מִטַּפָּה סְרוּחָה. טִפַּת שִׁכְבַת זֶרַע. וְאַף עַל פִּי שֶׁבִּשְׁעַת הָעִבּוּר אֵינָהּ סְרוּחָה, שֶׁאֵינָהּ מַסְרַחַת בְּרֶחֶם הָאִשָּׁה עַד לְאַחַר שְׁלֹשָׁה יָמִים וּכְשֶׁמַּסְרִיחַ אֵינָהּ רְאוּיָה לְהַזְרִיעַ, מִכָּל מָקוֹם קָרֵי לָהּ טִפָּה סְרוּחָה מִפְּנֵי שֶׁהִיא קְרוֹבָה לְהַסְרִיחַ מִיָּד כְּשֶׁהִיא חוּץ לִמְעֵי הָאִשָּׁה. וְהַמִּסְתַּכֵּל שֶׁבָּא מִטִּפָּה סְרוּחָה, נִצּוֹל מִן הַגַּאֲוָה. וְהַמִּסְתַּכֵּל שֶׁעָתִיד לֵילֵךְ לִמְקוֹם עָפָר רִמָּה וְתוֹלָעָה, נִצּוֹל מִן הַתַּאֲוָה וְהַחֶמְדָּה אֶל הַמָּמוֹן. וְהַמִּסְתַּכֵּל שֶׁעָתִיד לִתֵּן דִּין וְחֶשְׁבּוֹן, פּוֹרֵשׁ מִן הַחֵטְא וְאֵינוֹ נִכְשָׁל בָּעֲבֵרָה:

ב בְּשִׁלּוּמָהּ שֶׁל מַלְכוּת. וַאֲפִלּוּ שֶׁל אֻמּוֹת הָעוֹלָם:

חַיִּים בְּלָעוּ. דִּכְתִיב (חבקוק א) וַתַּעֲשֶׂה אָדָם כִּדְגֵי הַיָּם, מַה דָּגִים שֶׁבַּיָּם כָּל הַגָּדוֹל מֵחֲבֵרוֹ בּוֹלֵעַ אֶת חֲבֵרוֹ, אַף בְּנֵי אָדָם אִלְמָלֵא מוֹרָאָהּ שֶׁל מַלְכוּת כָּל הַגָּדוֹל מֵחֲבֵרוֹ בּוֹלֵעַ אֶת חֲבֵרוֹ (עבודה זרה ד.):

יִרְאֵי ה׳ אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ. חֲבֵרִי כָּאן שְׁנַיִם:

וְיוּדֹם. לְשׁוֹן קוֹל דְּמָמָה דַּקָּה, כְּדֶרֶךְ הַשּׂוֹנֶה יְחִידִי שֶׁהוּא שׁוֹנֶה בְּלַחַשׁ:

כִּי נָטַל עָלָיו. כְּאִלּוּ נִתִּינַת כָּל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ הָיְתָה בַּעֲבוּרוֹ בִּלְבַד:

ג **וְלֹא אָמְרוּ עָלָיו דִּבְרֵי תוֹרָה.** וּבִבְרַכַּת הַמָּזוֹן שֶׁמְּבָרְכִים עַל הַשֻּׁלְחָן, יוֹצְאִין יְדֵי חוֹבָתָן, וְחָשׁוּב כְּאִלּוּ אָמְרוּ עָלָיו דִּבְרֵי תוֹרָה. כָּךְ שָׁמַעְתִּי:

מְזִבְחֵי מֵתִים. תִּקְרֹבֶת עֲבוֹדָה זָרָה, דִּכְתִיב (תהלים קו) וַיֹּאכְלוּ זִבְחֵי מֵתִים:

מָלְאוּ קִיא צֹאָה. וַעֲבוֹדָה זָרָה קְרוּיָה צֹאָה, דִּכְתִיב (ישעיה ל) צֵא תֹּאמַר לוֹ:

בְּלִי מָקוֹם. בִּשְׁבִיל שֶׁלֹּא הִזְכִּירוּ שְׁמוֹ שֶׁל מָקוֹם בָּרוּךְ הוּא עַל הַשֻּׁלְחָן:

שֶׁנֶּאֱמַר וַיְדַבֵּר אֵלַי זֶה הַשֻּׁלְחָן אֲשֶׁר לִפְנֵי ה׳. מִיָּד כְּשֶׁדִּבֵּר בְּדִבְרֵי תוֹרָה נִקְרָא שֻׁלְחָן אֲשֶׁר לִפְנֵי ה׳. וְיֵשׁ אוֹמְרִים מֵרֹאשׁוֹ שֶׁל מִקְרָא הוּא יוֹצֵא, דִּכְתִיב וְהַמִּזְבֵּחַ עֵץ שָׁלֹשׁ אַמּוֹת, אַל תִּקְרֵי אַמּוֹת אֶלָּא אִמּוֹת, כְּמוֹ יֵשׁ אֵם לַמִּקְרָא, שָׁלֹשׁ כְּנֶגֶד תּוֹרָה נְבִיאִים וּכְתוּבִים, וְאָמְרֵי לַהּ מִקְרָא מִשְׁנָה וְתַלְמוּד. שֶׁצָּרִיךְ אָדָם לְדַבֵּר בָּהֶן עַל הַשֻּׁלְחָן, וְאָז קְרוּי שֻׁלְחָן אֲשֶׁר לִפְנֵי ה׳. כָּךְ פֵּרֵשׁ רַשׁ״י:

ד **הַנָּעוֹר בַּלַּיְלָה וְהַמְהַלֵּךְ בַּדֶּרֶךְ יְחִידִי.** וּמְחַשֵּׁב בְּלִבּוֹ דִּבְרֵי הֲבַאי:

הֲרֵי זֶה מִתְחַיֵּב בְּנַפְשׁוֹ. לְפִי שֶׁלַּיְלָה הוּא זְמַן לַמַּזִּיקִים, וְהַמְהַלֵּךְ בַּדֶּרֶךְ יְחִידִי הוּא בְּסַכָּנָה מִפְּנֵי הַלִּסְטִים וְכַמָּה פְּגָעִים רָעִים, וְאִם הָיָה מְחַשֵּׁב בְּדִבְרֵי תוֹרָה הָיְתָה מְשַׁמַּרְתּוֹ:

ה **עֹל מַלְכוּת.** מַשָּׂא מֶלֶךְ וְשָׂרִים:

דֶּרֶךְ אֶרֶץ. עֲמַל וְטֹרַח הַפַּרְנָסָה, לְפִי שֶׁמְּלַאכְתּוֹ מִתְבָּרֶכֶת:

הַפּוֹרֵק מִמֶּנּוּ עֹל תּוֹרָה. הָאוֹמֵר קָשֶׁה עֲלֵהּ שֶׁל תּוֹרָה וְאֵינִי יָכוֹל לְסוֹבְלָהּ:

ו **עֲשָׂרָה שֶׁהָיוּ יוֹשְׁבִים בַּדִּין.** גְּרְסִינַן:

בַּעֲדַת אֵל. וְאֵין עֵדָה פְּחוּתָה מֵעֲשָׂרָה, שֶׁנֶּאֱמַר בַּמְרַגְּלִים (במדבר יד) עַד מָתַי לָעֵדָה הָרָעָה הַזֹּאת, יָצְאוּ יְהוֹשֻׁעַ וְכָלֵב, הֲרֵי עֲשָׂרָה:

וּמְנַיִן אֲפִלּוּ חֲמִשָּׁה שֶׁנֶּאֱמַר בְּקֶרֶב אֱלֹהִים יִשְׁפֹּט. שְׁלֹשָׁה דַּיָּנִים וּשְׁנֵי בַּעֲלֵי דִינִים:

וּמְנַיִן אֲפִלּוּ שְׁלֹשָׁה שֶׁנֶּאֱמַר וַאֲגַדְתּוֹ עַל אֶרֶץ יְסָדָהּ. הָאֵשׁ וְהָאֲוִיר וְהַמַּיִם שֶׁהֵם שְׁלֹשָׁה, עַל אֶרֶץ יְסָדָהּ, עַל יְסוֹד הָאָרֶץ הֵם מַקִּיפִים. הֲרֵי לְךָ שֶׁשְּׁלֹשָׁה קְרוּיִין אֲגַדָּה. אִי נַמִי, מָצִינוּ שְׁלֹשָׁה קְרוּיִין אֲגַדָּה, אֲגַדַּת אֱזוֹב שֶׁהֵם שְׁלֹשָׁה קְלָחִים. וְיֵשׁ סְפָרִים שֶׁכָּתוּב בָּהֶן וּמִנַּיִן אֲפִלּוּ חֲמִשָּׁה שֶׁנֶּאֱמַר וַאֲגַדָּתוֹ עַל אֶרֶץ יְסָדָהּ, שֶׁאָדָם אוֹגֵד בְּיָדוֹ אַחַת שֵׁשׁ בָּהּ חָמֵשׁ אֲצְבָּעוֹת, וּכְלַל אֲצְבָּעוֹת שָׁבִיד קְרוּיִין אֲגַדָּה. וּבְרֹאשׁ הַמִּקְרָא הוּא אוֹמֵר, הַבּוֹנֶה בַּשָּׁמַיִם מַעֲלוֹתָיו, כְּלוֹמַר הַשְּׁכִינָה שֶׁהִיא בַּשָּׁמַיִם יוֹרֶדֶת לְמַטָּה לָאָרֶץ כְּשֶׁיֵּשׁ שָׁם אֲגַדָּה עוֹסְקִים בַּתּוֹרָה. וּמִנַּיִן אֲפִלּוּ שְׁלֹשָׁה שֶׁנֶּאֱמַר בְּקֶרֶב אֱלֹהִים יִשְׁפֹּט, שֶׁהַדַּיָּנִים הֵם שְׁלֹשָׁה:

כִּי נָטַל עָלָיו. לְשׁוֹן סְכָךְ. תַּרְגּוּם וְסַכּוֹתָ, וְתַטֵּל, כְּלוֹמַר שֶׁהַשְּׁכִינָה סוֹכֶכֶת עָלָיו:

ז **תֵּן לוֹ מִשֶּׁלּוֹ.** לֹא תִּמְנַע מִלְּהִתְעַסֵּק בְּחֶפְצֵי שָׁמַיִם בֵּין בְּגוּפְךָ בֵּין בְּמָמוֹנְךָ, [שֶׁאֵינְךָ נוֹתֵן מִשֶּׁלְךָ, לֹא מִגּוּפְךָ וְלֹא מִמָּמוֹנְךָ], שֶׁאַתָּה וּמָמוֹנְךָ שֶׁלּוֹ:

מַה נָּאֶה אִילָן זֶה מַה נָּאֶה נִיר זֶה. הוּא הַדִּין לְכָל שִׂיחָה בְּטֵלָה, אֶלָּא שֶׁדִּבֵּר בַּהֹוֶה שֶׁדַּרְכָּךְ הוֹלְכֵי דְּרָכִים לְדַבֵּר בְּמַה שֶּׁרוֹאִים בְּעֵינֵיהֶם. וְיֵשׁ אוֹמְרִים, דְּאַשְׁמוֹעִינַן רְבוּתָא דְּאַף עַל גַּב דְּעַל יְדֵי כֵּן הוּא מְבָרֵךְ בָּרוּךְ שֶׁכָּכָה לוֹ בְּעוֹלָמוֹ, אַף עַל פִּי כֵן מַעֲלִין עָלָיו כְּאִלּוּ מִתְחַיֵּב בְּנַפְשׁוֹ, מִפְּנֵי שֶׁהִפְסִיק מִמִּשְׁנָתוֹ:

נִיר. תֶּלֶם הַמַּחֲרֵשָׁה, כְּמוֹ נִירוּ לָכֶם נִיר (ירמיה ד):

ח **כָּל הַשּׁוֹכֵחַ דָּבָר אֶחָד מִמִּשְׁנָתוֹ.** בִּשְׁבִיל שֶׁלֹּא חָזַר עָלֶיהָ, מַעֲלִין עָלָיו כְּאִלּוּ מִתְחַיֵּב בְּנַפְשׁוֹ. שֶׁמִּתּוֹךְ שִׁכְחָתוֹ הוּא בָּא לְהַתִּיר אֶת הָאָסוּר וְנִמְצֵאת תַּקָּלָה בָּאָה עַל יָדוֹ, וְשִׁגְגָתוֹ עוֹלָה זָדוֹן. אִי נַמִי כְּאִלּוּ מִתְחַיֵּב בְּנַפְשׁוֹ, לְפִי שֶׁאוֹתָהּ מִשְׁנָה הָיְתָה מְשַׁמַּרְתּוֹ וְעַכְשָׁיו שֶׁשְּׁכָחָהּ אֵינָהּ מְשַׁמַּרְתּוֹ:

תָּקְפָה עָלָיו מִשְׁנָתוֹ. שֶׁהָיְתָה קָשָׁה עָלָיו וּמִתּוֹךְ הַקֹּשִׁי שֶׁבָּהּ שְׁכָחָהּ:

ט **כָּל שֶׁיִּרְאַת חֶטְאוֹ קוֹדֶמֶת לְחָכְמָתוֹ.** אֲנִי שְׁמַעְתִּי, שֶׁמַּקְדִּים בְּמַחֲשַׁבְתּוֹ יִרְאַת חֶטְאוֹ לְחָכְמָתוֹ, שֶׁהוּא חוֹשֵׁב בְּלִבּוֹ אֶלְמַד בִּשְׁבִיל שֶׁאֶהְיֶה יָרֵא חֵטְא. וְזֶה עַל דֶּרֶךְ שֶׁאָמְרוּ תְּחִלַּת הַמַּחְשָׁבָה [הִיא] סוֹף הַמַּעֲשֶׂה:

חָכְמָתוֹ מִתְקַיֶּמֶת. שֶׁהַחָכְמָה מְבִיאָתוֹ לְמַה שֶּׁלִּבּוֹ חָפֵץ וְהוּא נֶהֱנֶה בָּהּ:

וְכָל שֶׁחָכְמָתוֹ קוֹדֶמֶת לְיִרְאַת חֶטְאוֹ. שֶׁאֵינוֹ לוֹמֵד עַל מְנָת לַעֲשׂוֹת, הוֹאִיל וְאֵין לִבּוֹ פּוֹנֶה לִהְיוֹת יָרֵא חֵטְא:

אֵין חָכְמָתוֹ מִתְקַיֶּמֶת. שֶׁמִּתּוֹךְ שֶׁהִיא מוֹנַעַת אוֹתוֹ מִלֶּלְכֶת אַחֲרֵי שְׁרִירוּת לִבּוֹ הוּא קָץ בָּהּ וּמוֹאֲסָה וּמַנִּיחָהּ:

כָּל שֶׁמַּעֲשָׂיו מְרֻבִּים מֵחָכְמָתוֹ. הָכָא מַיְרֵי שֶׁזְּרִיז בְּמִצְוֹת עֲשֵׂה, וּלְעֵיל בְּכָל שֶׁיִּרְאַת חֶטְאוֹ קוֹדֶמֶת לְחָכְמָתוֹ אַיְרֵי שֶׁנִּזְהָר בְּמִצְוֹת לֹא תַּעֲשֶׂה:

י **כָּל שֶׁרוּחַ הַבְּרִיּוֹת נוֹחָה הֵימֶנּוּ.** כָּל מִי שֶׁאָהוּב לְמַטָּה בְּיָדוּעַ שֶׁהוּא אָהוּב לְמַעְלָה:

שְׁנָה שֶׁל שַׁחֲרִית. שֶׁהוֹלֵךְ וְיָשֵׁן עַד שֶׁעוֹנַת קְרִיאַת שְׁמַע עוֹבֶרֶת:

וְיַיִן שֶׁל צָהֳרַיִם. מוֹשֵׁךְ לִבּוֹ שֶׁל אָדָם, דִּכְתִיב (קהלת ב) לִמְשֹׁךְ בַּיַּיִן אֶת בְּשָׂרִי, וּמֵבִיא אוֹתוֹ לִידֵי שִׁכְרוּת:

וְשִׂיחַת הַיְלָדִים. מְבַטֶּלֶת אֶת אֲבוֹתֵיהֶם מִלַּעֲסֹק בַּתּוֹרָה:

וִישִׁיבַת בָּתֵּי כְנֵסִיוֹת שֶׁל עַמֵּי הָאָרֶץ. שֶׁמִּתְכַּנְּסִים וּמְדַבְּרִים בְּדְבָרִים בְּטֵלִים:

יא **הַמְחַלֵּל אֶת הַקָּדָשִׁים.** הַמֵּבִיא קָדְשֵׁי הַמִּזְבֵּחַ לִידֵי פִּגּוּל וְנוֹתָר וְטָמֵא, אוֹ הַמּוֹעֵל וְנֶהֱנֶה בֵּין בְּקָדְשֵׁי מִזְבֵּחַ בֵּין בְּקָדְשֵׁי בֶדֶק הַבַּיִת:

וְהַמְבַזֶּה אֶת הַמּוֹעֲדוֹת. יָמִים שֶׁל חֹל הַמּוֹעֵד, עוֹשֶׂה בָּהֶן מְלָאכָה אוֹ נוֹהֵג בָּהֶן מִנְהַג חֹל בַּאֲכִילָה וּשְׁתִיָּה:

וְהַמַּלְבִּין פְּנֵי חֲבֵרוֹ בָּרַבִּים. הַמִּתְבַּיֵּשׁ פָּנָיו מַאֲדִימוֹת תְּחִלָּה וְאַחַר כָּךְ מִתְלַבְּנוֹת, שֶׁהַנָּפֶשׁ יֵשׁ לָהּ שְׁתֵּי תְּנוּעוֹת אַחַת לַחוּץ וְאַחַת לִפְנִים, וּכְשֶׁמְּבַיְּשִׁין אֶת הָאָדָם בְּתְחִלָּה הָרוּחַ מִתְנוֹעֵעַ לְצַד חוּץ כְּמִי שֶׁמִּתְמַלֵּא חֵמָה וּפָנָיו מַאְדִּימוֹת, וּכְשֶׁאֵינוֹ מוֹצֵא טַעֲנָה כֵּיצַד יָסִיר הַבּוּשָׁת הַהוּא מֵעַל פָּנָיו, הוּא דּוֹאֵג בְּקִרְבּוֹ וְנִכְנָס הָרוּחַ לְצַד פָּנָיו מִפְּנֵי הַצַּעַר, וּפָנָיו מִתְכַּרְכְּמִים וּמִתְלַבְּנִים. וְזֶהוּ שֶׁאָמְרוּ (בבא מציעא נח:) בְּעִנְיַן הַהַלְבָּנָה, דְּאַזְיֵל סוּמְקָא וְאָתֵי חִיוָרָא:

וְהַמַּפֵּר בְּרִיתוֹ. שֶׁלֹּא מָל, אוֹ שֶׁמָּל וּמוֹשֵׁךְ עָרְלָתוֹ לְכַסּוֹת הַמִּילָה כְּדֵי שֶׁלֹּא יֵרָאֶה שֶׁהוּא מָהוּל:

וְהַמְגַלֶּה פָּנִים בַּתּוֹרָה. שֶׁמַּרְאֶה פָּנִים וּפְרוּשִׁים בַּתּוֹרָה שֶׁלֹּא כַּהֲלָכָה. כְּגוֹן הַמְתַרְגֵּם וּמְזָרְעָךְ לֹא תִתֵּן לְהַעֲבִיר לַמּוֹלֵךְ, וּמְזַרְעֲךָ לֹא תִתֵּן לְאַרְמִיּוּתָא. וְאֵין זֶה פְּשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא. וּבְכָלָל זֶה הַדּוֹרֵשׁ דְּרָשׁוֹת שֶׁל דֹּפִי. פֵּרוּשׁ אַחֵר, מְגַלֶּה פָּנִים, שֶׁמֵּעֵז פָּנָיו לַעֲבֹר עַל דִּבְרֵי תוֹרָה בְּפַרְהֶסְיָא בְּיָד רָמָה וְאֵין לוֹ בּוּשֶׁת פָּנִים:

אַף עַל פִּי שֶׁיֵּשׁ בְּיָדוֹ תּוֹרָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים. וְלֹא חָזַר בִּתְשׁוּבָה מֵאַחַת מֵעֲבֵרוֹת הַלָּלוּ שֶׁבְּיָדוֹ, אַף עַל פִּי שֶׁבָּאוּ עָלָיו יִסּוּרִים וּמֵת בַּיִּסּוּרִים, אֵין לוֹ חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא. אֲבָל אִם חָזַר בִּתְשׁוּבָה קֹדֶם מוֹתוֹ, אֵין לְךָ דָּבָר שֶׁעוֹמֵד בִּפְנֵי הַתְּשׁוּבָה:

יב **הֱוֵי קַל לְרֹאשׁ.** לִפְנֵי אָדָם גָּדוֹל וָקָטָן וְיוֹשֵׁב בָּרֹאשׁ בַּיְשִׁיבָה, הֱוֵי קַל לַעֲבֹד עֲבוֹדָתוֹ וּלְשַׁמֵּשׁ לְפָנָיו:

וְנוֹחַ לְתִשְׁחֹרֶת. לְאָדָם בָּחוּר שֶׁשַּׁעֲרוֹתָיו שְׁחֹרוֹת אֵינְךָ צָרִיךְ לְהָקֵל עַצְמְךָ כָּל כָּךְ, אֶלָּא תַּעֲמֹד לְפָנָיו בְּנַחַת וּבְיִשּׁוּב:

וְהֱוֵי מְקַבֵּל וְכוּ׳. נֶגֶד כָּל אָדָם בֵּין רֹאשׁ בֵּין תִּשְׁחֹרֶת תַּעֲמֹד בְּשִׂמְחָה. מְקַבֵּל, כְּמוֹ מַקְבִּיל. מִתְרַגּוּם נֶגֶד, קֳבֵל. פֵּרוּשׁ אַחֵר, הֱוֵי קַל לְרֹאשׁ, בְּרֹאשִׁיתְךָ כְּשֶׁאַתָּה בָּחוּר הֱוֵי קַל לַעֲשׂוֹת רְצוֹן בּוֹרְאֶךָ, וּבְזִקְנוּתְךָ כְּשֶׁהֵשַׁחְתָּ פָּנֶיךָ מִפְּנֵי הַזִּקְנָה תְּהֵא נוֹחַ לוֹ:

יג **מָסֹרֶת סְיָג לַתּוֹרָה.** הַמָּסֹרֶת שֶׁמָּסְרוּ לָנוּ חֲכָמִים בַּחֲסֵרוֹת וְיִתֵּרוֹת שֶׁבַּתּוֹרָה, הֵם גָּדֵר וְחִזּוּק לַתּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב, שֶׁעַל יָדֵיהֶם אָנוּ מְבִינִים כַּמָּה מִצְוֹת אֵיךְ יַעֲשׂוּ אוֹתָם. כְּמוֹ בַּסֻּכּוֹת בַּסֻּכַּת, שְׁנַיִם חֲסֵרִים וְאֶחָד מָלֵא, שֶׁמִּמֶּנּוּ אָנוּ לוֹמְדִים לְהַכְשִׁיר סֻכָּה בְּשֶׁלֹּשׁ דְּפָנוֹת. וּכְגוֹן מוֹעֲדֵי ה׳ אֲשֶׁר תִּקְרְאוּ אֹתָם, שֶׁנִּכְתָּב חָסֵר בִּשְׁלֹשָׁה מְקוֹמוֹת, לְלַמֵּד, אַתֶּם אֲפִלּוּ שׁוֹגְגִים, אַתֶּם אֲפִלּוּ מְזִידִים, אַתֶּם אֲפִלּוּ מֵטְעִים:

מַעֲשְׂרוֹת סְיָג לָעֹשֶׁר. דִּכְתִיב עַשֵּׂר תְּעַשֵּׂר, עַשֵּׂר בִּשְׁבִיל שֶׁתִּתְעַשֵּׁר (תענית ט):

נְזָרִים סְיָג לַפְּרִישׁוּת. בִּזְמַן שֶׁאָדָם מַתְחִיל בִּפְרִישׁוּת וּמִתְיָרֵא שֶׁלֹּא יַעֲבֹר, מְקַבֵּל עָלָיו בִּלְשׁוֹן נֶדֶר שֶׁלֹּא יַעֲשֶׂה כָּךְ וְכָךְ, וְעַל יְדֵי כֵן הוּא כּוֹבֵשׁ אֶת יִצְרוֹ:

סְיָג לַחָכְמָה שְׁתִיקָה. בְּמַה אֲנָן קָיְמִין, אִי בִּשְׁתִיקָה מִדִּבְרֵי תוֹרָה, חֲרֵי כְּבָר כְּתִיב וְהָגִיתָ בּוֹ וגו׳, אִי בִּשְׁתִיקָה מֵרְכִילוּת וְלָשׁוֹן הָרָע וּקְלָלָה, דְּאוֹרַיְתָא נִיתְנָה. הָא אֵינוֹ מְדַבֵּר אֶלָּא בִּשְׁתִיקָה מִדִּבְרֵי הָרְשׁוּת שֶׁבֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ, שֶׁיֵּשׁ לוֹ לָאָדָם לְמַעֵט הַדִּבּוּר בָּהֶם כָּל מַה שֶּׁאֶפְשָׁר. וַעֲלֵיהֶם אָמַר שְׁלֹמֹה (משלי יז) גַּם אֱוִיל מַחֲרִישׁ חָכָם יֵחָשֵׁב:

יד **חִבָּה יְתֵרָה נוֹדַעַת לוֹ.** רַמְבַּ״ם פֵּרֵשׁ, חִבָּה יְתֵרָה הֶרְאָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לָאָדָם שֶׁהוֹדִיעוֹ וְאָמַר לוֹ רְאֵה שֶׁבְּרָאתִיךָ בְּצֶלֶם, שֶׁהִמְטִיב לַחֲבֵרוֹ וּמוֹדִיעוֹ הַטּוֹבָה שֶׁעָשָׂה עִמּוֹ, מַרְאֶה חִבָּה יְתֵרָה יוֹתֵר מִשֶּׁאִלּוּ הֵטִיב עִמּוֹ וְאֵינוֹ חָשׁוּב בְּעֵינָיו לְהוֹדִיעוֹ הַטּוֹבָה שֶׁעָשָׂה עִמּוֹ. וְיֵשׁ לְפָרֵשׁ, חִבָּה יְתֵרָה נוֹדַעַת לוֹ, חִבָּה גְּלוּיָה וּמְפֹרְסֶמֶת, שֶׁלֹּא בְלִבַּד אַהֲבָה מְסֻתֶּרֶת הָיָה לוֹ לַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא עִם הָאָדָם אֶלָּא אַף חִבָּה גְּלוּיָה וידועה לַכֹּל:

שֶׁנֶּאֱמַר כִּי לֶקַח טוֹב. כָּל מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי טוֹב, לֹא נִבְרָא אֶלָּא בִּשְׁבִיל הַתּוֹרָה שֶׁנִּקְרֵאת לֶקַח, כְּמַה דְּאַתְּ אָמַר (דברים לב) יַעֲרֹף כַּמָּטָר לִקְחִי:

טו **הַכֹּל צָפוּי.** כָּל מַה שֶּׁאָדָם עוֹשֶׂה בְּחַדְרֵי חֲדָרִים גָּלוּי לְפָנָיו:

וְהָרְשׁוּת נְתוּנָה. בְּיָדוֹ שֶׁל אָדָם לַעֲשׂוֹת טוֹב וָרַע, כִּדְכְתִיב (שם ל) רְאֵה נָתַתִּי לְפָנֶיךָ הַיּוֹם אֶת הַחַיִּים וְגוֹ׳:

וּבְטוֹב הָעוֹלָם נָדוֹן. בְּמִדַּת רַחֲמִים. וְאַף עַל פִּי כֵן אֵין הַכֹּל שָׁוִין בְּמִדָּה זוֹ, לְפִי שֶׁהַכֹּל לְפִי רֹב הַמַּעֲשֶׂה. הַמַּרְבֶּה בְּמַעֲשִׂים טוֹבִים נוֹתְנִים לוֹ רַחֲמִים מְרֻבִּים, וְהַמַּמְעִיט בְּמַעֲשִׂים טוֹבִים מְמַעֲטִים לוֹ בְּרַחֲמִים. פֵּרוּשׁ אַחֵר, וְהַכֹּל לְפִי רֹב הַמַּעֲשֶׂה, לְפִי רֹב מַעֲשָׂיו שֶׁל אָדָם הוּא נִדּוֹן, אִם רֹב זְכֻיּוֹת זַכַּאי, אִם רֹב עֲוֹנוֹת חַיָּב. וְרַמְבַּ״ם פֵּרֵשׁ, הַכֹּל צָפוּי, כָּל מַעֲשֶׂה בְנֵי אָדָם מַה שֶּׁעָשָׂה וּמַה שֶּׁעָתִיד לַעֲשׂוֹת הַכֹּל גָּלוּי לְפָנָיו, וְלֹא תֹּאמַר כֵּיוָן שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יוֹדֵעַ מַה שֶּׁיַּעֲשֶׂה הָאָדָם אִם כֵּן הוּא מֻכְרָח בְּמַעֲשָׂיו שֶׁיִּהְיֶה צַדִּיק אוֹ רָשָׁע, כִּי הָרְשׁוּת נְתוּנָה בְּיָדוֹ לַעֲשׂוֹת טוֹב וָרַע וְאֵין שׁוּם דָּבָר שֶׁיַּכְרִיחֵהוּ כְּלָל, וְכֵיוָן שֶׁכֵּן הוּא, בְּטוֹב הָעוֹלָם נִדּוֹן, לְהַפְרַע מִן הָרְשָׁעִים וְלִתֵּן שָׂכָר טוֹב לַצַּדִּיקִים. שֶׁהַחוֹטֵא חָטָא בִּרְצוֹנוֹ, רָאוּי שֶׁיֵּעָנֵשׁ. וְהַצַּדִּיק הָיָה צַדִּיק בִּרְצוֹנוֹ, וְרָאוּי שֶׁיְּקַבֵּל שָׂכָר:

וְהַכֹּל לְפִי רֹב הַמַּעֲשֶׂה. לְפִי מַה שֶּׁאָדָם כּוֹפֵל וּמַתְמִיד בַּעֲשִׂיַּת הַטּוֹב כָּךְ שְׂכָרוֹ מְרֻבֶּה. שֶׁאֵינוֹ דּוֹמֶה הַמְחַלֵּק מֵאָה וְהוּבִים לְצָדָקָה בְּמֵאָה פְּעָמִים, לְנוֹתֵן אוֹתָם בְּפַעַם אַחַת. וְגֹרֶסֶת רַמְבַּ״ם הִיא, וְהַכֹּל לְפִי רֹב הַמַּעֲשֶׂה, אֲבָל לֹא עַל פִּי הַמַּעֲשֶׂה:

טז הַכֹּל נָתוּן בְּעֵרָבוֹן. רַגְלוֹהִי דְּבַר נַשׁ אִינּוּן עֲרֵבִין בֵּיהּ (סכה נג.) לַאֲתַר דְּמִתְבָּעֵי תָּמָן מוֹבִילִין יָתֵיהּ:

וּמְצוּדָה פְּרוּסָה. יְסוּרִין וּמִיתָה:

הַחֲנוּת פְּתוּחָה. וּבְנֵי אָדָם נִכְנָסִים שָׁם וְלוֹקְחִים בַּהֶקֶפָּה:

וְהַחֶנְוָנִי מַקִּיף. וּמַאֲמִין לְכָל הַבָּא לִטֹּל. כָּךְ בְּנֵי אָדָם חוֹטְאִים בְּכָל יוֹם וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַמְתִּין לָהֶם עַד בֹּא עִתָּם:

וְהַפִּנְקָס פָּתוּחַ. לִכְתֹּב בָּהּ הַהֶקֶפּוֹת כְּדֵי שֶׁלֹּא יִשָּׁכַח:

וְהַיָּד כּוֹתֶבֶת. שֶׁלֹּא תֹּאמַר אַף עַל פִּי שֶׁהַפִּנְקָס פָּתוּחַ פְּעָמִים שֶׁהַחֶנְוָנִי טָרוּד וְאֵינוֹ כוֹתֵב הַכֹּל, לָכֵן אָמַר וְהַיָּד כּוֹתֶבֶת:

וְכָל הָרוֹצֶה לִלְוֹות וְכוּ׳. הַיְנוּ וְהָרְשׁוּת נְתוּנָה דִּלְעֵיל, שֶׁאֵין שׁוּם אָדָם מֻכְרָח לִלְוֹות שֶׁלֹּא בִּרְצוֹנוֹ:

וְהַגַּבָּאִים. יְסוּרִים וּפְגָעִים רָעִים:

לְדַעְתּוֹ. פְּעָמִים שֶׁזּוֹכֵר אֶת חוֹבוֹ וְאוֹמֵר יָפֶה דַּנְתַּנִי:

וְשֶׁלֹּא לְדַעְתּוֹ. פְּעָמִים שֶׁשָּׁכַח וְקוֹרֵא תִּגָּר כְּנֶגֶד דִּינוֹ שֶׁל מָקוֹם בָּרוּךְ הוּא:

וְיֵשׁ לָהֶם עַל מַה שֶּׁיִּסְמְכוּ. עַל הַפִּנְקָס, וְעַל הַחֶנְוָנִי שֶׁהוּא נֶאֱמָן עַל פִּנְקָסוֹ. כָּךְ הַיִּסּוּרִים הַלָּלוּ הֵן נִסְמָכִים עַל מַעֲשָׂיו שֶׁל אָדָם הַנִּזְכָּרִים לִפְנֵי הַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא, אַף עַל פִּי שֶׁהֵם נִשְׁכָּחִים מִן הָאָדָם:

וְהַדִּין דִּין אֱמֶת. שֶׁאֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בָּא בִּטְרוּנְיָא עִם בְּרִיּוֹתָיו (עבודה זרה ג.):

וְהַכֹּל מְתֻקָּן לַסְּעוּדָה. אֶחָד צַדִּיקִים וְאֶחָד רְשָׁעִים יֵשׁ לָהֶם חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא לְאַחַר שֶׁגָּבוּ מֵהֶן אֶת חוֹבָן:

יז אִם אֵין תּוֹרָה וְכוּ׳. אֵין מַשָּׂאוֹ וּמַתָּנוֹ יָפֶה עִם הַבְּרִיּוֹת:

אִם אֵין דֶּרֶךְ אֶרֶץ וְכוּ׳. סוֹף שֶׁתּוֹרָתוֹ מִשְׁתַּכַּחַת מִמֶּנּוּ:

אִם אֵין דַּעַת וְכוּ׳. דַּעַת, הוּא שֶׁמּוֹצֵא טַעַם לַדָּבָר. וּבִינָה, הוּא שֶׁמֵּבִין דָּבָר מִתּוֹךְ דָּבָר אֲבָל אֵינוֹ מַרְאֶה לוֹ טַעַם. וְאִם אֵין דַּעַת לָתֵת טַעַם לַדָּבָר אֵין בִּינָה, אַחַר שֶׁלֹּא יָדַע טַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר כְּאִלּוּ לֹא יְדָעוֹ. וּמִכָּל מָקוֹם הַבִּינָה הִיא קוֹדֶמֶת, לְפִיכָךְ אִם אֵין בִּינָה אֵין דַּעַת:

אִם אֵין קֶמַח אֵין תּוֹרָה. מִי שֶׁאֵין לוֹ מַה יֹּאכַל הֵיאַךְ יַעֲסֹק בַּתּוֹרָה:

אִם אֵין תּוֹרָה אֵין קֶמַח. מַה יּוֹעִיל לוֹ הַקֶּמַח שֶׁבְּיָדוֹ, הוֹאִיל וְאֵין בּוֹ תּוֹרָה, נוֹחַ לוֹ שֶׁלֹּא הָיָה לוֹ קֶמַח וְהָיָה מֵת בָּרָעָב:

יח קְנִין. קָרְבְּנוֹת הָעוֹף קְרוּיִין קִנִּין, לְשׁוֹן קֵן צִפּוֹר. וְיֵשׁ בָּהֶן הֲלָכוֹת חֲמוּרוֹת, כְּגוֹן אִם נִתְעָרְבוּ חוֹבָה בִּנְדָבָה, אוֹ עוֹלָה שֶׁמַּעֲשֶׂיהָ לְמַעְלָה בְּחַטָּאת שֶׁמַּעֲשֶׂיהָ לְמַטָּה:

וּפִתְחֵי נְדָה. הִלְכוֹת נִדָּה שֶׁאִבְּדָה וְסָתָהּ וּצְרִיכָה לִשְׁמֹר עַד שֶׁתַּחְזֹר לְפִתְחָהּ. וּפְעָמִים שֶׁהִיא צְרִיכָה לִטְבֹּל צ״ה טְבִילוֹת לְדִבְרֵי הָאוֹמֵר טְבִילָה בִּזְמַנָּהּ מִצְוָה:

הֵן הֵן גּוּפֵי הֲלָכוֹת. עִקַּר תּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה, שֶׁמְּקַבְּלִים עָלֶיהָ שָׂכָר:

תְּקוּפוֹת. עִנְיַן מַהֲלַךְ הַמַּזָּלוֹת:

וְגִימַטְרִיאוֹת. חֶשְׁבּוֹן הָאוֹתִיּוֹת:

פַּרְפְּרָאוֹת לַחָכְמָה. כְּמוֹ הַפַּרְפְּרָאוֹת שֶׁרְגִילִין לֶאֱכֹל בְּסוֹף הַסְּעוּדָה לְקַנּוּחַ דֶּרֶךְ תַּעֲנוּג, כָּךְ הַחָכְמוֹת הַלָּלוּ מְכַבְּדוֹת אֶת בַּעֲלֵיהֶם בְּעֵינֵי הַבְּרִיּוֹת:

פרק ד

א בֶּן זוֹמָא. לְפִי שֶׁלֹּא הֶאֱרִיךְ יָמִים וְלֹא נִסְמַךְ שֶׁיִּקָּרֵא רַבִּי, הָיוּ קוֹרִין אוֹתוֹ עַל שֵׁם אָבִיו. וְכֵן בֶּן עַזַּאי. וּשְׁנֵיהֶם שִׁמְּם שִׁמְעוֹן:

אַיְזֶהוּ חָכָם. הֵכִי קָאָמַר, אֵיזֶהוּ חָכָם שֶׁרָאוּי שֶׁיִּתְהַלֵּל בְּחָכְמָתוֹ:

הַלּוֹמֵד מִכָּל אָדָם. וְאַף עַל פִּי שֶׁהוּא קָטָן מִמֶּנּוּ. שֶׁכֵּיוָן שֶׁאֵינוֹ חָס עַל כְּבוֹדוֹ וְלוֹמֵד מִן הַקְּטַנִּים, נִכָּרִים הַדְּבָרִים שֶׁחָכְמָתוֹ הוּא לְשֵׁם שָׁמַיִם וְלֹא לְהִתְיַהֵר וּלְהִתְפָּאֵר בָּהּ:

שֶׁנֶּאֱמַר מִכָּל מְלַמְּדַי הִשְׂכַּלְתִּי. וְסִיְּפָא דִּקְרָא כִּי עֵדְוֹתֶיךָ שִׂיחָה לִי, כְּלוֹמַר הָיִיתִי לוֹמֵד תּוֹרָה מִכָּל מְלַמְּדַי וַאֲפִלּוּ מִן הַקְּטַנִּים מִמֶּנִּי וְלֹא הָיִיתִי חוֹשֵׁשׁ לִכְבוֹדִי, כִּי עֵדְוֹתֶיךָ שִׂיחָה לִי, שֶׁכָּל כַּוָּנָתִי הָיְתָה לַשָּׁמַיִם בְּלִבַּד. וְכֵן אֵיזֶהוּ גִּבּוֹר שֶׁרָאוּי שֶׁיִּתְהַלֵּל בִּגְבוּרָתוֹ, הַכּוֹבֵשׁ אֶת יִצְרוֹ:

שֶׁנֶּאֱמַר טוֹב אֶרֶךְ אַפַּיִם מִגִּבּוֹר. הָכִי הֲוֵי פְּרוּשָׁא דְּקָרָא, טוֹב אֶרֶךְ אַפַּיִם הַבָּא מִצַּד הַגְּבוּרָה שֶׁל כִּבּוּשׁ הַיֵּצֶר, לֹא מִצַּד רַכּוּת הַטֶּבַע. וְכֵן מוֹשֵׁל בְּרוּחוֹ כְּשֶׁבָּא מִלּוֹכֵד עִיר, מִן הַמֶּלֶךְ שֶׁלְּאַחַר שֶׁכָּבַשׁ אֶת הָעִיר וּבָאוּ לְיָדוֹ הָאֲנָשִׁים הַמּוֹרְדִים בּוֹ, מוֹשֵׁל בְּרוּחוֹ וְאֵינוֹ הוֹרְגָן:

אֵיזֶהוּ עָשִׁיר. הֲרֵאוּי לוֹ לְהִתְהַלֵּל בְּעָשְׁרוֹ, הַשָּׂמֵחַ בְּחֶלְקוֹ:

אֵיזֶהוּ מְכֻבָּד. לְפִי שֶׁשְּׁלֹשָׁה דְּבָרִים טוֹבִים הַלָּלוּ שֶׁנִּזְכְּרוּ לְעֵיל, שֶׁהֵם הַחָכְמָה וְהַגְּבוּרָה וְהָעֹשֶׁר, הַזּוֹכֶה בָּהֶם הוּא נִכְבָּד מֵעַצְמוֹ בְּעֵינֵי אֱלֹהִים וְאָדָם, וְאַף אִם הַבְּרִיּוֹת לֹא יְכַבְּדוּהוּ בַּעֲבוּרָם, לְכָךְ חִבֵּר הַתַּנָּא לָזֶה וְאָמַר מִי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ הַמִּדּוֹת הַלָּלוּ וְהוּא נִכְבָּד בְּעַצְמוֹ, מַה יַּעֲשֶׂה וְיִהְיֶה מְכֻבָּד מֵאֲחֵרִים, יְכַבֵּד אֶת הַבְּרִיּוֹת:

כִּי מְכַבְּדַי אֲכַבֵּד. וְהַדְּבָרִים קַל וָחֹמֶר, וּמַה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁהוּא מֶלֶךְ הַכָּבוֹד וְכָל מַה שֶּׁבָּרָא בְּעוֹלָמוֹ לֹא בָּרָא אֶלָּא לִכְבוֹדוֹ, מְכַבֵּד אֶת מְכַבְּדָיו, קַל וָחֹמֶר לְבָשָׂר וָדָם:

וּבַזֵּי יֵקָלּוּ. לְמַדְנוּ עַנְוָתָנוּתוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא. לֹא אָמַר וּבַזַּי אֲקַלֵּל, אֶלָּא יֵקָלּוּ מֵעַצְמָם. וּבִכְבוֹד הַצַּדִּיקִים הִקְפִּיד יוֹתֵר, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית יב) וּמְקַלֶּלְךָ אָאֹר:

ב שֶׁמִּצְוָה גּוֹרֶרֶת מִצְוָה. כָּךְ מִנְהָגוֹ שֶׁל עוֹלָם, הָעוֹשֶׂה מִצְוָה אַחַת נוֹחַ לוֹ לַעֲשׂוֹת אֲחֵרוֹת, וְהַמַּתְחִיל בַּעֲבֵרוֹת קָשֶׁה לִפְרֹשׁ מֵהֶם. וְעוֹד, שֶׁשְּׂכַר מִצְוָה מִצְוָה. שְׂמֹן הַשָּׁמַיִם מְסַיְּעִין וּמַזְמִינִים בְּיַד מִי שֶׁעָשָׂה מִצְוָה אַחַת שֶׁיַּעֲשֶׂה אַחֶרֶת כְּדֵי לָתֵת לוֹ שָׂכָר עַל שְׁתֵּיהֶן. וְכֵן שְׂכַר עֲבֵרָה וְכוּ'. פְּרוּשׁ אַחֵר, שֶׁשְּׂכַר מִצְוָה מִצְוָה, שֶׁכָּל מַה שֶּׁאָדָם מִשְׁתַּכֵּר וּמִתְעַנֵּג בַּעֲשִׂיַּת הַמִּצְוָה נֶחְשָׁב לוֹ לְמִצְוָה בִּפְנֵי עַצְמָהּ, וְנוֹטֵל שָׂכָר עַל הַמִּצְוָה שֶׁעָשָׂה וְעַל הָעֹנֶג וְהַהֲנָאָה שֶׁנֶּהֱנָה בַּעֲשִׂיָּתָהּ:

וּשְׂכַר עֲבֵרָה עֲבֵרָה. וְהַשָּׂכָר וְהַהֲנָאָה שֶׁמַּגַּעַת לוֹ לָאָדָם בַּעֲשִׂיַּת הָעֲבֵרָה נֶחְשָׁב לוֹ כַּעֲבֵרָה בִּפְנֵי עַצְמָהּ, וְלוֹקֶה עַל הָעֲבֵרָה שֶׁעָשָׂה וְעַל הַשָּׂכָר וְהַהֲנָאָה שֶׁמְּקַבֵּל בַּעֲשִׂיָּתָהּ:

ג אַל תְּהִי בָּז לְכָל אָדָם. לוֹמַר מַה יּוּכַל פְּלוֹנִי לְהַזִּיק לִי:

וְאַל תְּהִי מַפְלִיג. מַרְחִיק לְכָל דָּבָר שֶׁיֵּשׁ לָחוּשׁ עָלָיו, אַל תֹּאמַר רָחוֹק הוּא שֶׁיִּהְיֶה וְאֵין לְרָאֹג מִמֶּנּוּ:

ד מְאֹד מְאֹד הֱוֵי שָׁפָל רוּחַ. אַף עַל פִּי שֶׁבְּשָׁאָר מִדּוֹת הַדֶּרֶךְ הָאֶמְצָעִית הִיא הַמְשֻׁבַּחַת, בְּמִדַּת הַגַּאֲוָה אֵינוֹ כֵן, אֶלָּא יִהְיֶה לַקָּצֶה הָאַחֲרוֹן שֶׁל שִׁפְלוּת הָרוּחַ. לְפִי שֶׁהַגַּאֲוָה הִיא מְאוּסָה בְּיוֹתֵר, וְעוֹד שֶׁרֹב בְּנֵי אָדָם נִכְשָׁלִים בָּהּ וְלֹא בְּדִילֵי אֱינָשֵׁי מִנַּהּ, לְכָךְ צָרִיךְ לַעֲשׂוֹת לָהּ הַרְחָקָה יְתֵרָה:

ה הַלּוֹמֵד עַל מְנָת לְלַמֵּד מַסְפִּיקִין בְּיָדוֹ לִלְמֹד וּלְלַמֵּד. גְּרְסִינַן. וְהָכִי פֵּרוּשׁוֹ, הַלּוֹמֵד עַל מְנָת לִהְיוֹת תָּמִיד עוֹסֵק בַּתּוֹרָה וְאֵין בְּדַעְתּוֹ לִהְיוֹת גּוֹמֵל חֲסָדִים עִם הַבְּרִיּוֹת, כְּרָבָּה (ראש השנה יח.) דְּעָסַק בַּתּוֹרָה וְלֹא עָסַק בִּגְמִילוּת חֲסָדִים, אַף עַל גַּב דְּאִבָּעֵי לֵיהּ לְאַעֲסוֹקֵי נַמִּי בִּגְמִילוּת חֲסָדִים, מִכָּל מָקוֹם מַסְפִּיקִין בְּיָדוֹ לִלְמֹד וּלְלַמֵּד, וְתִהְיֶה מַחֲשַׁבְתּוֹ נַעֲשֵׂית. וְהַלּוֹמֵד עַל מְנָת לַעֲשׂוֹת, שֶׁהוּא רוֹצֶה לַעֲסֹק בַּתּוֹרָה וְלִהְיוֹת גַּם כֵּן גּוֹמֵל חֲסָדִים, כְּאַבַּיֵּי (שם) דְּעָסַק בַּתּוֹרָה וּבִגְמִילוּת חֲסָדִים, מַסְפִּיקִין בְּיָדוֹ לְהַשְׁלִים מַחֲשַׁבְתּוֹ, וְיִזְכֶּה לִלְמֹד וּלְלַמֵּד לִשְׁמֹר וְלַעֲשׂוֹת. וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים הַלּוֹמֵד עַל מְנָת לְלַמֵּד, בִּשְׁבִיל שֶׁיִּקָּרֵא רַב, וְגוֹרְסִין אֵין מַסְפִּיקִין בְּיָדוֹ לִלְמֹד וּלְלַמֵּד. וּבְרֹב הַסְּפָרִים מָצָאתִי כְּגִרְסָא רִאשׁוֹנָה, וְעִקָּר:

אַל תַּעֲשֵׂם עֲטָרָה לְהִתְגַּדֵּל בָּהֶם. שֶׁלֹּא תֹּאמַר אֶלְמַד בִּשְׁבִיל שֶׁאֶקָּרֵא רַבִּי וְיוֹשִׁיבוּנִי בָּרֹאשׁ, אֶלָּא לְמַד מֵאַהֲבָה וְסוֹף הַכָּבוֹד לָבֹא:

וְלֹא קַרְדֹּם לַחְפֹּר בָּהֶם. וְלֹא תִּלְמַד תּוֹרָה כְּדֵי לַעֲשׂוֹת מִמֶּנָּה מְלָאכָה שֶׁתִּתְפַּרְנֵס בָּהּ, כְּמוֹ קַרְדֹּם לַחְפֹּר בָּהּ, שֶׁהָעוֹשֶׂה כֵּן מוֹעֵל בִּקְדֻשָּׁתָהּ שֶׁל תּוֹרָה וְחַיָּב מִיתָה בִּידֵי שָׁמַיִם כְּמִי שֶׁגִּנֶּהָ מִן הַהֶקְדֵּשׁ. וּמִלְּמִדֵי תִּינוֹקוֹת נוֹטְלִין שָׂכָר שִׁמּוּר הַתִּינוֹקוֹת בִּלְבַד, שֶׁמִּשַּׁמְּרִין אוֹתָן שֶׁלֹּא יִפְשְׁעוּ וְיַזִּיקוּ, וּשְׂכַר פִּסּוּק טָעָמִים, שֶׁאֵין הָרַב חַיָּב לְטָרֹחַ וּלְלַמֵּד לַתַּלְמִידִים פִּסּוּק הַטָּעָמִים. אֲבָל שְׂכַר לִמּוּד אָסוּר לִטֹּל, דִּכְתִיב (דברים ד) וְאוֹתִי צִוָּה ה' בָּעֵת הַהִיא לְלַמֵּד אֶתְכֶם חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים כַּאֲשֶׁר צִוַּנִי ה' אֱלֹהָי, מָה אֲנִי בְּחִנָּם, אַף אַתֶּם בְּחִנָּם. וְכֵן הַדַּיָּן אָסוּר לִקַּח שְׂכַר פְּסַק הַדִּין, אֶלָּא שְׂכַר בַּטָּלָה בִּלְבַד, דָּבָר שֶׁהוּא נִכָּר כַּמָּה מַפְסִיד מִבִּטּוּל מְלַאכְתּוֹ כְּדֵי לִשְׁמֹעַ טַעֲנוֹת בַּעֲלֵי הַדִּין, וּבִלְבַד שֶׁיִּטֹּל מִשְׁנֵיהֶם בְּשָׁוֶה, וְאִם נוֹטֵל יוֹתֵר מִזֶּה, דִּינָיו בְּטֵלִים. וּמַה שֶּׁהִתִּירָה תּוֹרָה לְתַלְמִיד חָכָם לֵהָנוֹת מִדִּבְרֵי תּוֹרָה, הוּא, שֶׁתִּמְכֹּר סְחוֹרָתוֹ בַּשּׁוּק קֹדֶם כָּל אָדָם, וְגַם שֶׁיִּפָּטֵר מִכָּל מִסִּים וְעֵלִים וְאַרְנוֹנִיּוֹת, וַאֲפִלּוּ כֶּסֶף גּוּלְגַּלְתָּא חַיָּבִין הַצִּבּוּר לִתֵּן עָלָיו, וַאֲפִלּוּ הוּא עָשִׁיר וְיֵשׁ לוֹ מָמוֹן הַרְבֵּה יָכוֹל הוּא לִשְׁאֹל בַּדִּין שֶׁיִּפָּטְרוּהוּ. וְאִם תַּלְמִיד חָכָם חוֹלֶה הוּא וּמְדֻכָּא בְּיִסּוּרִין וּמַרְבִּין הָעָם לְהָבִיא מָנוֹת גְּדוֹלוֹת מִפְּנֵי כְּבוֹד תּוֹרָתוֹ, מִצְוָה עָלָיו שֶׁיִּטֹּל, וְאֵין זֶה בִּכְלָל נָאוֹת מִדְבְּרֵי תּוֹרָה, הוֹאִיל וְאִי אֶפְשָׁר לוֹ לְהִתְפַּרְנֵס בְּדֶרֶךְ אַחֶרֶת. וְכֵן תַּלְמִיד חָכָם שֶׁמְּנוּ אוֹתוֹ הַצִּבּוּר עֲלֵיהֶם פַּרְנָס אוֹ רֹאשׁ הַסֵּדֶר וּמִתְעַסֵּק בְּצָרְכֵי צִבּוּר, מֻתָּר לוֹ לִקַּח מֵהֶם פְּרָס וַאֲפִלּוּ שָׂכָר הַרְבֵּה יוֹתֵר מִכְּדֵי פַּרְנָסָתוֹ, כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ מְזוֹנוֹתָיו בְּרֶוַח וּמִתּוֹךְ כָּךְ יִהְיֶה גָּדוֹל וְיֵרָאוּי וּמְאוּיָם בְּעֵינֵיהֶם. כִּדְאִשְׁכְּחָן בְּכֹהֵן גָּדוֹל דִּכְתִיב בֵּיהּ הַגָּדוֹל מֵאֶחָיו, וְדָרְשׁוּ חֲכָמִים (יומא יח.) גַּדְּלֵהוּ מֵאֶחָיו, שֶׁיִּהְיוּ אֶחָיו הַכֹּהֲנִים מַעֲשִׂירִים אוֹתוֹ מִשֶּׁלָּהֶן. וַחֲכָמִים הָרִאשׁוֹנִים שֶׁהָיוּ נִמְנָעִים מִזֶּה, מִדַּת חֲסִידוּת הָיְתָה בָּהֶם, אֲבָל לֹא מִן הַדִּין:

ו כָּל הַמְכַבֵּד אֶת הַתּוֹרָה. הַדּוֹרֵשׁ הַחֲסֵרוֹת וְהַיְתֵרוֹת שֶׁבַּתּוֹרָה וּמַרְאֶה טַעַם עַל כָּל קוֹץ וְקוֹץ לוֹמַר שֶׁאֵין בָּהּ דָּבָר לְבַטָּלָה, אֵין לְךָ כְּבוֹד תּוֹרָה גָּדוֹל מִזֶּה. אִי נַמִי, הַמְכַבֵּד סֵפֶר תּוֹרָה וּמְכַבֵּד לוֹמְדֵי הַתּוֹרָה וְהָעוֹסְקִים בָּהּ, כָּל אֵלּוּ בִּכְלָל מְכַבֵּד אֶת הַתּוֹרָה הֵן:

ז **הַחוֹשֵׁךְ עַצְמוֹ מִן הַדִּין.** בְּמָקוֹם שֶׁיֵּשׁ גָּדוֹל מִמֶּנּוּ. אִי נַמִּי, אוֹמֵר לְבַעֲלֵי הַדִּין שֶׁיִּתְפַּשְּׁרוּ:

פּוֹרֵק מִמֶּנּוּ אֵיבָה. שֶׁהַיּוֹצֵא מִבֵּית דִּין חַיָּב, שׁוֹנֵא לַדַּיָּן, שֶׁאוֹמֵר בְּלִבּוֹ לֹא הִפֵּךְ בִּזְכוּתִי:

וְגָזֵל. שֶׁמָּא יְחַיֵּב הַזַּכַּאי וְנִמְצָא שֶׁגָּזַל בָּא עַל יָדוֹ:

וּשְׁבוּעַת שָׁוְא. שֶׁמָּא יְחַיֵּב שְׁבוּעָה לְמִי שֶׁאֵינוֹ חַיָּב בָּהּ וְנִמְצָא מֵבִיא לִידֵי שְׁבוּעַת שָׁוְא. אִי נַמִּי, קָרֵי תַּנָּא לִשְׁבוּעַת שֶׁקֶר שְׁבוּעַת שָׁוְא, כְּגוֹן הָאוֹמֵר לֹא לָוִיתִי וְלָוָה, דִּבְשְׁעַת שְׁבוּעָה יָצְאָה מִפִּיו לַשָּׁוְא:

וְהַגֵּס לִבּוֹ בַּהוֹרָאָה. בְּלֹא עִיּוּן וּבְלֹא הַמְתָּנָה:

ח **אַל תְּהִי דָּן יְחִידִי.** אַף עַל פִּי שֶׁיָּחִיד מֻמְחֶה יָכוֹל לָדוּן, מִדַּרְכֵי הַחֲסִידוּת הוּא שֶׁאֲפִלּוּ מֻמְחֶה לֹא יְהֵי דָּן יְחִידִי. וְדַוְקָא כְּשֶׁלֹּא קִבְּלוּהוּ בַּעֲלֵי הַדִּין עֲלֵיהֶם לְדִין, אֲבָל קִבְּלוּהוּ בַּעֲלֵי הַדִּין עֲלֵיהֶם, דָּן יְחִידִי וַאֲפִלּוּ מִדָּרְךָ חֲסִידוּת:

שֶׁאֵין דָּן יְחִידִי אֶלָּא אֶחָד. הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁהוּא יָחִיד בְּעוֹלָמוֹ:

וְאַל תֹּאמַר. לַחֲבֵרֶיךָ הַחוֹלְקִים עָלֶיךָ **קִבָּלוּ דַּעְתִּי** שֶׁאֲנִי מֻמְחֶה וּבְלֹא הַצְּרוּף שֶׁלָּכֶם הָיִיתִי יָכוֹל לָדוּן:

שֶׁהֵן רַשָּׁאִין וְלֹא אַתָּה. הוֹאִיל וְצֵרַפְתָּ אוֹתָם עִמְּךָ רָאוּי שֶׁיִּפְסֹק הַדִּין עַל פִּי הָרַבִּים:

ט **הַמְקַיֵּם אֶת הַתּוֹרָה מֵעָנִי.** שֶׁהוּא דָּחוּק לְמָזוֹנוֹת וּמִתְבַּטֵּל מִמְּלַאכְתּוֹ כְּדֵי לַעֲסֹק בַּתּוֹרָה:

הַמְבַטֵּל אֶת הַתּוֹרָה מֵעָשִׁר. מֻחֲמַת רֹב הַמָּמוֹן צָרִיךְ לִתֵּן לִבּוֹ פַּעַם לְכָאן וּפַעַם לְכָאן וְאֵין לוֹ פְּנַאי לַעֲסֹק בַּתּוֹרָה:

י **וֶהֱוֵי מְמַעֵט בְּעֵסֶק.** הַמְעֵט בְּעֵסֶק סְחוֹרָתְךָ וּמְלַאכְתְּךָ, וְיִהְיֶה עִקַּר עִסְקְךָ בַּתּוֹרָה:

וֶהֱוֵי שְׁפַל רוּחַ בִּפְנֵי כָל אָדָם. לִלְמֹד אֲפִלּוּ מִמִּי שֶׁהוּא קָטָן מִמְּךָ בְּחָכְמָה:

יֵשׁ לְךָ בְּטֵלִים הַרְבֵּה כְּנֶגְדֶּךָ. שֶׁיְּסַיְּעוּ לְבַטָּלְךָ. פְּרוֹשׁ אַחֵר, יֵשׁ בָּעוֹלָם כַּמָּה בְּטֵלִים שֶׁהֵם הָרְשָׁעִים וְחַיּוֹת רָעוֹת שֶׁהֵם בְּטֵלִים, וְעַל יָדָם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יָבִיא עָלֶיךָ פֻּרְעָנוּת:

וְאִם עָסַקְתָּ בַּתּוֹרָה. הוּא עַצְמוֹ יְשַׁלֵּם שְׂכָרְךָ וְלֹא עַל יְדֵי שָׁלִיחַ. וּבְזֶה יִתֵּרָה מִדָּה טוֹבָה עַל מִדַּת פֻּרְעָנוּת:

יא **פְּרַקְלִיט.** מַלְאַךְ מֵלִיץ טוֹב:

קַשְׁגּוֹר. מֵלִיץ רַע. וּלְשׁוֹן קַשְׁגּוֹר, קוֹרֵא תִּגָּר. וְסַנֵּגוֹר שֶׁהוּא הֵפֶךְ קַטֵּגוֹר, פֵּרוּשׁוֹ שׁוֹנֵא תִּגָּר:

יב **יְהִי כְבוֹד תַּלְמִידְךָ חָבִיב עָלֶיךָ כְּשֶׁלְּךָ.** שֶׁכֵּן מָצִינוּ בְּמֹשֶׁה שֶׁאָמַר לִיהוֹשֻׁעַ תַּלְמִידוֹ בְּחַר לָנוּ אֲנָשִׁים (שמות יז), עָשָׂאוֹ שֶׁוֶה לוֹ:

וּכְבוֹד חֲבֵרְךָ כְּמוֹרָא רַבְּךָ. דְּאָמַר לֵיהּ אַהֲרֹן לְמֹשֶׁה בִּי אֲדֹנִי (במדבר יב), וְאָחִיו גָּדוֹל מִמֶּנּוּ בְּשָׁנִים הָיָה וְקָרֵי לֵיהּ אֲדֹנִי:

וּמוֹרָא רַבְּךָ כְּמוֹרָא שָׁמַיִם. דִּכְתִיב (שם י״א) אֲדֹנִי מֹשֶׁה כְּלָאֵם, כָּלֵם מִן הָעוֹלָם, כֵּינָן שֶׁמָּרְדוּ בְּךָ כְּאִלּוּ מָרְדוּ בְּהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְחַיָּבִים כְּלָיָה:

יג **וֶהֱוֵי זָהִיר בַּתַּלְמוּד.** שֶׁיִּהְיֶה תַּלְמוּדְךָ בִּדְקְדוּק וְכַהֲלָכָה:

שֶׁשִּׁגְגַת תַּלְמוּד עוֹלָה זָדוֹן. אִם תִּטְעֶה בְּהוֹרָאָה מִתּוֹךְ שֶׁלֹּא דִּקְדַּקְתָּ בְּתַלְמוּדְךָ וְתָבֹא לְהַתִּיר אֶת הָאָסוּר, הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַעֲלֶה עַל יָדְךָ כְּאִלּוּ עָשִׂיתָ מִזִּיד:

שְׁלֹשָׁה כְתָרִים הֵם. הַכְּתוּבִים בַּתּוֹרָה, שֶׁחִיְּבָה הַתּוֹרָה לִנְהֹג בָּהֶם כָּבוֹד:

כֶּתֶר תּוֹרָה. כְּתִיב בֵּיהּ (ויקרא יט) וְהָדַרְתָּ פְּנֵי זָקֵן, זֶה שֶׁקָּנָה חָכְמָה:

כֶּתֶר כְּהֻנָּה. כְּתִיב בֵּיהּ (שם כ״א) וְקִדַּשְׁתּוֹ קָדוֹשׁ יִהְיֶה לָךְ:

כֶּתֶר מַלְכוּת. כְּתִיב בֵּיהּ (דברים י״ז) שׂוֹם תָּשִׂים עָלֶיךָ מֶלֶךְ, שֶׁתְּהֵא אֵימָתוֹ עָלֶיךָ:

וְכֶתֶר שֵׁם טוֹב. מִי שֶׁיֵּשׁ בְּיָדוֹ מַעֲשִׂים טוֹבִים וּשְׁמוּעָתוֹ טוֹבָה מֻחֲמֶמֶת מַעֲשָׂיו, לֹא מָצִינוּ לוֹ כֶּתֶר בַּתּוֹרָה שֶׁיִּהְיוּ חַיָּבִים לִנְהֹג בּוֹ כָּבוֹד, וְהוּא עוֹלֶה עַל גַּבֵּי כֻלָּן, שֶׁכָּל הַשְּׁלֹשָׁה כְּתָרִים צְרִיכִים לוֹ. שֶׁאִם תַּלְמִיד חָכָם הוּא וְסָנֵי שׁוּמְעָנֵיהּ, שָׁרֵי לְבַזּוּיֵהּ. וְאִם כֹּהֵן גָּדוֹל הוּא, אָמְרִינַן בְּיוֹמָא (דף ע״א) יִיתוֹן בְּנֵי עַמְמַיָּא לְשֻׁלָּם דְּעָבְדִין עוּבְדֵי אַהֲרֹן, וְלֹא יִיתוֹן בְּנֵי אַהֲרֹן לְשֻׁלָּם דְּלֹא עָבְדִין עוּבְדֵי אַהֲרֹן. וְאִם מֶלֶךְ הוּא, כְּתִיב (שמות כב) וְנָשִׂיא בְּעַמְּךָ לֹא תָאֹר, בְּעוֹשֶׂה מַעֲשֶׂה עַמְּךָ:

יד **וֶהֱוֵי גוֹלֶה לְמָקוֹם תּוֹרָה.** אִם אֵין תַּלְמִידֵי חֲכָמִים בִּמְקוֹמְךָ:

וְאַל תֹּאמַר שֶׁהִיא תָּבֹא אַחֲרֶיךָ. תַּלְמִידֵי חֲכָמִים יָבֹאוּ לְכָאן:

שֶׁחֲבֵרֶיךָ יְקַיְּמוּהָ בְיָדֶךָ. וְאַל תִּסְמֹךְ שֶׁחֲבֵרֶיךָ כְּשֶׁיָּבֹאוּ מִבֵּית הָרַב יְקַיְּמוּ הַתּוֹרָה בְּיָדָךְ, שֶׁתִּלְמֹד מֵהֶם מַה שֶּׁלָּמְדוּ הֵם מִן הָרַב. אֶלָּא וֶהֱוֵי גוֹלֶה אַתָּה בְּעַצְמְךָ לְמָקוֹם הָרַב, שֶׁאֵינוֹ דוֹמֶה שׁוֹמֵעַ מִפִּי תַּלְמִיד לְשׁוֹמֵעַ מִפִּי הָרַב. פְּרוֹשׁ אַחֵר, שֶׁחֲבֵרֶיךָ יְקַיְּמוּהָ בְיָדָךְ, מִפְּנֵי מָה אֲנִי אוֹמֵר לְךָ וֶהֱוֵי גוֹלֶה לְמָקוֹם תּוֹרָה,

שֶׁחֲבֵרֶיךָ יְקַיְּמוּהָ בְּיָדֶךָ, שֶׁאֲפִלּוּ אַתָּה חָרִיף וּמְפֻלְפָּל בְּיוֹתֵר לֹא תִּתְקַיֵּם הַתּוֹרָה בְּךָ אֶלָּא עַל יְדֵי חֲבֵרֶיךָ שֶׁתִּשָּׁא וְתִתֵּן עִמָּהֶם, וְהַיְנוּ דִּמְסַיְּם וְאֶל בִּינָתְךָ אַל תִּשָּׁעֵן׃

טו אֵין בְּיָדֵינוּ. כְּמוֹ לֹא הָיָה בְּיָדֵיהּ (יבמות קה.). כְּלוֹמַר אֵין הַדָּבָר הַזֶּה יָדוּעַ לָנוּ מַדּוּעַ דָּרָךְ רְשָׁעִים צְלֻחָה וּמִפְּנֵי מָה הַצַּדִּיקִים מְדֻכָּאִים בְּיִסּוּרִין. פֵּרוּשׁ אַחֵר, אֵין לָנוּ בִּזְמַן הַגָּלוּת לֹא מִשְׁלָוָה וְהַשְׁקֵט שֶׁרָגִיל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לָתֵת לָרָשָׁעִים כְּדֵי לְטָרְדָן מִן הָעוֹלָם הַבָּא, וְאַף לֹא מִן הַיִּסּוּרִים הַמְיֻחָדִים לַצַּדִּיקִים שֶׁהֵן יִסּוּרִים שֶׁל אַהֲבָה שֶׁאֵין בָּהֶן בִּטּוּל תּוֹרָה. כְּלוֹמַר יָצָאנוּ מִכְּלָל רְשָׁעִים, שֶׁאֵין לָנוּ הַשַּׁלְוָה שֶׁיֵּשׁ לָרְשָׁעִים, וְלִכְלַל צַדִּיקִים לֹא הִגַּעְנוּ, שֶׁהַיִּסּוּרִים שֶׁלָּנוּ אֵינָן שֶׁל אַהֲבָה כְּיִסּוּרֵי הַצַּדִּיקִים׃

הֲוֵי מַקְדִּים שָׁלוֹם לְכָל אָדָם. וַאֲפִלּוּ לְנָכְרִי בַּשּׁוּק׃

וְהֲוֵי זָנָב לָאֲרָיוֹת. לִגְדוֹלִים מִמְּךָ׃

וְלֹא רֹאשׁ לַשּׁוּעָלִים. לַקְּטַנִּים מִמְּךָ׃

טז בַּפְּרוֹזְדוֹר. בֵּית שַׁעַר. תַּרְגּוּם אוּלָם, פְּרוֹזְדוֹרָא׃

טָרַקְלִין. מְקוֹם מוֹשַׁב הַמֶּלֶךְ. כָּךְ אַתָּה הַתְקֵן עַצְמְךָ בָּעוֹלָם הַזֶּה כְּדֵי שֶׁתִּזְכֶּה לָעוֹלָם הַבָּא׃

יז יָפָה שָׁעָה אַחַת בְּתְשׁוּבָה. לְצֹרֶךְ תְּשׁוּבָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים׃

מִכָּל חַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא. לְפִי שֶׁבְּאוֹתוֹ זְמַן אֵין הַתְּשׁוּבָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים מְהַנִּים לָאָדָם, שֶׁאֵין הָעוֹלָם הַבָּא אֶלָּא לְקַבֵּל שָׂכָר עַל מַה שֶּׁקִּיֵּם בָּעוֹלָם הַזֶּה׃

יח אַל תְּרַצֶּה אֶת חֲבֵרְךָ בְּשָׁעַת כַּעֲסוֹ. דִּכְתִיב (שמות לג) פָּנַי יֵלֵכוּ וַהֲנִחוֹתִי לָךְ, אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְמֹשֶׁה, הַמְתֵּן עַד שֶׁיַּעַבְרוּ פָּנִים שֶׁל זַעַם (ברכות ז.)׃

וְאַל תְּנַחֲמֶנּוּ בְּשָׁעָה שֶׁמֵּתוֹ מֻטָּל לְפָנָיו. שֶׁבִּשְׁעַת הַחֲרָבָן כִּבְיָכוֹל הָיָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִתְאַבֵּל, בִּקְּשׁוּ מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת לְנַחֲמוֹ, וְרוּחַ הַקֹּדֶשׁ מְשִׁיבָן (ישעיהו כ״ב:ד׳) אַל תָּאִיצוּ לְנַחֲמֵנִי׃

וְאַל תִּשְׁאַל לוֹ בְּשָׁעַת נִדְרוֹ. לְמִצּא פְּתָחִים לְהַתִּיר לוֹ אֶת נִדְרוֹ. מִפְּנֵי שֶׁאָז עַל כָּל פֶּתַח וּפֶתַח שֶׁתִּמְצָא לוֹ יֹאמַר אַדַּעְתָּא דְּהָכִי נָדַרְתִּי, וְשׁוּב לֹא תִּמְצָא לוֹ פֶּתַח. וּמְצִינוּ כְּשֶׁנִּשְׁבַּע הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְמֹשֶׁה שֶׁלֹּא יִכָּנֵס לָאָרֶץ לֹא הִתְחַנֵּן מֵיָּד אֶלָּא הִמְתִּין וְאַחַר כָּךְ הִתְחִיל לְהִתְחַנֵּן׃

בְּשָׁעַת קַלְקָלָתוֹ. כְּשֶׁנִּתְקַלְקֵל בְּחֵטְא. לְפִי שֶׁהוּא מִתְבַּיֵּשׁ מִכָּל אָדָם. וְכֵן אַתָּה מוֹצֵא כְּשֶׁחָטָא אָדָם הָרִאשׁוֹן לֹא נִגְלָה עֲלֵיהֶם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עַד שֶׁעָשׂוּ חֲגוֹרוֹת, דִּכְתִיב (בראשית ג) וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם חֲגֹרוֹת, וְאַחַר כָּךְ וַיִּשְׁמְעוּ אֶת קוֹל ה׳ אֱלֹהִים׃

יט בִּנְפֹל אוֹיִבְךָ אַל תִּשְׂמָח. פָּסוּק הוּא בְּמִשְׁלֵי, אֶלָּא שֶׁשְּׁמוּאֵל הַקָּטָן הָיָה רָגִיל לְהוֹכִיחַ בְּנֵי אָדָם בְּמִדָּה זוֹ׃

פֶּן יִרְאֶה ה׳ וְרַע בְּעֵינָיו. שֶׁעֲשִׂיתוֹ בִּלְבָבְךָ כְּאִלּוּ הוּא שְׁלוּחֵךְ לְמַלְאוֹת תַּאֲוָתְךָ׃

וְהֵשִׁיב מֵעָלָיו אַפּוֹ. מִדִּלֹּא כְּתִיב וְשָׁב אֶלָּא וְהֵשִׁיב, מַשְׁמַע יַסִּירֶהוּ מֵעַל אוֹיְבֶיךָ וְיֹשִׁיבֶהוּ עָלֶיךָ׃

כ עַל נִיר חָדָשׁ. שֶׁהוּא מִתְקַיֵּם. כָּךְ גִּרְסַת הַיַּלְדוּת אֵינָהּ מִשְׁתַּכַּחַת׃

עֲנָבִים קָהוֹת. שֶׁלֹּא נִתְבַּשְּׁלוּ כָּל צָרְכָּן וּמַקָּהוֹת אֶת הַשִּׁנַּיִם. כָּךְ חָכְמַת הַיֶּלֶד לֹא נִתְיַשְּׁבָה כָּל צָרְכָּהּ וְאֵין דְּבָרָיו מִתְקַבְּלִים וּמִתְיַשְּׁבִים עַל הַלֵּב׃

יֵין מִגִּתּוֹ. שֶׁשְּׁמָרָיו מְעֹרָבִים בְּתוֹכוֹ. כָּךְ חָכְמַת הַיֶּלֶד תַּעֲרֹבֶת סְפֵקוֹת יֵשׁ בָּהּ׃

רַבִּי אוֹמֵר אַל תִּסְתַּכֵּל בַּקַּנְקַן. רַבִּי פָּלִיג אַדְּרַבִּי יוֹסֵי בְּרַבִּי יְהוּדָה, וְאָמַר כִּי כְּמוֹ שֶׁיֵּשׁ קַנְקַן חָדָשׁ מָלֵא יַיִן יָשָׁן כָּךְ יֵשׁ יֶלֶד שֶׁטַּעֲמוֹ כְּטַעַם זְקֵנִים, וְיֵשׁ זְקֵנִים פְּחוּתִים בְּמַעֲלַת הַחָכְמָה מִן הַיְלָדִים׃

כא וְהַתְאָוָה. הַמְבַקֵּשׁ לְמַלְאוֹת תַּאֲוָתוֹ בַּאֲכִילָה וּשְׁתִיָּה וּבְעִילָה וְכַיּוֹצֵא בָּהֶן׃

וְהַכָּבוֹד. שֶׁיְּכַבְּדוּהוּ בְּנֵי אָדָם׃

כב הַיִּלּוֹדִים לָמוּת. מִי שֶׁנּוֹלַד כְּבָר עָתִיד הוּא לָמוּת׃

וְהַמֵּתִים. עֲתִידִים לִחְיוֹת וְלַעֲמֹד לְיוֹם הַדִּין, אֶלָּה לְחַיֵּי עוֹלָם, וְאֵלֶּה לַחֲרָפוֹת וּלְדִרְאוֹן עוֹלָם׃

וְחַיִּים לְדוֹן. עוֹמְדִין לִהְיוֹת נִדּוֹנִים לְיוֹם הַדִּין׃

לֵידַע. מֵאֲחֵרִים׃

וּלְהוֹדִיעַ. לַאֲחֵרִים׃

וּלְהַוָּדַע. לְהָבִין מֵעַצְמוֹ:

הוּא הַיּוֹצֵר. שֶׁכָּל הָעוֹלָם הוּא בְּיָדוֹ כְּחֹמֶר בְּיַד הַיּוֹצֵר. וּמַה טַּעַם, לְפִי שֶׁהוּא הַבּוֹרֵא שֶׁבָּרָא אֶת כָּל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ מֵאַיִן, לְפִיכָךְ יָכוֹל לַעֲשׂוֹת בּוֹ כִּרְצוֹנוֹ:

הוּא הַמֵּבִין הוּא הַדַּיָּן. אַחַר שֶׁהֵבִין כָּל מַעֲשֵׂיהֶם מְבִיאָן בַּדִּין לְפָנָיו:

הוּא בַּעַל דִּין. שֶׁהוּא תּוֹבֵעַ אֶת הַחוֹטְאִים:

וְהוּא עָתִיד לָדוּן. לָעוֹלָם הַבָּא:

וְלֹא מַשּׂוֹא פָּנִים וְלֹא מִקַּח שֹׁחַד. שֶׁאֵינוֹ נוֹשֵׂא פָּנִים אֲפִלּוּ לְצַדִּיק גָּמוּר שֶׁלֹּא יַעֲנִישׁוֹ עַל עֲבֵרָה קַלָּה שֶׁבָּאת לְיָדוֹ. וְאֵינוֹ לוֹקֵחַ שֹׁחַד הַמִּצְוָה בִּשְׂכִיל הָעֲבֵרָה. אֶלָּא נוֹתֵן שָׂכָר עַל הַמִּצְוָה וְעֹנֶשׁ עַל הָעֲבֵרָה. כָּךְ פֵּרֵשׁ הָרַמְבַּ״ם:

וְדַע שֶׁהַכֹּל בָּא לְפִי חֶשְׁבּוֹן. פְּרוּטָה וּפְרוּטָה מִצְטָרֶפֶת לְחֶשְׁבּוֹן גָּדוֹל. כָּךְ עֲבֵרוֹת קַלּוֹת כְּשֶׁהֵן מְרֻבּוֹת עוֹלוֹת לְחֶשְׁבּוֹן גָּדוֹל:

שֶׁעַל כָּרְחֲךָ אַתָּה נוֹצָר. שֶׁהַנִּשְׁמָה אֵינָהּ רוֹצָה לָצֵאת מִן הַפַּרְגּוֹד, מָקוֹם טָהוֹר שֶׁהַנִּשְׁמוֹת מֻנָּחוֹת שָׁם, וְלִכְנֵס בִּמְעֵי אִשָּׁה בְּמָקוֹם טָמֵא, וּמַלְאָךְ בָּא וּמוֹצִיאָהּ בְּעַל כָּרְחָהּ וּמַכְנִיסָהּ בִּמְעֵי הָאִשָּׁה:

וְעַל כָּרְחֲךָ אַתָּה נוֹלָד. בְּשָׁעַת הַלֵּידָה אֵינוֹ רוֹצֶה לָצֵאת, וּמַלְאָךְ מוֹצִיאוֹ בְּעַל כָּרְחוֹ:

וְעַל כָּרְחֲךָ אַתָּה חַי. יֵשׁ אָדָם מְדֻכָּא בְּיִסּוּרִים וְרוֹצֶה לָמוּת וְאֵינוֹ יָכוֹל:

פרק ה

א **בְּעֲשָׂרָה מַאֲמָרוֹת.** תִּשְׁעָה וַיֹּאמֶר, וּבְרֵאשִׁית נַמִּי מַאֲמָר הוּא, דִּכְתִיב (תהלים לג) בִּדְבַר ה׳ שָׁמַיִם נַעֲשׂוּ:

שֶׁמְּאַבְּדִים אֶת הָעוֹלָם. שֶׁכָּל הַמְּאַבֵּד נֶפֶשׁ אַחַת מִיִּשְׂרָאֵל כְּאִלּוּ אִבֵּד עוֹלָם מָלֵא, וְהָרְשָׁעִים שֶׁבַּעֲוֹנָם מְאַבְּדִים אֶת נַפְשָׁם כְּאִלּוּ מְאַבְּדִים אֶת הָעוֹלָם. כָּךְ מָצָאתִי. וְלִי נִרְאֶה, שֶׁמְּאַבְּדִין אֶת הָעוֹלָם מַמָּשׁ, שֶׁמַּכְרִיעִים אֶת כָּל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ לְכַף חוֹבָה, וְנִמְצָא הָעוֹלָם אָבֵד בִּשְׁבִילָם:

שֶׁנִּבְרָא בַּעֲשָׂרָה מַאֲמָרוֹת. וְאֵינוֹ דּוֹמֶה הַמְּאַבֵּד מְלָאכָה שֶׁהִיא נַעֲשֵׂית בְּיוֹם אֶחָד לְמְלָאכָה שֶׁהִיא נַעֲשֵׂית בְּהַרְבֵּה יָמִים:

ב **לְהוֹדִיעַ כַּמָּה אֶרֶךְ אַפַּיִם לְפָנָיו.** אַף אַתָּה אַל תִּתְמַהּ שֶׁהֶאֱרִיךְ לְאֻמּוֹת הָעוֹלָם כָּל הַשָּׁנִים הַלָּלוּ שֶׁהֵן מִשְׁתַּעַבְּדִין בְּבָנָיו, שֶׁיּוֹתֵר הֶאֱרִיךְ לַדּוֹרוֹת שֶׁמֵּאָדָם וְעַד נֹחַ, וְאַחַר כָּךְ נִשְׁטְפוּ:

וְקִבֵּל עָלָיו שָׂכַר כֻּלָּם. עָשָׂה מַעֲשִׂים טוֹבִים כְּנֶגֶד מַה שֶּׁהָיָה רָאוּי שֶׁיֵּעָשׂוּ כֻּלָּם, לְפִיכָךְ נִצּוֹלוּ כֻּלָּם בִּזְכוּתוֹ. וּכְמוֹ שֶׁנָּטַל עָלָיו עֹל מִצְוֹת בָּעוֹלָם הַזֶּה כְּנֶגֶד כֻּלָּם כָּךְ קִבֵּל בָּעוֹלָם הַבָּא שָׂכָר כְּנֶגֶד כֻּלָּם, שֶׁכָּל אָדָם יֵשׁ לוֹ שְׁנֵי חֲלָקִים, אֶחָד בְּגַן עֵדֶן וְאֶחָד בַּגֵּיהִנֹּם, זָכָה נוֹטֵל חֶלְקוֹ וְחֵלֶק חֲבֵרוֹ בְּגַן עֵדֶן, נִתְחַיֵּב, נוֹטֵל חֶלְקוֹ וְחֵלֶק חֲבֵרוֹ בַּגֵּיהִנֹּם (חגיגה טו:):

ג **עֲשָׂרָה נִסְיוֹנוֹת.** אֶחָד, אוּר כַּשְׂדִּים, שֶׁהִשְׁלִיכוֹ נִמְרוֹד לְכִבְשַׁן הָאֵשׁ. שֵׁנִי, לֶךְ לְךָ מֵאַרְצְךָ. שְׁלִישִׁי, וַיְהִי רָעָב. רְבִיעִי, וַתֻּקַּח הָאִשָּׁה בֵּית פַּרְעֹה. חֲמִישִׁי, מִלְחֶמֶת הַמְּלָכִים. שִׁשִּׁי, מַעֲמַד בֵּין הַבְּתָרִים, שֶׁהֵרְאָהוּ שִׁעְבּוּד מַלְכֻיּוֹת. שְׁבִיעִי, הַמִּילָה. שְׁמִינִי, וַיִּשְׁלַח אֲבִימֶלֶךְ וַיִּקַּח אֶת שָׂרָה. תְּשִׁיעִי, גֹּרֶשׁ הָאָמָה הַזֹּאת וְאֶת בְּנָהּ. עֲשִׂירִי, הָעֲקֵדָה:

ד **עֲשָׂרָה נְסִים נַעֲשׂוּ לַאֲבוֹתֵינוּ בְּמִצְרַיִם.** שֶׁנִּצּוֹלוּ מֵעֶשֶׂר מַכּוֹת. וְכֻלָּם הָיוּ בַּמִּצְרִיִּים וְלֹא בְּיִשְׂרָאֵל:

וַעֲשָׂרָה עַל הַיָּם. אֶחָד, וַיִּבָּקְעוּ הַמָּיִם. שֵׁנִי, שֶׁנַּעֲשָׂה הַיָּם כְּמִין אֹהֶל וְנִכְנְסוּ יִשְׂרָאֵל לְתוֹכוֹ, דִּכְתִיב (חבקוק ג) נָקַבְתָּ בְמַטָּיו רֹאשׁ פְּרָזָיו. שְׁלִישִׁי, שֶׁנַּעֲשָׂה קַרְקָעִית הַיָּם יָבֵשׁ בְּלֹא חֹמֶר וְטִיט, דִּכְתִיב (שמות יד) וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הָלְכוּ בַיַּבָּשָׁה. רְבִיעִי, שֶׁקַּרְקָעִית הַיָּם שָׁדְרְכוּ בּוֹ הַמִּצְרִיִּים שָׁהָיוּ רוֹדְפִים אַחֲרֵי יִשְׂרָאֵל נִתְחַלְחֵל וְנַעֲשָׂה חֹמֶר וְטִיט, דִּכְתִיב (חבקוק ג) חֹמֶר מַיִם רַבִּים. חֲמִישִׁי, שֶׁהַמַּיִם הַנִּקְפָּאִים בְּקַרְקַע הַיָּם לֹא הָיוּ חֲתִיכָה אַחַת אֶלָּא חֲתִיכוֹת קְטַנּוֹת, כְּעֵין לְבֵנִים וְאַבְנֵי הַבִּנְיָן מְסֻדָּרִים זֶה אֵצֶל זֶה, כְּדִכְתִיב (תהלים עד) אַתָּה פּוֹרַרְתָּ בְעָזְּךָ יָם, שֶׁנַּעֲשָׂה כְּעֵין פֵּרוּרִים. שִׁשִּׁי, שֶׁנִּתְקַשּׁוּ הַמַּיִם הַנִּקְפָּאִים וְנַעֲשׂוּ קָשִׁים כְּסָלָעִים, כְּדִכְתִיב (שם) שִׁבַּרְתָּ רָאשֵׁי תַנִּינִים עַל הַמָּיִם, וְהַמִּצְרִיִּים נִקְרְאוּ תַּנִּינִים. שְׁבִיעִי, שֶׁנִּגְזַר הַיָּם לִשְׁנֵים עָשָׂר גְּזָרִים כְּדֵי שֶׁיַּעַבְרוּ כָּל שֵׁבֶט וְשֵׁבֶט בְּדֶרֶךְ אֶחָד לְבַדּוֹ, וְהַיְנוּ דִּכְתִיב (שם קלו) לְגוֹזֵר יַם סוּף לִגְזָרִים. שְׁמִינִי, שֶׁקָּפְאוּ הַמַּיִם כְּסַפִּיר וְשׁוֹהַם וּזְכוּכִית, כְּדֵי שֶׁיִּרְאוּ הַשָּׁבָטִים אִלּוּ אֶת אִלּוּ, שֶׁעַמּוּד הָאֵשׁ הָיָה מֵאִיר לָהֶם, וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר (שם יח) חֶשְׁכַת מַיִם עָבֵי שְׁחָקִים, כְּלוֹמַר קִבּוּץ הַמַּיִם הָיָה כָּעָבִי שְׁחָקִים כְּעֶצֶם הַשָּׁמַיִם לָטַהַר. תְּשִׁיעִי, שֶׁהָיוּ יוֹצְאִים מִמֶּנּוּ מַיִם מְתוּקִים שֶׁהָיוּ שׁוֹתִים אוֹתָם, וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר נוֹזְלִים. עֲשִׂירִי, שֶׁלְּאַחַר שֶׁשָּׁתוּ מֵהֶם מַה שֶּׁרָצוּ, הַנּוֹתָרִים מֵהֶם הָיוּ נִקְפָּאִים וְנַעֲשִׂים עֲרֵמוֹת, דִּכְתִיב (שמות טו) נָעֲרְמוּ מַיִם נִצְּבוּ כְמוֹ נֵד נוֹזְלִים:

עֲשָׂר מַכּוֹת הֵבִיא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עַל הַמִּצְרִיִּים בְּמִצְרַיִם. דצ״ך עד״ש באח״ב:

וְעָשָׂר עַל הַיָּם. הֵן כְּנֶגֶד עֶשֶׂר נְפִילוֹת שֶׁבְּשִׁירַת יְהוֹשֻׁעַ. רָמָה בַיָּם, יָרָה בַיָּם, טָבְעוּ בְיַם סוּף, תְּהוֹמוֹת יְכַסְיֻמוּ, יָרְדוּ בְמִצוֹלוֹת, תִּרְעַץ אוֹיֵב, תַּהֲרֹס קָמֶיךָ, יֹאכְלֵמוֹ כַּקַּשׁ, כִּסָּמוֹ יָם, צָלְלוּ כַּעוֹפֶרֶת, הֲרֵי עֶשֶׂר נְפִילוֹת. וְתִבְלָעֵמוֹ אֶרֶץ אֵינוֹ בְּחֶשְׁבּוֹן הַנְּפִילוֹת, שֶׁזּוֹ הִיא טוֹבָתָן שֶׁזָּכוּ לְקִבּוּרָה:

עֲשָׂרָה נְסִיונוֹת נִסּוּ אֲבוֹתֵינוּ לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בַּמִּדְבָּר. שְׁנַיִם בַּיָּם, אֶחָד בַּיְרִידָה, שֶׁם נֶאֱמַר (שם יד) הֲמִבְּלִי אֵין קְבָרִים בְּמִצְרַיִם, וְאֶחָד בָּעֲלִיָּה, וַיִּבְאוּ מָרָתָה וַיִּלֹונוּ. אֶחָד בִּרְפִידִים, וַיֵּרֶב הָעָם עִם מֹשֶׁה. שְׁנַיִם בַּמָּן, לֹא תֻצָּאוּ וְיָצְאוּ, אִישׁ אַל יוֹתֵר מִמֶּנּוּ וַיּוֹתִירוּ. שְׁנַיִם בַּשְּׂלָו, בָּרִאשׁוֹן בְּשִׁבְתָּנוּ עַל סִיר הַבָּשָׂר, בַּשְּׂלָו הַשֵּׁנִי וְהָאסַפְסוּף אֲשֶׁר בְּקִרְבּוֹ. אֶחָד בָּעֶגֶל. וְאֶחָד בַּמִּתְאוֹנְנִים. וּבַמְרַגְּלִים, וְהוּא עֲשִׂירִי, שֶׁם נֶאֱמַר וַיִּנַּסּוּ אוֹתִי זֶה עֶשֶׂר פְּעָמִים וְלֹא שָׁמְעוּ בְּקוֹלִי:

ה **וְלֹא אֹרֶךְ קְרִי לְכֹהֵן גָּדוֹל.** לְפִי שֶׁהִיא טְמֵאָה הַיּוֹצְאָה מִגּוּפוֹ, הָיָה הַדָּבָר מְגֻנֶּה וּמְכֹעָר יוֹתֵר מִשְּׁאָר טֻמְאוֹת:

וְלֹא כִבּוּי גְּשָׁמִים אֵשׁ עֲצֵי הַמַּעֲרָכָה. וְאַף עַל פִּי שֶׁהַמְּזִבֵּחַ בְּמָקוֹם מְגֻלֶּה הָיָה:

וְלֹא נְצָחָה הָרוּחַ אֶת עַמּוּד הֶעָשָׁן. שֶׁלֹּא יְהֵא מִתַּמֵּר וְעוֹלֶה:

וְלֹא נִמְצָא פְסוּל בָּעֹמֶר וּבִשְׁתֵּי הַלֶּחֶם וּבְלֶחֶם הַפָּנִים. שֶׁאִם הָיָה נִמְצָא בָּהֶם פְּסוּל קֹדֶם מִצְוָתָן לֹא הָיָה אֶפְשָׁר לְהַקְרִיב אֲחֵרִים תַּחְתָּם. שֶׁהָעֹמֶר נִקְצַר בַּלַּיְלָה וְלֹא הָיוּ מַרְבִּים לִקְצֹר. וּשְׁתֵּי הַלֶּחֶם נֶאֱפִים מֵעֶרֶב יוֹם טוֹב וְאֵין אֲפִיָּתָן דּוֹחָה יוֹם טוֹב. וְכֵן לֶחֶם הַפָּנִים נֶאֱפָה מֵעֶרֶב שַׁבָּת:

צְפוּפִים. לְשׁוֹן צָף עַל פְּנֵי הַמַּיִם. מֹרֹב הַקֳּהָל הָיוּ נִדְחָקִים אִישׁ בְּאָחִיו עַד שֶׁהָיוּ רַגְלֵיהֶם נְטוּלוֹת מִן הָאָרֶץ וְעוֹמְדִים בָּאֲוִיר:

וּמְשֻׁתָּחֲוִים רָוָחִים. בִּשְׁעַת הִשְׁתַּחֲוָיָה נַעֲשָׂה לָהֶם נֵס וּמִשְׁתַּחֲוִים בְּרֶוַח כָּל אֶחָד רָחוֹק מֵחֲבֵרוֹ אַרְבַּע אַמּוֹת, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִשְׁמַע אֶת חֲבֵרוֹ כְּשֶׁהוּא מִתְוַדֶּה וּמַזְכִּיר עֲוֹנוֹתָיו:

צַר לִי הַמָּקוֹם שֶׁאֲלִין בִּירוּשָׁלַיִם. גְּרְסִינַן. לְפִי שֶׁהָיָה הַמָּקוֹם מְזֻמָּן לָהֶם פַּרְנָסָתָן וְלֹא הֻצְרְךָ אֶחָד מֵהֶם לָצֵאת מִשָּׁם וְלוֹמַר פַּרְנָסָתִי [דְּחוּקָה] וְאֵינִי יָכוֹל לָדוּר בִּירוּשָׁלַיִם. וְיֵשׁ סְפָרִים שֶׁכָּתוּב בָּהֶן כְּשֶׁאָלִין. וְעַל הָעוֹלִים לָרֶגֶל נֶאֱמַר, שֶׁלֹּא הָיָה אֶחָד מֵהֶם מֵצַר כְּשֶׁהָיָה לָן בִּירוּשָׁלַיִם מֵחֲמַת דְּחַק הַמָּקוֹם. כְּמוֹ צַר לִי הַמָּקוֹם גְּשָׁה לִי וְאֶשְׁבָּה (ישעיה מט):

ו **בֵּין הַשְּׁמָשׁוֹת.** בְּעֶרֶב שַׁבָּת בְּרֵאשִׁית קֹדֶם שֶׁנִּשְׁלְמָה הַבְּרִיאָה:

פִּי הָאָרֶץ. לִבְלַע קֹרַח וַעֲדָתוֹ:

וּפִי הַבְּאֵר. בְּאֵרָהּ שֶׁל מִרְיָם שֶׁהָיְתָה הוֹלֶכֶת עִם יִשְׂרָאֵל בַּמִּדְבָּר בְּכָל הַמַּסָּעוֹת. וְיֵשׁ אוֹמְרִים, שֶׁפָּתְחָה פִּיהָ וְאָמְרָה שִׁירָה, שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר כא) עֲלִי בְאֵר עֱנוּ לָהּ:

פִּי הָאָתוֹן. בֵּין הַשְּׁמָשׁוֹת נִבְרָא עָלֶיהָ שֶׁתְּדַבֵּר עִם בִּלְעָם:

וְהַקֶּשֶׁת. לְאוֹת בְּרִית שֶׁלֹּא יִהְיֶה עוֹד מַבּוּל:

וְהַמָּן. שֶׁיָּרַד לְיִשְׂרָאֵל אַרְבָּעִים שָׁנָה בַּמִּדְבָּר:

וְהַמַּטֶּה. שֶׁנַּעֲשׂוּ בוֹ הָאוֹתוֹת. וְשֶׁל סַנְפִּרִינוֹן הָיָה:

וְהַשָּׁמִיר. כְּמִין תּוֹלַעַת, בְּרִיָּתוֹ כִּשְׂעָרָה, כְּשֶׁהָיוּ מַרְאִים אוֹתוֹ עַל הָאֲבָנִים הָרְשׁוּמוֹת בַּדִּיו, הֵן נִבְקָעוֹת מֵאֲלֵיהֶן. וּבוֹ פִּתְּחוּ אַבְנֵי הָאֵפוֹד וְהַחֹשֶׁן, דִּכְתִיב בֶּהוּ בְּמִלֵּאוֹתָם:

הַכְּתָב. צוּרַת הָאוֹתִיּוֹת שֶׁהָיוּ חֲקוּקִים בַּלּוּחוֹת:

וְהַמִּכְתָּב. שֶׁהָיוּ נִקְרָאִים מִכָּל הָאַרְבָּעָה צְדָדִים:

וְהַלּוּחוֹת. שֶׁל סַנְפִּרִינוֹן הָיוּ, אָרְכָּן שִׁשָּׁה, וְרָחְבָּן שִׁשָּׁה, וְעָבְיָן שְׁלִשָּׁה. כְּאֶבֶן אַחַת שֶׁאָרְכָּהּ וְרָחְבָּהּ וְעָבְיָהּ שָׁוִין, וְנֶחְלְקָה לִשְׁתַּיִם. וְנִגְלָלִים הָיוּ, וַחֲצוּבִים מִגַּלְגַּל חַמָּה:

אַף הַמַּזִּיקִין. אֵלּוּ הַשֵּׁדִים. שֶׁלְּאַחַר שֶׁבָּרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אָדָם וְחַוָּה הָיָה מִתְעַסֵּק בִּבְרִיאָתָן, וּכְשֶׁבָּרָא רוּחוֹתֵיהֶן לֹא הִסְפִּיק לִבְרֹא גּוּפֵיהֶן עַד שֶׁקִּדֵּשׁ הַיּוֹם, וְנִשְׁאֲרוּ רוּחוֹת בְּלֹא גּוּף:

וְאֵילוֹ שֶׁל אַבְרָהָם אָבִינוּ. נִגְזַר עָלָיו בֵּין הַשְּׁמָשׁוֹת שֶׁיִּהְיֶה נֶאֱחָז בַּסְּבַךְ בְּקַרְנָיו בִּשְׁעַת הָעֲקֵדָה:

אַף צָבַת בִּצְבָת עֲשׂוּיָה. תַּרְגּוּם מְלָקֳחַיִךְ צִבְיָתָהּא. הַצָּבַת אֵינָהּ נַעֲשֵׂית אֶלָּא בִּצְבָת אַחֶרֶת, וְרִאשׁוֹנָה מִי עָשָׂאָהּ, עַל כָּרְחָךְ מֵאֵלֶיהָ נַעֲשֵׂית בִּידֵי שָׁמַיִם, וְנִבְרֵאת בֵּין הַשְּׁמָשׁוֹת. וְזֶה נִדְחֶה בַּגְּמָרָא בְּפֶרֶק מָקוֹם שֶׁנָּהֲגוּ (פסחים דף נד), וְאָמְרוּ, אָפְשָׁר שֶׁהַצָּבַת הָרִאשׁוֹנָה נַעֲשֵׂית בִּדְפוּס, שֶׁהִתִּיכוּ הַנְּחֹשֶׁת בָּאֵשׁ וְהִצִּיקוּהוּ בְּתוֹךְ הַדְּפוּס וְנַעֲשֵׂית הַצָּבַת מֵיָד:

ז **גֻּלָּם.** לְשׁוֹן גָּלְמֵי כֵלִים, שֶׁלֹּא נִגְמְרָה מְלַאכְתָּן. כָּךְ אָדָם שֶׁאֵינוֹ נִגְמָר בְּדַעְתּוֹ לֹא בְּמִדּוֹת וְלֹא בְּחָכְמָה קְרוּי גֻּלָּם:

אֵינוֹ מְדַבֵּר לְפָנַי מִי שֶׁגָּדוֹל מִמֶּנּוּ בְּחָכְמָה. שֶׁכֵּן מָצִינוּ בְּאֶלְעָזָר וְאִיתָמָר שֶׁלֹּא רָצוּ לְדַבֵּר בִּפְנֵי אֲבִיהֶן כְּשֶׁקָּצַף עֲלֵיהֶם מֹשֶׁה, וְהִשִּׁיב אַהֲרֹן:

וְאֵינוֹ נִכְנָס לְתוֹךְ דִּבְרֵי חֲבֵרוֹ. שֶׁלֹּא [יַעַרְבְּבֶנּוּ]. דִּכְתִיב (במדבר יב) שִׁמְעוּ נָא דְּבָרָי, הַמְתִּינוּ לִי עַד שֶׁאֲדַבֵּר. קַל וָחֹמֶר לְהֶדְיוֹט:

וְאֵינוֹ נִבְהָל לְהָשִׁיב. כְּדֵי שֶׁתְּהֵא תְּשׁוּבָתוֹ כַּהֲלָכָה. וְכֵן בֶּאֱלִיהוּא הוּא אוֹמֵר (איוב לו) כַּתַּר לִי זְעִיר וַאֲחַוֶּךָּ:

שׁוֹאֵל כָּעִנְיָן וּמֵשִׁיב כַּהֲלָכָה. לְדָבָר אֶחָד הוּא נִמְנָה כָּאן. וְהָכִי פֵּרוּשׁוֹ, הַתַּלְמִיד שׁוֹאֵל כָּעִנְיָן כְּלוֹמַר בְּאוֹתוֹ עִנְיָן שֶׁהֵם עֲסוּקִים בּוֹ, וְאָז הָרַב מֵשִׁיב כַּהֲלָכָה. אֲבָל אִם יִשְׁאַל הַתַּלְמִיד שֶׁלֹּא כְּעִנְיָן, הוּא מֵבִיא לָרַב שֶׁיְּשִׁיב שֶׁלֹּא כַּהֲלָכָה. עַל דֶּרֶךְ שֶׁאָמַר רַבִּי חִיָּא לָרַב (שבת דף ג) כִּי קָאֵי רַבִּי בְּהַאי מַסֶּכְתָּא לֹא תְּשַׁיְּלֵיהּ בְּמַסֶּכְתָּא אַחֲרִיתִי. וְכֵן אַתָּה מוֹצֵא בָּאֲנָשִׁים אֲשֶׁר הָיוּ טְמֵאִים לְנֶפֶשׁ אָדָם שֶׁרָאוּ אֶת מֹשֶׁה עוֹסֵק בְּהִלְכוֹת הַפֶּסַח וְשָׁאֲלוּ לוֹ בְּאוֹתוֹ עִנְיָן:

וְאוֹמֵר עַל רִאשׁוֹן רִאשׁוֹן. וְכֵן מָצִינוּ בְּהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁאָמַר לוֹ מֹשֶׁה (שמות ג) מִי אָנֹכִי כִּי אֵלֵךְ אֶל פַּרְעֹה, הִיא הָרִאשׁוֹנָה. וְכִי אוֹצִיא אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, הֲרֵי שְׁנִיָּה. וְהֶשִׁיבוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עַל הָרִאשׁוֹנָה כִּי אֶהְיֶה עִמָּךְ, וְעַל הַשְּׁנִיָּה, בְּהוֹצִיאֲךָ אֶת הָעָם מִמִּצְרַיִם תַּעַבְדוּן אֶת הָאֱלֹהִים:

וְעַל מַה שֶּׁלֹּא שָׁמַע אוֹמֵר לֹא שָׁמָעְתִּי. אִם פּוֹסֵק דִּין מִן הַסְּבָרָא מִדַּעְתּוֹ לֹא יֹאמַר כָּךְ שָׁמַעְתִּי מֵרַבּוֹתַי. וּמָצִינוּ בְּאַנְשֵׁי חָרָן (בראשית כט) כְּשֶׁשָּׁאַל מֵהֶם יַעֲקֹב הֲשָׁלוֹם לוֹ, אָמְרוּ לוֹ שָׁלוֹם, וְהִנֵּה רָחֵל בִּתּוֹ בָּאָה עִם הַצֹּאן, כְּלוֹמַר, זֶה אָנוּ יוֹדְעִים, וְאִם תִּשְׁאַל יוֹתֵר, הִנֵּה רָחֵל בִּתּוֹ בָּאָה עִם הַצֹּאן וְהִיא תַּגִּיד לָךְ, כִּי אֲנַחְנוּ לֹא יָדַעְנוּ יוֹתֵר מִזֶּה:

וּמוֹדֶה עַל הָאֱמֶת. וְאַף עַל פִּי שֶׁיָּכוֹל לְהַעֲמִיד אֶת דְּבָרָיו עַל יְדֵי טְעָנוֹת שֶׁבְּיָדוֹ. וְכֵן מָצִינוּ בְּמֹשֶׁה (ויקרא י), כְּשֶׁסִּלְקוֹ אַהֲרֹן וְאָמַר לוֹ, אִם שָׁמַעְתָּ בְּקָדְשֵׁי שָׁעָה אֵין לְךָ לְהָקֵל בְּקָדְשֵׁי דּוֹרוֹת, וַיִּשְׁמַע מֹשֶׁה וַיִּיטַב בְּעֵינָיו, הוֹדָה וְלֹא בוֹשׁ לוֹמַר לֹא שָׁמַעְתִּי, אֶלָּא שָׁמַעְתִּי וְשָׁכַחְתִּי:

וְחִלּוּפֵיהֶן בַּגֹּלֶם. חִלּוּף הַדְּבָרִים הַלָּלוּ שֶׁבָּחָכָם הֵם בַּגֹּלֶם:

ח **רָעָב שֶׁל בַּצֹּרֶת.** הַגְּשָׁמִים מֵעָטִים וּמִתּוֹךְ כָּךְ הַשַּׁעַר מִתְיַקֵּר:

רָעָב שֶׁל מְהוּמָה. מִפְּנֵי הַגְּיָסוֹת אֵין יְכוֹלִין לֶאֱסֹף הַתְּבוּאָה:

רָעָב שֶׁל כְּלָיָה. הַשָּׁמַיִם כַּבַּרְזֶל וְהָאָרֶץ כַּנְּחוּשָׁה:

שֶׁלֹּא נִמְסְרוּ לְבֵית דִּין. שֶׁלֹּא עָשׂוּ בָּהֶן דִּין תּוֹרָה:

וְעַל פֵּרוֹת שְׁבִיעִית. שֶׁעוֹשִׂים בָּהֶן סְחוֹרָה וְאֵין נוֹהֲגִין בָּהֶן קְדֻשַּׁת שְׁבִיעִית:

עִנּוּי הַדִּין. שֶׁיּוֹדְעִים לְהֵיכָן הַדִּין נוֹטֶה וּמְעַכְּבִין וְאֵין פּוֹסְקִין אוֹתוֹ:

עִוּוּת הַדִּין. לְזַכּוֹת אֶת הַחַיָּב וּלְחַיֵּב אֶת הַזַּכַּאי:

וְעַל הַמּוֹרִים בַּתּוֹרָה שֶׁלֹּא כַהֲלָכָה. לֶאֱסֹר אֶת הַמָּתָר וּלְהַתִּיר אֶת הָאָסוּר:

ט **שִׁבּוֹלֶת שָׁוְא.** לְבַטָּלָה, שֶׁלֹּא לְצָרְכּוֹ:

חִלּוּל הַשֵּׁם. הָעוֹבֵר עֲבֵרָה בְּפַרְהֶסְיָא בְּיָד רָמָה. אִי נַמִּי, שֶׁבָּנֵי אָדָם רוֹאִים וְלוֹמְדִים מִמַּעֲשָׂיו:

וְעַל הַשְּׁמָטַת הָאָרֶץ. שֶׁחוֹרְשִׁים וְזוֹרְעִים בַּשְּׁבִיעִית:

מִפְּנֵי מַעֲשַׂר עָנִי שֶׁבַּשְּׁלִישִׁית. שֶׁבִּמְקוֹם מַעֲשֵׂר שֵׁנִי שֶׁמַּפְרִישִׁים בִּשְׁאָר שָׁנִים שֶׁל שְׁמִיטָה, בַּשְּׁלִישִׁית וּבַשִּׁשִּׁית מַפְרִישִׁין מַעֲשֵׂר עָנִי:

גֶּזֶל מַתָּנוֹת עֲנִיִּים. לְקֵט שִׁכְחָה וּפֵאָה פֶּרֶט וְעוֹלְלוֹת:

י **שֶׁלִּי שֶׁלִּי וְשֶׁלְּךָ שֶׁלָּךְ.** אֵינִי רוֹצֶה לְהַנּוֹתְךָ, וְהַלְוַאי שֶׁלֹּא תְּהַנֶּה אוֹתִי:

וְיֵשׁ אוֹמְרִים זוֹ מִדַּת סְדוֹם. קָרוֹב הַדָּבָר לָבֹא לִידֵי מִדַּת סְדוֹם, שֶׁמִּתּוֹךְ שֶׁהוּא רָגִיל בְּכָךְ, אֲפִלּוּ בְּדָבָר שֶׁחֲבֵרוֹ נֶהֱנֶה וְהוּא אֵינוֹ חָסֵר לֹא יִרְצֶה לְהַנּוֹת אֶת חֲבֵרוֹ, וְזוֹ הָיְתָה מִדַּת סְדוֹם, שֶׁהָיוּ מִתְכַּוְּנִים לְכַלּוֹת הָרֶגֶל מִבֵּינֵיהֶם, וְאַף עַל פִּי שֶׁהָיְתָה הָאָרֶץ רַחֲבַת יָדַיִם לְפָנֵיהֶם וְלֹא הָיוּ חֲסֵרִים כְּלוּם:

שֶׁלִּי שֶׁלְּךָ וְשֶׁלְּךָ שֶׁלִּי עִם הָאָרֶץ. שֶׁנֶּהֱנֶה וּמְהַנֶּה בְּשָׁוֶה, וְזֶהוּ יְשׁוּבָהּ שֶׁל הָאָרֶץ, אֲבָל אֵינוֹ יוֹדֵעַ קְרֵא דִּכְתִיב (משלי טו) וְשׁוֹנֵא מַתָּנוֹת יִחְיֶה. וְזֶהוּ לְשׁוֹן עִם הָאָרֶץ הָאָמוּר בְּכָל מָקוֹם, שֶׁרוֹצֶה בְּתִקּוּנָהּ שֶׁל הָאָרֶץ אֲבָל אֵין בּוֹ חָכְמָה לְהַבְדִּיל בַּתִּקּוּנִין הָרְאוּיִין:

שֶׁלִּי שֶׁלְּךָ וְשֶׁלְּךָ שֶׁלָּךְ. מְהַנֶּה אֶת הַבְּרִיּוֹת מִנְּכָסָיו, וְהוּא אֵינוֹ נֶהֱנֶה מֵאֲחֵרִים:

חָסִיד. שֶׁעוֹשֶׂה לִפְנִים מִשּׁוּרַת הַדִּין:

יא הָכִי גָּרְסִינַן נוֹחַ לִכְעֹס וְנוֹחַ לִרְצוֹת יָצָא שִׁכְרוֹ בְּהֶפְסֵדוֹ, קָשֶׁה לִכְעֹס וְקָשֶׁה לִרְצוֹת יָצָא הֶפְסֵדוֹ בִּשְׂכָרוֹ. אָדָם שֶׁכּוֹעֵס מַהֵר עַל כָּל דָּבָר, אַף עַל פִּי שֶׁהוּא חוֹזֵר וּמִתְרַצֶּה מְהֵרָה, הֶפְסֵדוֹ מֻרְבֶּה מִשְׂכָרוֹ, שֶׁרֹב מַעֲשָׂיו מְקֻלְקָלִים מֵאַחַר שֶׁהוּא נוֹחַ לִכְעֹס עַל כָּל דָּבָר וְדָבָר. אֲבָל הַקָּשֶׁה לִכְעֹס, אַף עַל פִּי שֶׁיֵּשׁ לוֹ מִדָּה רָעָה שֶׁהוּא קָשֶׁה לִרְצוֹת, יָצָא הֶפְסֵדוֹ הַמַּעַט שֶׁהוּא קָשֶׁה לִרְצוֹת בִּשְׂכָרוֹ הַמֻּרְבֶּה שֶׁהוּא קָשֶׁה לִכְעֹס, וְרֹב מַעֲשָׂיו מְתֻקָּנִים. וְאִית דְּגַרְסִי אִפְּכָא. וְגִרְסָא זוֹ נִרְאֵית לִי עִקָּר:

יב מַהֵר לִשְׁמַע וּמַהֵר לְאַבֵּד יָצָא שְׂכָרוֹ בְּהֶפְסֵדוֹ. דְּמַאַחַר שֶׁשּׁוֹכֵחַ מַה שֶּׁלּוֹמֵד מַה הֲנָאָה יֵשׁ בְּמַה שֶּׁהוּא מַהֵר לִשְׁמֹעַ, נִמְצָא הֶפְסֵדוֹ גָּדוֹל מִשְּׂכָרוֹ:

קָשֶׁה לִשְׁמַע וְקָשֶׁה לְאַבֵּד יָצָא הֶפְסֵדוֹ בִּשְׂכָרוֹ. שֶׁמִּדָּה טוֹבָה שֶׁיֵּשׁ בּוֹ יִתְרָה עַל הַמִּדָּה הַנִּפְסֶדֶת, הוֹאִיל וּמַה שֶּׁשָּׁמַע אַחַר הַקְּשִׁי הוּא זוֹכֵר וְאֵינוֹ שׁוֹכֵחַ. וְנִפְקָא מִנַּהּ, שֶׁאִם יֵשׁ לְפָנֵינוּ שְׁנֵי תַּלְמִידִים וְאֵין לָנוּ לְסַפֵּק מָזוֹן אֶלָּא לְאֶחָד מֵהֶם, נַקְדִּים הַקָּשֶׁה לְאַבֵּד עַל הַמַּהֵר לִשְׁמֹעַ:

זֶה חֶלֶק רָע. לֹא הָיָה שַׁיָּךְ לְמִתְנֵי הָכָא חָסִיד אוֹ רָשָׁע, שֶׁאֵין זֶה דָּבָר הַתָּלוּי בִּבְחִירָתוֹ שֶׁל אָדָם, אֶלָּא חִסָּרוֹן שֶׁהָיָה בּוֹ מֵעִקַּר בְּרִיָּתוֹ:

יג אַרְבַּע מִדּוֹת בְּנוֹתְנֵי צְדָקָה. כְּלוֹמַר בִּנְתִינַת הַצְּדָקָה, וְלֹא בְּנוֹתְנֵי צְדָקָה מַמָּשׁ, דְּהָא אִיכָּא בְּהוּ מִי שֶׁאֵינוֹ נוֹתֵן. וְכֵן בְּסָמוּךְ בְּהוֹלְכֵי לְבֵית הַמִּדְרָשׁ, הַיְנוּ בַּהֲלִיכַת בֵּית הַמִּדְרָשׁ:

עֵינוֹ רָעָה בְּשֶׁל אֲחֵרִים. דְּיוֹדֵעַ שֶׁהַצְּדָקָה מְעַשֶּׁרֶת וְאֵינוֹ רוֹצֶה שֶׁאֲחֵרִים יִתְעַשְּׁרוּ. פֵּרוּשׁ אַחֵר, יֵשׁ מִי שֶׁחָס עַל מָמוֹן קְרוֹבָיו יוֹתֵר מֵעַל מָמוֹנוֹ, וְאַף עַל פִּי שֶׁהוּא נוֹתֵן אֵינוֹ רוֹצֶה שֶׁקְּרוֹבָיו יִתְנוּ, שֶׁלֹּא יְאַבְּדוּ אֶת מָמוֹנָם, וְהַיְנוּ עֵינוֹ רָעָה בְּשֶׁל אֲחֵרִים דּוּמְיָא דְּעֵינוֹ רָעָה בְּשֶׁלּוֹ דִּבְסֵיפָא:

יד הוֹלֵךְ וְאֵינוֹ עוֹשֶׂה. הוֹלֵךְ לְבֵית הַמִּדְרָשׁ לִשְׁמֹעַ וְאֵינוֹ שׁוֹנֶה וְלוֹמֵד וְלֹא מֵבִין:

עוֹשֶׂה וְאֵינוֹ הוֹלֵךְ. לוֹמֵד וְשׁוֹנֶה בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ שֶׁבְּבֵיתוֹ:

טו בְּיוֹשְׁבִים לִפְנֵי חֲכָמִים. לְעֵיל בְּאַרְבַּע מִדּוֹת בַּתַּלְמִידִים אֵירֵי בְּעִנְיַן הַזְּכָרוֹן וְהַשִּׁכְחָה, וְהַשְׁתָּא מֵירֵי בְּעִנְיַן הַסְּבָרָא הַיְשָׁרָה וּבְרִרַת הַדָּבָר הַצּוֹדֵק מֵהַבְּלְתִּי צוֹדֵק:

סְפוֹג. הוּא סוֹפֵג אֶת הַמַּיִם, בֵּין עֲכוּרִים בֵּין צְלוּלִים, כָּךְ יֵשׁ מִי שֶׁלִּבּוֹ רָחָב וּמְקַבֵּל כָּל מַה שֶּׁשּׁוֹמֵעַ, וְאֵין בּוֹ כֹּחַ לְבָרֵר הָאֱמֶת מִן הַשֶּׁקֶר:

מַשְׁפֵּךְ. כְּלִי שֶׁנּוֹתְנִים עַל פִּי חָבִית אוֹ עַל פִּי הַנּוֹד כְּשֶׁרוֹצִים לְמַלְאוֹתוֹ יַיִן אוֹ שֶׁמֶן:

שֶׁמַּכְנִיס בְּזוֹ וּמוֹצִיא בְּזוֹ. כָּךְ יֵשׁ מִי שֶׁמְּקַבֵּל כָּל מַה שֶּׁלּוֹמֵד וּכְבוֹלְעוֹ כָּךְ פּוֹלְטוֹ:

מְשַׁמֶּרֶת. מוֹצִיא כָּל מַה שֶּׁשּׁוֹמֵעַ בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ, וְקוֹלֵט דָּבָר שֶׁל בַּטָּלָה:

נָפָה. לְאַחַר שֶׁמּוֹצִיאִים הַסְּבִין וְהַמֹּרָסָן מִן הַקֶּמַח הַנִּטְחָן וְנִשְׁאַר הַקֶּמַח הַדַּק עִם הַסֹּלֶת הַגַּס וְהוּא הֶחָשׁוּב, מַעֲבִירִין אוֹתוֹ בְּנָפָה דַּקָּה מְאֹד וְיוֹרֵד מִמֶּנָּה כָּל אוֹתוֹ הַקֶּמַח הַדַּק שֶׁהוּא כְּעֵין עַפְרוּרִית לְבָנָה וְנִשְׁאַר הַסֹּלֶת הַגַּס הֶחָשׁוּב. וְכֵן הָיוּ עוֹשִׂין לַמְּנָחוֹת. כָּךְ יֵשׁ מִי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ כֹּחַ לְבָרֵר וּלְלַבֵּן שְׁמוּעוֹתָיו, וְקוֹלֵט הָאֱמֶת מִן הַשֶּׁקֶר וְהַבְּטֵל:

טז כָּל אַהֲבָה שֶׁהִיא תְלוּיָה בְּדָבָר בָּטֵל. שֶׁאֵינוֹ מִתְקַיֵּם, כְּשֶׁיִּתְבַּטֵּל הַדָּבָר שֶׁהָיָה סִבָּה לְאוֹתָהּ אַהֲבָה, גַּם הָאַהֲבָה בְּטֵלָה. וְכָל אַהֲבָה שֶׁאֵינָהּ תְּלוּיָה בְּדָבָר בָּטֵל אֶלָּא בְּדָבָר קַיָּם, כְּגוֹן אַהֲבַת הַצַּדִּיקִים וְהַחֲכָמִים, אֵינָהּ בְּטֵלָה לְעוֹלָם. כְּשֵׁם שֶׁהַדָּבָר שֶׁהוּא סִבָּה לְאוֹתָהּ אַהֲבָה אֵינָהּ בָּטֵל, כָּךְ אֵין הָאַהֲבָה בְּטֵלָה:

אַהֲבַת אַמְנוֹן וְתָמָר. מִפְּנֵי יָפְיָהּ:

אַהֲבַת דָּוִד וְיוֹנָתָן. לְהַשְׂלִים רְצוֹן קוֹנָם. דְּאָמַר לוֹ יְהוֹנָתָן לְדָוִד אַתָּה תִּהְיֶה לְמֶלֶךְ עַל יִשְׂרָאֵל וַאֲנִי אֶהְיֶה לְךָ לְמִשְׁנֶה:

יז כָּל מַחֲלֹקֶת שֶׁהִיא לְשֵׁם שָׁמַיִם סוֹפָהּ לְהִתְקַיֵּם. כְּלוֹמַר שֶׁאַנְשֵׁי הַמַּחֲלֹקֶת הַהִיא מִתְקַיְּמִים וְאֵינָם אוֹבְדִין, כְּמַחֲלֹקֶת הִלֵּל וְשַׁמַּאי שֶׁלֹּא אָבְדוּ לֹא תַּלְמִידֵי בֵּית שַׁמַּאי וְלֹא תַּלְמִידֵי בֵּית הִלֵּל. אֲבָל קֹרַח וַעֲדָתוֹ אָבְדוּ. וַאֲנִי שָׁמַעְתִּי, פֵּרוּשׁ סוֹפָהּ, תַּכְלִיתָהּ הַמְכֻוָּן מֵעִנְיָנָהּ. וְהַמַּחֲלֹקֶת שֶׁהִיא לְשֵׁם שָׁמַיִם, הַתַּכְלִית וְהַסּוֹף הַמְכֻוָּן מֵאוֹתָהּ מַחֲלֹקֶת לְהַשִּׂיג הָאֱמֶת, וְזֶה מִתְקַיֵּם, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ מִתּוֹךְ הַוִּכּוּחַ יִתְבָּרֵר הָאֱמֶת, וּכְמוֹ שֶׁנִּתְבָּאֵר בְּמַחֲלֹקֶת הִלֵּל וְשַׁמַּאי שֶׁהֲלָכָה כְּבֵית הִלֵּל. וּמַחֲלֹקֶת שֶׁאֵינָהּ לְשֵׁם שָׁמַיִם, תַּכְלִית הַנִּרְצָה בָּהּ הִיא בַּקָּשַׁת הַשְׂרָרָה וְאַהֲבַת הַנְּצִיחַ, וְזֶה הַסּוֹף אֵינוֹ מִתְקַיֵּם, כְּמוֹ שֶׁמָּצִינוּ בְּמַחֲלֹקֶת קֹרַח וַעֲדָתוֹ שֶׁתַּכְלִית וְסוֹף כַּוָּנָתָם הָיְתָה בַּקָּשַׁת הַכְּבוֹד וְהַשְׂרָרָה וְהָיוּ לְהֶפֶךְ:

יח אֵין חֵטְא בָּא עַל יָדוֹ. כְּדֵי שֶׁלֹּא יְהֵא הוּא בַּגֵּיהִנֹּם וְתַלְמִידָיו בְּגַן עֵדֶן:

אֵין מַסְפִּיקִין בְּיָדוֹ לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה. שֶׁלֹּא יְהֵא הוּא בְּגַן עֵדֶן וְתַלְמִידָיו בַּגֵּיהִנֹּם:

וְזָכָה אֶת הָרַבִּים. שֶׁלִּמֵּד תּוֹרָה לְכָל יִשְׂרָאֵל:

צְדָקַת ה׳ עָשָׂה וּמִשְׁפָּטָיו עִם יִשְׂרָאֵל. וּמִשְׁפָּטָיו שֶׁעִם יִשְׂרָאֵל כְּאֵלּוּ הוּא עֲשָׂאָן:

אֲשֶׁר חָטָא וַאֲשֶׁר הֶחֱטִיא אֶת יִשְׂרָאֵל. מִדְּלֹא קָאָמַר עַל חַטֹּאת יָרְבָעָם וְיִשְׂרָאֵל, שְׁמַע מִנַּהּ שֶׁהַכֹּל תְּלוּי בְּיָרְבָעָם:

יט מִתַּלְמִידָיו שֶׁל אַבְרָהָם אָבִינוּ. לָמַד מִמֶּנּוּ וְהוֹלֵךְ בִּדְרָכָיו:

עַיִן טוֹבָה. מִסְתַּפֵּק בְּמַה שֶּׁיֵּשׁ לוֹ וְאֵינוֹ חוֹמֵד מָמוֹן אֲחֵרִים. שֶׁכֵּן מָצִינוּ בְּאַבְרָהָם שֶׁאָמַר לְמֶלֶךְ סְדוֹם (בראשית יד) אִם מִחוּט וְעַד שְׂרוֹךְ נַעַל וְאִם אֶקַּח מִכָּל אֲשֶׁר לָךְ:

וְרוּחַ נְמוּכָה. עֲנָוָה יְתֵרָה. וְכֵן מָצִינוּ אַבְרָהָם אוֹמֵר (שם יח) וְאָנֹכִי עָפָר וָאֵפֶר:

וְנֶפֶשׁ שְׂפָלָה. זְהִירוּת וְהַפְרִישָׁה מִן הַתַּאֲוֹוֹת. וּמָצִינוּ זֶה בְּאַבְרָהָם, דִּכְתִיב (שם יב) הִנֵּה נָא יָדַעְתִּי כִּי אִשָּׁה יְפַת מַרְאֶה אָתְּ, שֶׁעַד עַכְשָׁיו לֹא הִכִּיר בָּהּ מֵרֹב צְנִיעוּת. וּבְבִלְעָם אַשְׁכְּחַן עַיִן רָעָה, שֶׁהָיָה יוֹדֵעַ שֶׁהָיָה רַע בְּעֵינֵי הַמָּקוֹם שֶׁיֵּלֵךְ אֵצֶל בָּלָק וְהָיָה הוֹלֵךְ כְּדֵי לִטֹּל שָׂכָר, דִּכְתִיב (במדבר כב) אִם יִתֶּן לִי בָלָק מְלֹא בֵיתוֹ כֶּסֶף וְזָהָב:

וְרוּחַ גְּבוֹהָה. דְּאָמַר (שם כד) נְאוּם שׁוֹמֵעַ אִמְרֵי אֵל וְיוֹדֵעַ דַּעַת עֶלְיוֹן:

וְנֶפֶשׁ רְחָבָה. שֶׁאִם לֹא הָיָה רַב הַתַּאֲוָה לֹא הָיָה יוֹעֵץ לְהַפְקִיר בְּנוֹת מוֹאָב לִזְנוּת. וְאָמְרוּ חֲכָמִים (סנהדרין קה.) בִּלְעָם בּוֹעֵל אֲתוֹנוֹ הָיָה:

לְהַנְחִיל אֹהֲבַי יֵשׁ. אַבְרָהָם אִקְּרִי אוֹהֵב, דִּכְתִיב (ישעיה מא) זֶרַע אַבְרָהָם אוֹהֲבִי. יֵשׁ, בָּעוֹלָם הַבָּא, וְאוֹצְרוֹתֵיהֶם אֲמַלֵּא, בָּעוֹלָם הַזֶּה:

אַנְשֵׁי דָמִים. בִּלְעָם אִקְּרִי אִישׁ דָּמִים, שֶׁהִפִּיל בַּעֲצָתוֹ עֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה אֲלָפִים מִיִּשְׂרָאֵל:

כ **עַז כַּנָּמֵר.** הַנָּמֵר הַזֶּה נוֹלָד מִן חֲזִיר הַיַּעַר וְהַלָּבִיאָה, כִּי בְּעֵת יַחֵם הָאֲרָיוֹת הַלָּבִיאָה מַכְנֶסֶת רֹאשָׁהּ בְּסִבְכֵי הַיַּעַר וְנוֹהֶמֶת וְתוֹבַעַת אֶת הַזָּכָר, וְהַחֲזִיר שׁוֹמֵעַ קוֹלָהּ וְרוֹבְעָהּ, וְנָמֵר יוֹצֵא מִבֵּין שְׁנֵיהֶן. וּלְפִי שֶׁהוּא מַמְזֵר הוּא עַז פָּנִים, אַף עַל פִּי שֶׁאֵין בּוֹ גְּבוּרָה כָּל כָּךְ. אַף אַתָּה הֱוֵי עַז וְלֹא תִתְבַּיֵּשׁ לִשְׁאֹל מֵרַבְּךָ מַה שֶּׁלֹּא הֻבַנְתָּ, כְּאוֹתָהּ שֶׁשָּׁנִינוּ לֹא הַבַּיְשָׁן לָמֵד:

וְקַל כַּנָּשֶׁר. לַחֲזֹר אַחַר תַּלְמוּדְךָ, וְלֹא תִיגַע. כְּדִכְתִיב (ישעיה מ) יַעֲלוּ אֵבֶר כַּנְּשָׁרִים יָרוּצוּ וְלֹא יִיגָעוּ:

וְרָץ כַּצְּבִי. לִרְדֹּף אַחַר הַמִּצְוֹת:

וְגִבּוֹר כָּאֲרִי. לִכְבֹּשׁ אֶת יִצְרְךָ מִן הָעֲבֵרוֹת:

עַז פָּנִים. לְפִי שֶׁהָעַזּוּת נִכָּר בַּפָּנִים כְּדִכְתִיב (משלי כא) הֵעֵז אִישׁ רָשָׁע בְּפָנָיו, לְפִיכָךְ נִקְרָא עַז פָּנִים:

שֶׁתִּבָּנֶה עִירְךָ בִּמְהֵרָה בְיָמֵינוּ. כְּלוֹמַר, כְּשֵׁם שֶׁחוֹנַנְתָּנוּ זֹאת הַמִּדָּה, שֶׁיִּמָּן לְזֶרַע אַבְרָהָם בַּיְשָׁנִים רַחֲמָנִים וְגוֹמְלֵי חֲסָדִים (יבמות עט.), כֵּן יְהִי רָצוֹן שֶׁתִּבָּנֶה עִירְךָ וְכוּ׳:

כא **בֶּן חָמֵשׁ שָׁנִים לַמִּקְרָא.** מֵעֶרְלָה יָלְפִינַן, דִּכְתִיב (ויקרא יט) שָׁלֹשׁ שָׁנִים יִהְיֶה לָכֶם עֲרֵלִים וְגוֹ׳ וּבַשָּׁנָה הָרְבִיעִית יִהְיֶה כָּל פִּרְיוֹ קֹדֶשׁ הִלּוּלִים, שֶׁאָבִיו מְלַמְּדוֹ צוּרַת הָאוֹתִיּוֹת וְהֶבֵר הַנִּקֻּדוֹת. וּבַשָּׁנָה הַחֲמִישִׁית תֹּאכְלוּ אֶת פִּרְיוֹ לְהוֹסִיף לָכֶם תְּבוּאָתוֹ, מִכָּאן וְאֵילָךְ סְפֵי לֵיהּ כְּתוֹרָא:

בֶּן עֶשֶׂר לַמִּשְׁנָה. שֶׁלּוֹמֵד מִקְרָא חֲמֵשׁ שָׁנִים, וְחָמֵשׁ שָׁנִים מִשְׁנָה, וְחָמֵשׁ שָׁנִים גְּמָרָא. דְּאָמַר מַר (חולין כד.) כָּל תַּלְמִיד שֶׁלֹּא רָאָה סִימָן יָפֶה בְּמִשְׁנָתוֹ חָמֵשׁ שָׁנִים שׁוּב אֵינוֹ רוֹאֶה, דִּכְתִיב (במדבר ח) זֹאת אֲשֶׁר לַלְוִיִּם מִבֶּן חָמֵשׁ וְעֶשְׂרִים שָׁנָה וָמַעְלָה יָבֹא לִצְבֹא צָבָא, שֶׁבָּא וְלוֹמֵד הִלְכוֹת עֲבוֹדָה חָמֵשׁ שָׁנִים, וּבֶן שְׁלֹשִׁים עוֹבֵד:

בֶּן שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה לַמִּצְוֹת. דִּכְתִיב (שם ה) אִישׁ אוֹ אִשָּׁה כִּי יַעֲשׂוּ מִכָּל חַטֹּאת הָאָדָם, וְגַבֵּי שְׁכֶם כְּתִיב (בראשית לד) וַיִּקְחוּ שְׁנֵי בְנֵי יַעֲקֹב שִׁמְעוֹן וְלֵוִי אֲחֵי דִינָה אִישׁ חַרְבּוֹ, וְלֵוִי בְּאוֹתוֹ פֶּרֶק בֶּן שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה הָיָה, וְקָרֵי לֵיהּ אִישׁ:

בֶּן שְׁמֹנֶה עָשְׂרֵה לַחֻפָּה. תְּשַׁע עֶשְׂרֵה אָדָם כְּתוּבִים בְּפָרָשַׁת בְּרֵאשִׁית מִן וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים נַעֲשֶׂה אָדָם עַד וַיִּבֶן ה׳ אֱלֹהִים אֶת הַצֵּלָע, חַד לְגוּפֵיהּ, פָּשׁוּ לֵיהּ שְׁמֹנֶה עָשָׂר לְדָרָשָׁא:

בֶּן עֶשְׂרִים לִרְדֹּף. אַחַר מְזוֹנוֹתָיו. לְאַחַר שֶׁלָּמַד מִקְרָא מִשְׁנָה וּגְמָרָא וְנָשָׂא אִשָּׁה וְהוֹלִיד בָּנִים, צָרִיךְ הוּא לַחֲזֹר וּלְבַקֵּשׁ אַחַר מְזוֹנוֹת. פְּרוֹשׁ אַחֵר, בֶּן עֶשְׂרִים לִרְדֹּף אוֹתוֹ מִן הַשָּׁמַיִם וּלְהַעֲנִישׁוֹ עַל מַעֲשָׂיו, שֶׁאֵין בֵּית דִּין שֶׁל מַעְלָה מַעֲנִישִׁין פָּחוֹת מִבֶּן עֶשְׂרִים:

בֶּן שְׁלֹשִׁים לַכֹּחַ. שֶׁהַלְוִיִּם הָיוּ מְקִימִים אֶת הַמִּשְׁכָּן וּמְפָרְקִין וְטוֹעֲנִין אֶת הָעֲגָלוֹת וְנוֹשְׂאִין בַּכָּתֵף מִבֶּן שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וָמַעְלָה:

בֶּן אַרְבָּעִים לַבִּינָה. שֶׁלְּאַחַר אַרְבָּעִים שָׁנָה שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל בַּמִּדְבָּר אָמַר לָהֶם מֹשֶׁה (דברים כט) וְלֹא נָתַן ה׳ לָכֶם לֵב לָדַעַת וְעֵינַיִם לִרְאוֹת וְאָזְנַיִם לִשְׁמֹעַ עַד הַיּוֹם הַזֶּה:

בֶּן חֲמִשִּׁים לָעֵצָה. שֶׁנֶּאֱמַר בַּלְוִיִּם (במדבר ח) וּמִבֶּן חֲמִשִּׁים שָׁנָה יָשׁוּב מִצְּבָא הָעֲבוֹדָה וְלֹא יַעֲבֹד עוֹד וְשֵׁרֵת אֶת אֶחָיו וְגוֹ׳, וּמַהוּ הַשֵּׁרוּת, שֶׁיִּתֵּן לָהֶם עֵצָה:

בֶּן שִׁשִּׁים לַזִּקְנָה. דִּכְתִיב (איוב ה) תָּבֹא בְכֶלַח אֱלִי קָבֶר. בכל״ח בַּגִּימַטְרִיָּא שִׁשִּׁים:

בֶּן שִׁבְעִים לַשֵּׂיבָה. דִּכְתִיב בְּדָוִד (דברי הימים א כט) וַיָּמָת בְּשֵׂיבָה טוֹבָה, וימי חַיָּיו הָיוּ שִׁבְעִים שָׁנָה:

בֶּן שְׁמֹנִים לִגְבוּרוֹת. דִּכְתִיב (תהלים צ) וְאִם בִּגְבוּרוֹת שְׁמֹנִים שָׁנָה:

בֶּן תִּשְׁעִים לָשׂוּחַ. הוֹלֵךְ שָׁחוּחַ וְכָפוּף. וְיֵשׁ אוֹמְרִים, לְשׁוֹן שׂוּחָה עֲמֻקָּה:

כב **הָפֹךְ בָּהּ וַהֲפֹךְ בָּהּ.** בַּתּוֹרָה:

דְּכֹלָּא בָהּ. שֶׁהַכֹּל תִּמְצָא בָהּ:

וְסִיב וּבְלֵה בָהּ. גַּם עַד זְקֻנָה וְשֵׂיבָה לֹא תַעֲזֹבֶנָּה:

וּמִנַּהּ לֹא תָזוּעַ. שֶׁלֹּא תֹּאמַר לָמַדְתִּי חָכְמַת יְוָנִית, שֶׁאֵין מֻתָּר לִלְמֹד חָכְמַת יְוָנִית אֶלָּא בְּמָקוֹם שֶׁאָסוּר לְהַרְהֵר בְּדִבְרֵי תוֹרָה, כְּגוֹן בְּבֵית הַמֶּרְחָץ אוֹ בְּבֵית הַכִּסֵּא. שֶׁשָּׁאֲלוּ אֶת רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ מַהוּ לְלַמֵּד אָדָם אֶת בְּנוֹ חָכְמַת יְוָנִית, אָמַר לָהֶם יְלַמְּדֶנּוּ בְּשָׁעָה שֶׁאֵינוֹ לֹא יוֹם וְלֹא לַיְלָה, דִּכְתִיב וְהָגִיתָ בּוֹ יוֹמָם וָלָיְלָה:

כג לְפוּם צַעֲרָא אַגְרָא. כְּפִי רֹב הַצַּעַר שֶׁאַתָּה סוֹבֵל בִּלְמוּד הַתּוֹרָה וַעֲשִׂיַּת הַמִּצְוָה, יִהְיֶה שְׂכָרְךָ מְרֻבֶּה: